

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

Toponimia de Begonte e Rábade

Paulo Martínez Lema

Colección Terra Nomeada

Asociación Galega de Onomástica

REAL ACADEMIA GALEGA

Paulo Martínez Lema

**Toponimia
de Begonte e Rábade**

Edita:
Real Academia Galega

© Real Academia Galega

© Paulo Martínez Lema

Fotografía da cuberta:
“Paisaxe da Terra Chá. Rábade” (1992).
Arquivo de Galicia. FOAT, G06072/555.

Mapa:
© Ángel Duarte Campos
Xeosfera.com

Maquetación:
Real Academia Galega

Impresión:
Lugami Artes Gráficas
Infesta, 96. 15319 Betanzos

ISBN:
978-84-947823-2-9

Depósito Legal:
C 2084-2018

<https://doi.org/10.32766/rag.333>

**REAL
ACADEMIA
GALEGA**

Prólogo

ANTÓN SANTAMARINA
Seminario de Onomástica

Estamos ante outra monografía da colección Terra nomeada que pretende dar a coñecer ao gran público, por concellos, a orixe dos nomes das entidades de poboación do noso país e dalgúns dos ríos e montes máis importantes. Neste caso presentamos a toponimia dos concellos de Begonte e Rábade. Begonte é un concello de tamaño medio; ten 19 parroquias ás que corresponden 214 entidades de poboación. Rábade é un concello de parroquia única, con 6 entidades de poboación. O autor engade neste caso os nomes de catro ríos (*Ladra, Miño, Parga e Támoga*). En total son 208 topónimos diferentes, algúns menos que os lugares ou augas designados, porque algúns deles, como *Aldea* ou *Castro*, son repetidos.

A toponomástica é unha ciencia moderna; os primeiros estudos científicos neste campo comezaron algo despois de mediar o século XIX (en Italia en Alemaña e pouco despois en Francia e en Suíza). Ten habido toponimistas antes desa data; entre nós cítase frecuentemente o caso de Sarmiento, autor dun *Onomástico etimológico de la lengua gallega* redactado case todo, segundo J. L. Pensado, en 1758. Hai neste *Onomástico*, visto cos criterios de hoxe, innumerables acertos; Pensado, que comenta cada unha das entradas, dá por boas moitas das súas hipóteses pero tamén considera “insostenibles” moitas das solucións que propón porque a xustificación semántica achegada polo bieito entra en contradición coas regras da gramática histórica que hoxe coñecemos ou con outros datos da historia lingüística de Galicia que daquela tampouco se coñecían. Pois ben, se tomamos como referencia a toponomástica que se facía en Alemaña ou Italia na segunda metade do século XIX, unha verdadeira toponomástica hispánica tardou aínda bastantes décadas en atopar cultivadores, e non sempre entre naturais de terras españolas ou portuguesas; e dentro da toponomástica hispánica, a galega (non incorporada á hispánica) tardou aínda en aparecer ata ben andada a segunda metade do século XX. Despois desa data, en especial nos últimos 30 anos, a bibliografía galega en materia de toponomástica queimou etapas; así é que hoxe podemos dicir que está a un nivel científico equiparable ao doutras toponomásticas europeas aínda que lle falte bastante en cobertura para estar ao nivel da suíza, da francesa, da italiana ou da catalá.

O autor desta monografía, Paulo Martínez Lema, está na nómina dos toponimistas que están a contribuír a este progreso pois desde 2007 leva dadas cerca dunha ducia de contribucións moi valiosas no campo da onomástica galega.

O presente traballo (igual que os restantes da colección) ten carácter divulgativo; pretende presentar ante un público curioso pero non especialista o que se sabe da orixe destes dous centenaes e pico de nomes de lugar correspondentes a eses 130 km² da nosa terra, que están comprendidos nos concellos de Begonte e Rábade.

A maioría dos nomes quedan dilucidados neste traballo; algúns deles (como *Aldea, Areal, Castro, Lagoa...*) son mesmo transparentes para un leigo en toponimia. Pero unha boa parte deles son opacos; o nome que os motivou desapareceu hai séculos do vocabulario común ou o nome de persoa que está detrás do nome do lugar actual tamén desapareceu ou mudou tanto que é irrecoñecible. Estes, os opacos, son os que máis misterio encerran e os que máis curiosidade espertan. Unha boa parte deles desvelan o seu misterio mediante as reconstrucións que a gramática histórica permite facer. É verdade que os topónimos son palabras especiais que, debido a múltiples causas, teñen cambios inesperados, como poden ser os desgastes fonéticos insólitos (que desvinculan unha palabra da súa familia etimolóxica) ou as reetimoloxizacións (que remotivan unha palabra cambiándolle de familia); para estes (e en xeral para todos os casos) é unha axuda moi valiosa, moitas veces a clave, coñecer como eran as formas do topónimo en etapas anteriores da nosa historia. Afortunadamente na actualidade dispoñemos de moita documentación medieval editada, escasa a anterior ao século X pero abundante (en latín e en galego) en séculos posteriores. Para séculos máis recentes (XVI-) tamén hai moita documentación en documentos en castelán. De maneira que é posible seguir o rastro dun topónimo recuando varios séculos e documentando formas intermedias que nos achegan ao étimo.

Por desgraza queda tamén unha pequena porcentaxe de topónimos para os que, cos datos de que se dispón ata agora, non é posible dar un étimo que nos satisfaga plenamente. Entran dentro desta categoría topónimos illados, para os que non se coñecen semellanzas no vocabulario común nin no vocabulario toponímico doutras linguas peninsulares ou extrapeninsulares, de maneira que o toponimista non pode facer comparacións e reconstrucións; ou quedan topónimos para os que ás veces pode haber algún parecido fonético con voces do vocabulario común pero para os que a etimoloxía proposta carece dalgún dos elementos que debe ter unha etimoloxía convincente, a saber: que sexa compatible cos datos da lingua, cos da xeografía, cos da historia e cos do sentido común.

Os especialistas coñecen ben estas limitacións; pero dado o público para o que van destinados os libros desta colección hai que recordalo: a ciencia toponímica ten uns límites. Por iso o lector non pode estrañarse de que ante certos topónimos o autor declare honestamente que descoñece a súa orixe (como ocorre con *Caraxeita*) ou que outras veces nos advirta sen embarazo que a etimoloxía que propón non é segura, como se desprende dos adverbios de dúbida con que a introduce (“quizais de...”) ou das fórmulas verbais que declaran que o exposto é só unha hipótese (“unha posíbel explicación sería...”, “a súa orixe debe estar en...” etc.).

Con todo, o lector deste libro non vai quedar defraudado. A maioría dos topónimos teñen explicacións satisfactorias, mesmo algúns de aparencia ben opaca. O autor, ademais de ser bo experto en lingüística histórica, ten familiaridade coa documentación antiga de Galicia, que lle vén de ser o coordinador do *Inventario toponímico da Galicia Medieval*; bastantes lugares destes concellos poden documentarse desde o século X en documentos que están ou van estar nese *Inventario* (en formas ás veces bastante diferentes das que teñen agora); as coleccións de documentos de Sobrado, Mondoñedo, Lugo e aínda doutros lugares de Galicia cítanse en moitas entradas. Se é necesario ségueselles o rastro a eses e a outros topónimos en fontes posteriores (Ensenada, Madoz etc.). Así é que podemos concluir que o libriño actual vén a ser un “estado da cuestión” no que se refire á toponimia dos concellos obxecto de estudo.

De agasallo, como información extra, en non poucas entradas, a información toponímica complétase con breves noticias de tipo histórico ou etnográfico que seguramente van ser tamén do agrado do lector.

Introdución

O concello de Begonte, pertencente á comarca da Terra Chá, limita ao norte cos de Vilalba e Guitiriz, ao leste cos de Cospeito e Rábade, ao sur co de Outeiro de Rei e ao oeste cos de Guitiriz e Friol. Ten unha extensión de 125,4 km², e a súa poboación rolda os 4000 habitantes. O concello de Rábade, pola súa banda, aparece integrado desde tempos moi recentes na comarca de Lugo, aínda que xeograficamente pertence, ao igual ca Begonte, á Terra Chá. Rábade, con só 5,2 km² de extensión, é o segundo municipio máis pequeno de Galicia e nel viven na actualidade preto duns 1.700 habitantes. Encóntrase rodeado totalmente polos concellos de Begonte e de Outeiro de Rei.

Toda esta zona debeu estar moi poboada desde época antiga. Así o testemuñan restos megalíticos ben coñecidos, como as mámoas existentes en Donalbai e en Amenido (San Martiño de Pacios). A importancia da cultura dos castros fica patente grazas a castros como os de Illán, Trobo, Gaibor, O Castro, San Martiño de Pacios ou Rábade.

Durante a época de dominación romana (da cal se conserva un muíño de man descuberto en Illán), estas terras deberon adquirir unha especial relevancia no sistema interno de comunicacións da antiga Gallaecia. O achamento en 1980 dunha ara romana dedicada aos *Lares Viales* (deuses protectores dos camiñantes) no adro da igrexa de Virís levou a supor a existencia dunha calzada que, atravesando o actual territorio de Begonte, se dirixise cara á zona da Mariña luguesa. Aínda, foi durante este período que se construíu a máis antiga das tres pontes sobre o río Miño coas que conta Rábade. Esta importancia estratéxica non foi exclusiva do período romano, senón que se prolongou até a actualidade: de feito, por estas terras pasaba o antigo Camiño Real que unía Madrid coa Coruña (sobre o cal se construíu a actual estrada Nacional VI, inaugurada en 1773), sen esquecermos a importancia que tivo Rábade na Idade Moderna como centro do tránsito cara aos portos pesqueiros do norte da provincia de Lugo.

Son moi abondosas as referencias a lugares dos actuais concellos de Begonte e Rábade na documentación medieval, sobre todo nos textos recompilados no Tombo de Sobrado. Efectivamente, o mosteiro de Santa María de Sobrado dos Monxes detiña moitas propiedades fundiarias na zona, sendo ben coñecida a existencia dunha antiga granxa monástica denominada nos documentos *Constantin* ou

Konstantim e que debeu ter o seu emprazamento no que hoxe é o lugar da Graña, entre as parroquias de Bóveda e do Castro.

Así mesmo, Begonte non ficou á marxe do fenómeno medieval das peregrinacións xacobeas, pois por este concello (concretamente á altura da parroquia de Baamonde) pasan 7 quilómetros do Camiño do Norte, que entra en Galicia pola localidade mariñá de Ribadeo.

En Begonte tiveron o seu solar algunhas das liñaxes de máis renome da Galicia medieval, como os Baamonde ou os Saavedra, conservándose aínda nese termo concellío varios pazos, como os do Souto, Pacios ou O Rañal, que patentean o arraigo destas familias na zona. Algunhas destas construcións, como a casa-torre de Saavedra, foron vítimas da furia dos irmandiños no s. xv. Precisamente un membro da casa dos Saavedra, Fernán Ares, protagonizou xunto coa súa muller Constanza de Castro a resistencia do castelo de Vilaxoán (actualmente máis coñecido como *Cal da Loba*, na parroquia de Pino, en Cospeito) fronte aos exércitos dos Reis Católicos, capitaneados polo gobernador xeral do Reino de Galicia, Diego López de Haro.

Durante o Antigo Réxime, as parroquias que compoñen o actual concello de Begonte estiveron repartidas entre varias xurisdicións, como as de Baamonde, Carral, Damil e Felmil, Illán, Gaibor, Outeiro de Rei, Parga, Vilalba e o couto redondo de Saavedra, todas elas pertencentes á antiga provincia de Lugo. Cando en 1813 se forman os primeiros concellos constitucionais, créanse na zona os de Baamonde e Saavedra, dentro do partido xudicial de Vilalba. En 1835 suprimíuse o concello de Saavedra, pasando as súas parroquias ao de Outeiro de Rei, mentres que a parroquia de Trobo se integrou no de Vilalba e a do Castro ao de Trasparga (o actual concello de Guitiriz). Só en 1840 se creou definitivamente o concello de Begonte, que absorbeu o de Baamonde e incorporou varias parroquias dos municipios limítrofes. Rábade, pola súa banda, formou parte do concello de Begonte até a súa segregación en 1925, levada a cabo por iniciativa do farmacéutico Ángel Penas Magdalena.

Cómpre realizarmos ademais unhas mínimas observacións acerca dalgúns características lingüísticas da área á cal Begonte e Rábade pertencen. Seguindo a clasificación establecida no seu momento por Fernández Rei (1990), o territorio comprendido por estes dous concellos intégrase no bloque central, cuxa principal característica definitoria consiste na realización do plural en *-s* para as palabras rematadas en *-n* (por exemplo, *pantalón* → *pantalós*, *can* → *cas*, *xardín* → *xardís* e similares). A este trazo poden engadírselle outros non menos relevantes como o resultado *-ao/-á* para as terminacións latinas *-ANU/-ANA* (por exemplo, GERMANU > *irmao*, GERMANA > *irmá*), o resultado *-oi-* para as secuencias latinas *-ŪLT-*, *-ŪCT-* e *-ŌCT-* (por exemplo, MŪLTU > *moito*, TRŪCTA > *troita*, NŌCTE > *noite*), a utilización da forma *tu* como pronome persoal de segunda persoa (se ben cada vez máis desprazado cara ás zonas orientais en favor da forma occidental e estándar *ti*) ou a ausencia do fenómeno comunmente coñecido como *seseo*. No tocante á *gheada* (é dicir, o fenómeno fonético consistente en pronunciar o grafema <g> como unha

consoante aspirada, xeralmente representada como <gh>: *gato* → *ghato*), constitúe un trazo en franco retroceso, se ben a súa presenza nos falantes da zona debeu ser xeneralizada até hai escasamente un par de décadas, tal e como puxeron de relevo autores como Xosé Graña Núñez (1983), gozando aínda na actualidade de certa vitalidade entre falantes de idade avanzada (e non só).

Dentro do bloque central, o territorio que nos ocupa englobase dentro da chamada “área central de transición”, que, tal e como o seu nome indica, constitúe unha zona de transición entre os falares mindonienses (norte das provincias de Lugo e da Coruña) e os falares lucu-aurienses (sur da provincia de Lugo e zona central da de Ourense). Entre os trazos característicos desta área podemos salienta a utilización dos demostrativos *este/ese/aquel* (fronte ás variantes *iste/ise/aquil*) e do pronome persoal de terceira persoa *el* (fronte á variante *il*), ben como o sufixo modo-temporal *-e-* no Presente de Subxuntivo dos verbos da primeira conxugación (*cantar* → *cantemos*) e *-a-* no Presente de Subxuntivo dos verbos da segunda conxugación (*coller* → *collamos*). No Pretérito de Subxuntivo dos verbos da primeira conxugación, o sufixo modo-temporal adoita ser *-e-* (*amar* → *amese*, *cantar* → *cantese*).

Parroquias e lugares dos concellos de Begonte e Rábade

Indicamos a seguir os topónimos que foron obxecto de estudo nesta obra (todos eles referidos a entidades de poboación), tal e como aparecen recollidos no *Nomenclátor de Galicia*¹.

Concello de Begonte

Baamonde (Santiago)

Aldea de Arriba
Baamonde
Chafareta, A
Pazo, O
Rega, A
Riocovo
Silvosa, A
Vilasuso
Aldea, A

Baldomar (San Xoán)

Aldea, A

Begonte (San Pedro)

Aldea, A
Begonte
Besgode
Cardeite
Carrapetal

Cerval
Codesal
Cruceiro, O
Estrada, A
Modias, As
Pedregoso
Quitimil
Río Calvo
San Lázaro
Vila, A
Vilar de Cenlle

Bóveda (Santalla)

Bailada, A
Bocacarreira
Bóveda
Cruz, A
Fro, O
Graña, A
Pena Moura, A
Seixo Branco, O

¹ Aínda así, cómpre sinalar que incluímos a maiores dous topónimos que non aparecen no dito nomenclátor (Bos Aires, lugar da freguesía de Saavedra, e Vilardeeseo, lugar da freguesía de Rábade). Pola súa banda, o topónimo Pereirá (lugar da parroquia de Damil) figura no *Nomenclátor de Galicia* como Pereiroa, de xeito que realizamos a pertinente corrección.

Touredo, O
Vilariño

Carral (San Martiño)

Buíde
Currás, Os
Francés
Marco, O
Pumariño, O
Rego, O
Teixeiro, O

Castro, O (Santa María)

Castro, O
Graña, A
Insua
Muíño, O
Navallo, O
Ollo, O
Porto do Barco
Roibás
Saamil

Damil (San Salvador)

Baltar
Cantiño, O
Casa Nova, A
Cigoñeira, A
Cima de Vila
Feás
Pereirá
Porrás, Os
Revoltas, As
Romariz
Vilar, O

Donalbai (San Cristovo)

Areal, O
Armental
Donalbai
Dongrandeo
Eirexe, A
Esportel
Modia, A

Senande
Tras do Castro

Femil (Santiago)

Barrio, O
Barrosa, A
Burgo, O
Caraxeita
Casal, O
Casanova
Denune
Eirexe, A
Folgueira
Granda
Montecelo
Peto, O
Regueira

Gaibor (San Xiao)

Barrazoso Vello
Borreiros
Calle do Sol
Cancela
Carabulla
Carpadeira
Castiñeiro
Estrada, A
Fondevila
Fonfría
Leboradas
Pazo, O
Pico
Porta do Cao
Portigueiro, O
Vigo
Vila, A

Illán (Santiago)

Aldea, A
Barreiro
Canavello, O
Currillo
Fontela
Illán de Abaixo

Illán de Arriba

Lamas

Riocaldo

Torre, A

Saavedra (Santa María)

Barés

Bos Aires

Campo de Arriba

Candieiras

Conchados, Os

Covela

Donsión

Estrada, A

Fonte Almesendre

Fonte Filloa

Gandariña, A

Goldar

Illoi

Lagoa, A

Lenzas, As

Maciñeirá

Mato, O

Mesón, O

Monte, O

Rocha, A

Saa

Salgueiras

Santadizco

Santo Tomás

Senras

Touredo, O

Trollos, Os

Vila Grande, A

Vila Pequena, A

San Fiz de Cerdeiras (San Fiz)

Coto, O

Ermida, A

Guimarás

Pena, A

Regueiro

Santa Marta

Souto, O

San Martiño de Pacios

(San Martiño)

Camiño Real, O

Carballido

Carrachos, Os

Covos

Ferreira

Lamela

Pedroso de Abaixo, O

Pedroso de Arriba, O

Ponte de Arriba, A

Rañal

Vilaflores

San Vicente de Pena (San Vicente)

Cruz, A

Hedreira, A

Vila, A

Santalla de Pena (Santalla)

Acivro, O

Campo, O

Fungas, As

Laxe

Lousadela

Lousado, O

Montouto

Paxarosa, A

Pedra do Couto

Pena Grande

Pontella, A

Sandulfe

Toimil

Trascastro

Vento, O

Vilar

Xulfe

Trobo (Santa María)

Altide

Estrada, A

Martín de Abaixo

Martín de Arriba

Montillón

Novás
Pedrón, O
Torre, A
Travesas, As
Veiga Ancha
Vila, A
Vilar

Uriz (Santo Estevo)

Aldea, A
Barrosela

Marco, O
Monte, O
Ponte, A
Ramallide
Santo André
Santo Estevo de Uriz

Virís (Santa Helena)

Campo, O
Eirexa
Ponte, A

Concello de Rábade

Rábade (San Vincenzo)

Campo, O
Ponte, A
Rábade
Regabaixo
Tras do Regueiro
Vilardeseo

Acivro, O

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

O substantivo *acivro* é unha das varias denominacións que recibe en galego a planta que ten como nome científico *Ilex aquifolium* e que é coñecida como *azevinho* en portugués e como *acebo* en castelán. Todas estas formas proceden en última instancia do latín *AQUIFŌLIU* ou **ACIFOLIU*, voz que facía referencia ás agullas das follas da planta.

Á marxe deste topónimo en concreto, o *Nomenclátor de Galicia* indica tamén a existencia doutros dous núcleos de poboación denominados *Acivro* (sen artigo determinado) nos concellos de Vilalba e de Alfoz.

Aldea, A

Localidade da parroquia de Baldomar

Localidade da parroquia de Begonte

Localidade da parroquia de Illán

O substantivo *aldea* procede do árabe hispánico *adḍáya*, que á súa vez remite ao árabe clásico *day'ah*, e referíase en orixe a un pequeno núcleo de poboación carente de xurisdición propia. Na actualidade, aínda que o seu significado poida ofrecer certa variación en función das zonas, o termo *aldea* designa un pequeno poboado con poucos veciños situado fóra das vilas e das cidades. Eladio Rodríguez, no seu *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* (1961), fai unha caracterización bastante completa desta realidade nos seguintes termos:

La aldea gallega es una agrupación de casas generalmente poco numerosas, constituyendo como un barrio o pueblecillo que carece de jurisdicción municipal, judicial y administrativa, dependiendo en estos aspectos del municipio, de la villa o de la ciudad en cuyo territorio está. La aldea es un conjunto de casas que, con otras, forma la célula de la parroquia [...] Comúnmente, la aldea recibe también en Galicia el nombre de *lugar*.

Na actualidade existen en Galicia case medio cento de núcleos de poboación en cuxa denominación intervén o substantivo *aldea*.

Aldea de Arriba

Localidade da parroquia de Baamonde

Para o substantivo *aldea*, véxase a entrada *Aldea, A*. No tocante ao adverbio *arriba*, de significado transparente, ten a súa orixe na secuencia latina AD RIPA, con evolución fonética plenamente regular.

O sintagma *Aldea de Arriba* ou *A Aldea de Arriba* dálle nome a outras 21 entidades de poboación ao longo do territorio galego.

Altide

Localidade da parroquia de Trobo

Malia carecermos de rexistros medievais, cremos moi probábel que a orixe deste topónimo (que non parece repetirse en ningún outro lugar de Galicia) estea nun sintagma (VILLA) ALTITI, no que se recoñece a forma de xenitivo dun antropónimo ALTITUS. Este nome persoal aparece documentado nun diploma do Tombo de Caaveiro do ano 997 no que se menciona un presbítero chamado *Altitus*. De resto, a forma ALTITUS pode ser explicada como un derivado do adxectivo latino ALTUS ‘alto’ por medio do sufixo -ITUS.

Areal, O

Localidade da parroquia de Donalbai

A forma *areal*, derivada do substantivo *area* (< latín ARENA) mediante o sufixo *-al* (< latín -ALE), adoita designar en galego un terreo composto de area movediza, xeralmente situado ao carón dun río, ou ben unha planicie cuberta de area.

O topónimo *O Areal* rexístrase tamén nos concellos de Becerreá, Cabanas, Carballo, Laxe, Muros, As Neves, Ourense, Padrón, Ponteareas, Vilalba e Viveiro. A forma *Areal*, sen artigo determinado, dálle nome a unha aldea do concello de Baralla.

Armental

Localidade da parroquia de Donalbai

Carecemos de testemuños para este topónimo na documentación galega medieval, mais aínda así parece claro que se trata dunha forma procedente do antropónimo ARMENTARIUS, moi ben atestado nos nosos textos medievais, a través dunha secuencia (VILLA) ARMENTARII. Á súa vez, a orixe dese nome persoal encóntrase no apelativo latino ARMENTUM ‘gando bovino’, cuxa raíz pode recoñecerse noutros moitos topónimos galegos como *Armenteira*, *Armenteiros*, *Armentío*, talvez *Armentón*...

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, existen entidades de poboación denominadas *Armental* nos concellos de Cambre, A Pobra do Caramiñal, Guntín, Pantón e A Peroxa. Xa en Portugal, *Armental* é o nome dunha localidade do concello de Vila Nova de Famalicão.

Baamonde (Santiago)

Procede sen lugar a dúbidas de (VILLA) BADAMUNDI, xenitivo dun antropónimo xermánico *Badamundus* en cuxa formación interveñen os temas *BADU ‘loita’ e *MUND- ‘man, protección’ (HgNb 35/5). A evolución fonética foi plenamente regular, sendo a perda do -D- intervocálico a única mudanza fonética de relevancia. A secuencia vocálica resultante [aa], ao contrario do que adoita acontecer, non se simplificou, senón que se mantivo quer na pronuncia quer na representación gráfica do topónimo.

A forma *Baamonde* existe tamén como topónimo maior nos concellos de Muras, Paderne de Allariz, Toques e Vilasantar, mentres que no concello de Teo rexistramos unha freguesía coa denominación *Bamonde*.

As primeiras referencias á freguesía de Santiago de Baamonde remontan á Idade Media. A máis antiga da que temos noticia data do ano 1019, nun testamento no que Goterre Muñoz e mais a súa irmá fan doazón da “uilla *Bademundi* cum sua ecclesia” ao mosteiro de Gaioso. Máis próxima da forma moderna do topónimo está a variante *Baamundi* que observamos en documentos de 1188, 1191 e 1205 pertencentes ao Tombo de Sobrado. Por outra banda, o uso do noso topónimo como apelido persoal é abundantísimo ao longo de toda a época medieval, e os primeiros testemuños neste sentido son tamén bastantes temperáns: así, nun documento de 1151 menciónase un tal *Froyle Ueremudi de Baamundi*, e noutro texto dese mesmo ano faise referencia a *Petro Diaz de Balamondi*. Xa no século xv, a variante máis habitual nos textos é *Vaamonde* ou *Vahamonde*. No entanto, resulta cando menos curioso que, conforme aos datos da *Cartografía dos Apelidos de Galicia*, os concellos de Begonte e Rábade sexan os únicos da súa contorna inmediata en que non se rexistra na actualidade ningún exemplo deste apelido persoal.

A freguesía de Santiago de Baamonde foi solar da liñaxe dos Baamonde, de grande importancia na vida social da comarca ao longo de todo o Antigo Réxime. Sobre as orixes desta casa, Blanco Prado e Rodríguez Sánchez (1987: 80) sinalan o seguinte:

La leyenda la hace remontar al conde de Lugo don Ero o bien a don Rodrigo de Romaes, señor de Monterroso que casó con una infanta inglesa de nombre Milia, de ahí la “M” coronada del escudo. Los peces (siete u ocho) que figuran en el escudo aludirían a la costumbre de los caballeros al servicio de los Baamonde que habrían de matar tantos moros como peces comiesen en un día, cuando se les servían en la comida [...] Históricamente, el vínculo y mayorazgo de la casa lo funda el 8 de junio de 1427 don Pedro de Baamonde, que fue deán de Orense, arcediano de Vivero y luego Obispo de Mondoñedo. El vínculo de los Baamonde quedó fundado al repartir

este señor sus dominios y señoríos. El se quedó con la casa-fuerte de Baamonde y las feligresías de Pacios, Castro, Carral y Gaibor, dentro del municipio actual de Begonte y otras fuera. Se queda asimismo con todas las rentas, términos y derechos de las feligresías de Virís, Bóveda y Carral.

Baamonde

Localidade da parroquia de Baamonde

Véxase a entrada *Baamonde* (Santiago).

Bailada, A

Localidade da parroquia de Bóveda

Os dicionarios galegos recollen o substantivo *bailada* (derivado do verbo *bailar*, que á súa vez procede do latín vulgar *BALLARE ‘bailar’) con significados como ‘acción de bailar’ ou ‘peza musical que se baila’, acepcións coas que podemos rexistrar xa este termo nas cantigas medievais galego-portuguesas. Na toponimia quizais se lle puido aplicar a un espazo onde tiñan lugar este tipo de bailes, ou mesmo a unha pedra abaladoira que, por non estar fixa ou segura, oscilase sobre a súa base, mais ambas as dúas son hipóteses moi dubidosas. Quizais a opción máis probábel sexa pensar nun derivado do substantivo *bailío*, nome que recibían os comendadores da antiga Orde do Temple, de xeito que unha *bailada* ben podería tratarse unha xurisdición encomendada a un deses personaxes. Fica aberta esta vía explicativa para pesquisas máis exhaustivas.

Baldomar (San Xoán)

A orixe deste topónimo encóntrase na forma de xenitivo de *Baldemarus* (HgNb 37/6), antropónimo xermánico no que identificamos un primeiro compoñente *BALD ‘valente, audaz’ e un segundo elemento *MAR talvez emparentado con voces como **marha* (‘corcel de batalla’), *marei* (‘mar’) ou mesmo **marka* (‘marca, fronteira’). O *Nomenclátor de Galicia* recolle tamén a forma *Baldomar* como nome doutras entidades de poboación dos concellos de Carballo, Covelo, Guitiriz, Muxía, Nogueira de Ramuín, Ortigueira e A Peroxa.

A atestación máis antiga do noso *Baldomar* atopámola nun texto do Tombo de Sobrado do ano 959, no que aparece baixo a forma *Baldemari*, mentres que noutro diploma dese mesmo tomo con data de 971 comparece coa variante *Baldemar*. A forma *Baldomar* podemos rexistrala a partir do s. XIII, concretamente nunha serie de documentos nos que aparece mencionado como confirmante un tal *Petrus presbiter de Baldomar*. O paso *Baldemar* > *Baldomar* explícase pola labialización da vogal pretónica [e] en contacto coa consoante [m], exactamente igual que acontece por exemplo en *semana* > **somana*. Cómpre sinalar que moitas atestacións deste topónimo, quer medievais quer modernas, ofrecen unha forma *Valdomar*,

cun *v*-antietimolóxico que podemos atribuír a unha asociación co substantivo *val* (< latín VALLE) e que levou a algúns autores a explicar erradamente o topónimo como un antigo **Val de Omar*, de ascendencia alegadamente arábica.

Baltar

Localidade da parroquia de Damil

Este topónimo explícase como resultado dun antigo sintagma (VILLA) BALTARII, no que intervén o xenitivo dun nome persoal xermánico *Baltarius*. Este antropónimo está constituído á súa vez por dous temas ben diferenciados como son *BALD ‘valente, audaz’ e HARIJS ‘exército’ (HgNb 37/1).

A forma *Baltar* existe como topónimo non só no concello de Begonte, senón tamén nos de Aranga, Carballo, Irixoa, Melide, Muxía, Narón, Paderne, A Pobra do Caramiñal, Vilarmaior, Chantada, A Pastoriza, O Vicedo, Vilalba, Caldas de Reis, Cambados, A Estrada, Ponte Caldelas e Sanxenxo. Ademais, *Baltar* é o nome dun concello da provincia de Ourense, ben como da freguesía na que se sitúa a súa cabeceira municipal. O topónimo é coñecido tamén en Portugal, onde dá nome a unha freguesía do concello de Paredes.

Barés

Localidade da parroquia de Saavedra

Na nosa opinión, este topónimo podería encontrar unha explicación satisfactoria no substrato prelatino, e máis en concreto no radical indoeuropeo **awer-* ‘auga, río’, ‘chuvia’, que recoñecemos en palabras como o albanés *vrënde* ‘orballo, zarzallo’, o galés *gwer* ‘sebo’, o grego ἔρση ‘orballo’ ou o irlandés medieval *frass* ‘chuvia’, entre outras. Tampouco se podería descartar a hipótese dunha outra raíz prelatina como é **bar-* ‘depresión, costa, altura’, de presenza ben contrastada na toponimia de todo o Noroeste peninsular. De todos os xeitos, esta segunda opción seméllanos menos probábel para o caso concreto que nos ocupa, pois o lugar de Barés encóntrase xusto á beira do río Miño, dato que faría preferíbel unha explicación de tipo hidronímico.

Deste xeito, poderíamos reconstruír para a forma *Barés* un étimo **VERENES* OU **VERENSE*: no primeiro caso obsérvase un sufixo *-ēne* que aparece noutros topónimos prelatinos como *Arén*, *Borbén*, *Coéns*, *Brens* ou o portugués *Ourém*, mentres que no segundo se trataría do sufixo latino *-ENSE* (ou, talvez de xeito máis probábel, un sufixo prelatino que veu a confluír formalmente con el), que encontramos asociado a bases léxicas prelatinas en topónimos como *Carnés*, *Bousés*, *Bermés* ou *O Xurés*, entre outros. Tendo en conta que no galego desta zona ambos os dous sufixos converxerían nun mesmo resultado *-és* e que carecemos de documentación medieval para este topónimo, non podemos determinar con exactitude cal desas dúas opcións sería a máis axeitada.

Barrazoso Vello

Localidade da parroquia de Gaibor

Trátase talvez dun derivado resultante de engadir o sufixo *-oso* (< latín *-osu*) a unha forma *barraza* que, como suxerido por Gonzalo Navaza (2006: 77), quizais se poida entender como variante fonética do máis común *baraza* ‘corda delgada, cordel ou fita coa que se ata algunha cousa’. Este substantivo é o que explica topónimos como *Barazas*, *Barazal*, *Barazais*, *Barazás*, *Val de Barazas* ou os portugueses *Baraçais*, *Baraçal*, *Braçal* ou *Braceiras*, todos eles alusivos, de novo segundo Gonzalo Navaza, a lugares onde abundaban especies botánicas (como o esparto) das que se puidesen obter fíos, cordeis ou atadallos. A mesma variante *barraza* que supomos en *Barrazoso* está presente tamén noutros topónimos como *Barracido*, *O Outeiro de Barracido* e *A Rúa de Barracido*, todos eles no concello de Ares, así como en *Barraceira*, no das Nogais. De todos os xeitos, tampouco podemos excluír que todos estes topónimos (e entre eles o noso *Barrazoso Vello*) sexan en realidade derivados do substantivo *barro* ‘arxila, lama’, de orixe prerromana.

Nun documento do ano 1128, redactado en Mondoñedo, faise referencia a unha “aquam de *Barrazoso*”, na que constitúe a atestación máis antiga que coñecemos para o noso topónimo. No lugar de Barrazoso Vello existe aínda hoxe unha ermida posta baixo a advocación de Santo André. O edificio foi descrito xa a comezos do s. XIX por Pascual Madoz, que a localizaba na freguesía veciña de Santiago de Illán. Tamén neste mesmo lugar se celebraba antigamente unha feira o día 24 de cada mes.

Barreiro

Localidade da parroquia de Illán

Trátase dun derivado do substantivo común *barro* ‘arxila, lama’, ao que se lle engadiu o sufixo *-eiro* (< latín *-ARIU*). A forma resultante, *barreiro*, pode facer referencia á constitución dun terreo abundante en arxila, ou ben a un lugar do que se extraía o barro para empregalo na alfararía ou na construción de casas. No tocante á voz *barro*, trátase dun termo de orixe prelatina, quizais céltica segundo algúns autores.

Barrio, O

Localidade da parroquia de Felmil

O substantivo *barrio*, procedente do árabe *barrí* ‘exterior, propio dos arredores, arrabalde’, pervive hoxe no léxico común con significados como ‘parte dunha poboación situada fóra do seu recinto’ ou ‘espazo próximo a unha poboación’, por exemplo. Sexa como for, a presenza do termo *barrio* na nosa toponimia é moi elevada, e de feito o *Nomenclátor de Galicia* recolle case un cento de ocorrencias da forma *Barrio*. A todos eses casos hai que lles xuntar aínda un topónimo *Os Barrios*

no concello coruñés de Miño. Cómpre advertir que en Portugal prevaleceu, tanto na toponimia como no léxico común, unha variante alternativa *bairro*.

O primeiro rexistro documental do noso topónimo procede dun texto do ano 1678 no que o fidalgo Antonio López de Baamonde doa, entre outras propiedades localizadas nese mesmo termo parroquial, “la leyra que se dice do *Barrio*”. É posíbel que sexa a este topónimo que remonta o apelido persoal *Obarrio*, cuxa maior concentración se dá, precisamente, nos termos concellíos de Begonte e Rábade.

Barrosa, A

Localidade da parroquia de Felmil

A orixe deste topónimo está nun derivado do substantivo *barro* ‘lama, arxila’, xa comentado a respecto de *Barreiro, O*. Neste caso engadíuselle a *barro* o sufixo *-oso* (< latín *-osu*), flexionado en xénero feminino. O adxectivo resultante *barroso* utilízase aínda na actualidade para describir un terreo no que se forma lama con facilidade, ou que presenta a cor e/ou a constitución características do barro.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle tamén o topónimo maior *A Barrosa* nos concellos de Baralla, Barreiros, Castro de Rei, Cerdido, Foz, Miño, Palas de Rei, O Rosal, Sanxenxo e Vilalba. Neste último municipio existe ademais unha aldea denominada *O Campo da Barrosa*.

Barrosela

Localidade da parroquia de Uriz

Trátase dun derivado diminutivo creado a partir da forma de feminino do adxectivo *barroso*, procedente á súa vez do substantivo *barro* ‘lama, arxila’. Aínda que o *Nomenclátor de Galicia* non recolle ningún outro topónimo maior con esta forma, si rexistra o seu correspondente masculino *Barroselo* como nome dun núcleo de poboación do concello de Pontearreas.

Begonte (San Pedro)

Seguindo a opinión de Nicandro Ares (1982: 101), podemos explicar este topónimo a partir do nome persoal *VOCONTIUS* ou *BOCONTIUS*, a través dun antigo sintagma (*VILLA*) *VOCONTII* ou (*VILLA*) *BOCONTII*. O antropónimo *VOCONTIUS/BOCONTIUS* parece ser de orixe céltica e encóntrase ben testemuñado en inscricións de Hispania, Dalmacia e Galia (de feito, na antiga provincia romana da Galia Narbonense existiu un pobo coñecido como *Vocontii*).

O étimo *VOCONTII/BOCONTII* deu por vía regular unha forma **Bogonte* que, como veremos, está documentado a través de distintas variantes gráficas. O paso de **Bogonte* ao actual *Begonte* explícase por unha disimilación similar á que se deu en **Bosgode > Besgode* (vid. *Besgode*) e outros casos similares.

O noso topónimo aparece xa mencionado no famoso *Parroquial Suevo*, mais non no texto orixinal do s. VI, senón nunha interpolación que se lle acrescentou por volta do s. XII e na que podemos ler unha forma *Pogonti*, con hiperlatinización da consoante inicial. Deixando á marxe esta atestación de fiabilidade discutíbel, a máis antiga da que temos noticia é a forma *Boconti* que aparece no testamento do bispo Sisnando, datado no ano 966 e conservado no Tombo de Sobrado. Neste mesmo tomo localizamos outras variantes como *Boconti* (c. 971), *Bogonti* (s.d.), *Sancto Petro Abogonti* (s.d.) e, como apelido, *Ruderico Petri de Bogunti* (1187). Tamén como constituínte doutra cadea antroponímica témolo en *Didacus Menendiz de Begunte*, nun documento do Tombo de Lourenzá datado en 1225. A partir de mediados do s. XIII e ao longo de todo o período baixomedieval, a forma claramente predominante nos textos é xa *Begonte*. Importa notar aínda que o topónimo portugués *Bagunte*, rexistrado nos concellos de Vila do Conde e Armamar, é moi probabelmente un cognado da forma que nos ocupa, como demostran os rexistros medievais conservados: *civitas Bogonti* (1028), *mons Bogonti* (1032) etc.

Begonte

Localidade da parroquia de Begonte

Véxase a entrada *Begonte (San Pedro)*.

Besgode

Localidade da parroquia de Begonte

Confrontados coa falta de documentación antiga que nos ofrezca unha mínima marxe de seguranza, vémonos na obriga de conxecturar acerca da orixe deste topónimo. Na nosa opinión, é bastante probábel que proceda dun sintagma **BUSTU GOTI*, no cal o substantivo que funciona como núcleo (o prelatino *busto* ‘pastos para o gando bovino’, moi frecuente na toponimia de todo o Noroeste peninsular e xa documentado nos bronceos celtibéricos de Botorrita) aparece determinado por un antropónimo *Goto*, rexistrado con certa frecuencia desde comezos do s. IX e que poderíamos relacionar co gótico *GÔÞS* ‘bo’, *GUÞ* ‘Deus’ ou **GUTS*, **GUTA* ‘godo, persoa de orixe goda’ (HgNb 146). Por tanto, este topónimo estaría a aludir en orixe a uns pasteiros dos que era propietario un individuo de nome *Goto*.

Entre as mudanzas fonéticas que sufriu ese étimo **BUSTU GOTI* hai que salientar a apócope do núcleo nominal, que perde a súa segunda sílaba (**BUSTU GOTI* > **Bosgode*, como en *BUSTU PAULI* > *Buspol*, **BUSTU GOLMARI* > *Busgulmar* e similares), e a disimilación entre as vogais pretónica e tónica (**Bosgode* > *Besgode*, vid. *Begonte*).

Bocacarreira

Localidade da parroquia de Bóveda

Neste topónimo recoñecemos dous elementos aínda empregados no léxico actual, como son *boca* e *carreira*. O substantivo *boca* procede do latín *BŪCCA* e, para alén do seu significado máis habitual, foi implementado no rexistro toponímico con acepcións figuradas como ‘lugar de entrada ou saída’ ou ‘inicio, comezo, principio’, sendo estas as que mellor casan co nome de lugar que nos ocupa. No tocante a *carreira*, ten a súa orixe nun antigo sintagma (VIA) *CARRARIA*, onde *CARRARIA* é a forma de feminino dun adxectivo *CARRARIUS* derivado do substantivo *CARRU* (> galego *carro*), voz que entrou no latín desde o céltico. Por tanto, unha (VIA) *CARRARIA* era un camiño habilitado para o paso de carros, significado que herdou tamén o seu descendente romance *carreira* ‘camiño de carro’.

Borreiros

Localidade da parroquia de Gaibor

Algúns dos primeiros dicionarios galegos recollen a voz *borreiro* e ofrecen unha breve explicación da mesma. Deste xeito, Francisco Javier Rodríguez, en 1863, recollía o termo e indicaba o seguinte:

En la provincia de la Coruña y de Pontevedra hay varios lugares de este nombre, que supongo vendrán de haber en ellos, ó haber habido comerciantes de cera en rama, que se llama *borra*.

Na mesma liña se expresaban os autores do primeiro dicionario da Real Academia Galega, que daban o substantivo na súa forma de plural (*borreiros*):

Lllaman así a los vecinos del Ayuntamiento de Forcarey (partido de La Estrada), que se dedican a recoger en la mayor parte de Galicia, cera, que acopian, cuecen y prensan, sacando de ello mediano lucro.

Na nosa opinión, o topónimo begontino *Borreiros* pode explicarse como un derivado do substantivo de orixe prelatina *borra*, mais non co significado ‘cera en rama’ que observamos nas definicións anteriores, senón co máis común ‘sedimento, pouso’. O vocábulo en cuestión pertence á mesma familia que outras formas como *borralla* ‘cinza, po que quedou de algo que se queimou totalmente’, *borreal/aborrea* ‘morea de terróns que se queima para facer cinza’ ou *borraxeira* ‘néboa mesta e baixa’. Por tanto, cremos que o topónimo *Borreiros* non se referiría necesariamente á existencia no lugar de xentes dedicadas ao comercio da cera e os seus derivados, senón máis ben a unha determinada constitución do terreo debida á presenza de sedimentos que foron achegados quer de xeito natural (por un curso fluvial, por exemplo) quer pola man humana mediante a realización de queimas destinadas a obter novos pastos para o gando ou labradíos.

O topónimo *Borreiros* é moi frecuente no territorio galego. O *Nomenclátor de Galicia* recolleo nos concellos de Abegondo, A Laracha, Catoira, Gondomar, O Grove, Narón, Negreira, Orol, San Sadurniño, Tordoia, Vigo, Viveiro e Zas. A todos estes casos temos que engadir aínda a variante *Os Borreiros*, que lle dá nome a unha entidade de poboación do concello de Camariñas, así como os sintagmas *Borreiros de Abaixo* (en Abegondo) e *Loureiro de Borreiros* (na Laracha).

Bos Aires

Localidade da parroquia de Saavedra

Recoñecemos neste topónimo a combinación das formas de plural do adxectivo *bo* (< latín BŌNU) e do substantivo *aire* (< latín AERE). Aínda que poderíamos pensar nun sintagma toponímico relativo a un lugar fresco, aireado e de boa ventilación, ou simplemente de carácter encomiástico (na liña dos topónimos portugueses *Belos Ares* e similares), xulgamos máis probábel que na xénese desta denominación estea o topónimo arxentino *Buenos Aires*, e, nomeadamente, o asentamento nese lugar de persoas ou familias que emigrasen nalgunha altura á capital porteña.

O topónimo *Bos Aires* rexístrase tamén como nome de senllas entidades de poboación dos concellos da Laracha, Burela e Salvaterra de Miño.

Bóveda (Santalla)

O substantivo *bóveda* (existente tamén en castelán e que ten o seu correlato no portugués *abóvada*) pervive aínda hoxe en galego con significados como ‘obra arquitectónica de forma arqueada que cobre o espazo comprendido entre dous muros ou columnas’ ou ‘habitación subterránea, labrada sen madeira, cuxa parte superior é de bóveda’. Para o filólogo catalán Joan Corominas, a voz *bóveda* sería unha variante semiculta do baixo latín *VOLVITA, participio do verbo VOLVERE ‘dar volta’. Outra posibilidade é que proceda da voz xermánica *BUWIDA, derivada á súa vez do verbo BŪAN ‘edificar’. De todos os xeitos, a utilización do substantivo *bóveda* como nome de lugar, aínda que podería referirse á existencia dun edificio dotado dun detalle arquitectónico deste tipo, tamén podería estar relacionada coa presenza de formas abovedadas no terreo, de tipo dolménico. A prol desta segunda hipótese podemos aducir a coñecida abundancia deste tipo de restos arqueolóxicos na zona. Sexa como for, o noso topónimo aparece mencionado xa nun diploma do ano 1187 conservado no Tombo de Sobrado e no cal comparece baixo a variante *Bovada*.

A forma *Bóveda* é tamén o nome dun concello lugués, ben como da freguesía na que radica a capitalidade municipal. Podemos encontrar outros núcleos de poboación con esta mesma denominación nos concellos de Irixoa, Lugo e Vilar de Barrio.

Bóveda

Localidade da parroquia de Bóveda

Véxase a entrada *Bóveda (Santalla)*.

Buíde

Localidade da parroquia de Carral

A orixe deste topónimo encóntrase nun antigo sintagma (VILLA) BONITI que facía referencia a un posesor chamado BONITUS. Este nome persoal pode explicarse á súa vez como un derivado do axectivo latino BŌNUS ‘bo’ mediante o sufixo -ITUS. Os topónimos *O Boído* e *A Buída*, nos concellos de Boimorto e Neda respectivamente, non gardan relación coa forma *Buíde*, senón que deben explicarse como derivados do fitónimo latino BUDA ‘espadana, xunco’.

Os rexistros escritos máis antigos do topónimo *Buíde* corroboran a nosa proposta etimolóxica. Deste xeito, nun documento con data de 959 e conservado no Tombo de Sobrado, os condes Rodrigo e Elvira fan doazón de “uilla *Boniti* cum suas adiectiones”, reaparecendo o sintagma *uilla Boniti* noutros diplomas dese mesmo cartulario datados en 966 e 971. A primeira atestación propiamente romance é do ano 1347 e procede dun documento no que o cabido de Lugo afora a Afonso Díaz de Xermar “el lugar sobredito de *Boyde*”. Noutro diploma, este de 1476, o propio cabido de Lugo concede en foro a Pedro Sanjurjo “os casares de *Booyde*”, aludindo de paso ao “prestamo coonosible de *Boyde*, que es en Caaboy”. Por último, coñecemos tamén un documento de 1485 da colección do mosteiro San Salvador de Pedroso no que o noso topónimo aparece xa utilizado como apelido persoal, na secuencia *Tareyia de Buide*. De feito, o apelido *Buíde* é hoxe descoñecido en Begonte e Rábade, mais conta con portadores en concellos próximos como Cospeito, Castro de Rei e, sobre todo, Lugo.

Burgo, O

Localidade da parroquia de Felmil

A voz *burgo*, moi presente na toponimia maior galega, procede do xermánico *burg-* ‘cidade pequena’ a través dunha forma latinizada *BURGU, e na Idade Media empregábase para designar un pequeno núcleo de poboación formado ao redor dun castelo ou dunha cidade fortificada. En xeral, o substantivo *burgo* facía referencia a unha entidade de poboación de pequenas dimensións, dependente doutra maior situada nas súas proximidades.

Calle do Sol

Localidade da parroquia de Gaibor

A forma **calle* ‘vía situada no interior dunha poboación’ probablemente sexa un castelanismo. Procede do latín *CALLE*, que aludía en orixe a un carreiro polo que transitaba o gando. No que respecta ao segundo elemento do topónimo, pode identificarse sen maior dificultade co substantivo común *sol*, procedente do latín *SOLE*. A motivación global do topónimo parece estar por tanto na existencia dun camiño de certa importancia orientado cara ao leste, punto cardinal por onde sae o sol. Algo similar podemos dicir a respecto doutros topónimos galegos similares, como *A Porta do Sol* ou *A Costa do Sol*, por exemplo.

Pascual Madoz recolle o topónimo no seu *Diccionario geográfico-estadístico* (1846), baixo a forma moderna *Calle do Sol* (o que nos fala da antigüidade con que se introduciu este castelanismo na toponimia), e sinala este núcleo de poboación como un dos que constitúen a parroquia de Santa María de Trobo.

Camiño Real, O

Localidade da parroquia de San Martiño de Pacios

O substantivo *camiño* ‘vía que comunica dous ou máis lugares’ é ben abundante na toponimia galega e remite en última instancia a unha forma **CAMMINU*, voz de orixe céltica introducida no latín. Pola súa banda, o adxectivo *real* ‘pertencente ou relativo ao rei’, procede dun adxectivo latino *REGALE* que, á súa vez, derivaba de *REGE* ‘rei’.

Os camiños reais, nas antigas redes viarias, eran os camiños principais e de maior importancia, e sobre o seu trazado superpuxéronse moitas das estradas actuais. No caso que nos ocupa, o topónimo está a facer referencia sen dúbida ao antigo Camiño Real que, partindo da ponte de Rábade, atravesaba as terras do actual concello de Begonte. Foi sobre ese camiño real que se construíu a actual estrada N-VI (Madrid-A Coruña), inaugurada en 1773.

O sintagma *O Camiño Real* dá tamén nome a outras dúas entidades de poboación pertencentes aos concellos de Negreira e Vilalba, mentres que *Camiño Real* é a denominación dunha aldea do concello de Lalín.

Campo, O

Localidade da parroquia de Rábade

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

Localidade da parroquia de Virís

O substantivo *campo* ‘lugar espacioso e extenso, sobre todo o que está fóra dun poboado’, ‘paraxe onde se celebran feiras ou romarías’, ‘terra traballada’ procede do latín *CAMPU* ‘campo, chaira’. Este topónimo adoita referirse a espazos cunha

función concreta, vinculada xeralmente á celebración de eventos comunais como romarías, feiras etc.

Campo de Arriba

Localidade da parroquia de Saavedra

Para a forma *Campo*, vid. *Campo*, O. Para o adverbio *arriba*, vid. *Aldea de Arriba*.

Este topónimo aparece documentado no ano 1391 na partilla de dona Sancha, viúva de Afonso López de Saavedra, na cal se menciona “o casal do *Campo* de Saavedra, que lavra Pedro Castro”.

Canavello, O

Localidade da parroquia de Illán

En principio, podemos explicar este topónimo como un derivado do substantivo *cana* (< latín *CANNA*), que, utilizado con valor fitonímico, adoita referirse en xeral ao talo de diversas especies botánicas (principalmente das gramíneas), aínda que tamén se emprega como denominación específica da planta cuxo nome científico é *Arundo donax*. Para xustificar esta etimoloxía teríamos que supor a adición do sufixo diminutivo-despectivo *-ello* (< latín *-ICULU*) a un tema *canav-*, para o cal aínda non se aventou unha explicación convincente, mais que aparece noutros moitos derivados toponímicos do fitónimo *cana*, como *Canaval*, *Canaveira*, *Canavoso*, os portugueses *Canaviais* e *Canaveses* etc.

Outra posibilidade, enunciada por Nicandro Ares (2005b: 258), é que nos encontremos perante un derivado non de *cana*, senón de *cánabo* (castelán *cáñamo*), forma procedente do grego *κάνναβις* a través do latín *CANNABIS* (con variantes serodias como **CANNABUS*, **CANNABA* ou **CANNABUM*, que explican as solucións propiamente romances). O *cánabo* (*Lycopus europaeus*) é unha planta anual que, para alén dos seus usos máxicos e rituais, era explotada para a obtención dunha fibra téxtil utilizada na confección de cordas, redes ou sacos, o que dá boa conta da súa importancia na economía rural.

Cancela

Localidade da parroquia de Gaibor

A partir do latín *CANCĒLLUS* ‘grade, enreixado’ creouse unha forma feminina **CANCĒLLA* ‘varanda enreixada’ que explica o substantivo galego *cancela* ‘porta de madeira que cerca un terreo’, ‘entrada dunha eira’.

O apelativo *cancela* foi moi produtivo na toponimia do territorio galego. De feito, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra até un total de 32 entidades de poboación que reciben tal denominación, ben como forma simple (*Cancela* ou *A Cancela*), ben acompañada dalgún tipo de determinación (*Cancela de Sixaos*, *A Cancela Grande* etc.).

Candieiras

Localidade da parroquia de Saavedra

No testamento de Juan Vázquez da Pena, notario de Saavedra, redactado no ano 1675, menciónase este lugar baixo a forma *Cuandeheyras*. Procede dun derivado CANDELARIAS formado a partir do latín CANDELA ‘luz de vela’, ‘lume’, forma que deu lugar á súa vez ao galego *candea*. Este substantivo presenta, ademais da acepción máis común ‘cirio para alumar’, outros significados de tipo botánico, como ‘amento, inflorescencia do castiñeiro, do millo e de árbores como a abeleira ou o bidueiro’. En opinión de Gonzalo Navaza (2006: 138-139), os derivados toponímicos deste substantivo refírense a lugares utilizados para obter algún tipo de combustíbel vexetal, como frouma ou similar. Unha outra opción que xulgamos máis verosímil ten que ver coa presenza no lugar de varas de uz secas, polo xeral longas e delgadas, utilizadas para alumar e que xeralmente eran penduradas da gramalleira da lareira.

A mesma etimoloxía establecida para *Candieiras* (que se repite como topónimo maior no concello de Cesuras) sérvenos tamén para explicar os topónimos galegos *Candieira* (Palas de Rei) e *A Candieira* (Xermade), ben como *A Candeeira* (Vilalba) e quizais tamén *Punta Candeeira* (Cedeira). En Portugal, nomeadamente nos concellos de Vila Nova de Gaia e Anadia, existe tamén o topónimo *Candieira*. Xa as formas *A Candeira* (A Lama) e *Candeira* (Pontearreas) deben ser máis ben derivados do substantivo *cando* ‘guízo’ (< CANDĀNU).

Cantiño, O

Localidade da parroquia de Damil

A forma *cantiño* explícase como diminutivo do substantivo *canto* ‘esquina, ángulo, curruncho’, ‘lugar apartado’, procedente á súa vez do céltico **kanto*- ‘inflexión, curvatura, ángulo’. Na toponimia, o derivado *cantiño* aplícase a un lugar situado nun recanto. De feito, Eladio Rodríguez recolleu o termo e definiuno como “Sitio o lugar reducido y de muy escasa dimensión”.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle outros dous núcleos de poboación denominados *O Cantiño*, e pertencentes respectivamente aos concellos da Illa de Arousa e Lalín.

Carabulla

Localidade da parroquia de Gaibor

Este topónimo aparece no Catastro do Marqués de Ensenada (1753) como *Carbulla*. De ser esta a forma realmente etimolóxica, poderíamos pensar nun derivado creado mediante a adición do sufixo diminutivo-despectivo *-ullo* (< latín *-UCULU*) ao fitónimo *carba*, que presenta en galego significados como ‘carballo máis pequeno do habitual, de folla miúda e madeira cativa’, ‘monte de leña miúda’ ou

‘matogueira espesa’. A partir desa forma *Carbulla* chegaríamos ao actual *Carabulla* mediante a inserción dunha vogal anaptítica na primeira sílaba (como en *cravilla* > *caravilla*, *cravel* > *caravel* e similares), na que probabelmente debamos recoñecer tamén a influencia do substantivo *carabullo*, ben coñecido na nosa área co significado ‘pequena rama seca que se queima’, ‘leña miúda’.

Caraxeita

Localidade da parroquia de Felmil

Descoñecemos a orixe deste topónimo, que, até onde nós sabemos, non se repite en ningún outro lugar de Galicia. Quizais conteña como segundo elemento o substantivo *xeita* / *axeita* (< latín *ADIECTA*), recollido por Aníbal Otero co significado “Faja de terreno pegado al cercado de una finca y que se labra con azada por no poder llegar a ella con el arado”, aínda que non deixa de ser unha mera hipótese.

Carballido

Localidade da parroquia de San Martiño de Pacios

O topónimo *Carballido* é un derivado resultante de engadir ao fitónimo *carballo* o sufixo *-ido*, que durante moito tempo foi interpretado como unha simple variante fonética de *-edo* (*Carballido/Carballedo*, *Amenido/Amenedo* etc.), aínda que na actualidade tende a explicarse máis ben como un sufixo distinto, procedente quizais do sufixo latino *-ITU* (Álvarez 2002: 98). De todos os xeitos, é evidente que o sufixo achega un matiz de tipo abundancial, co cal o topónimo resultante está a expresar a presenza singularizadora de carballos nese lugar en concreto.

No tocante ao substantivo *carballo*, que basicamente dá nome ao carballo común (*Quercus robur*), debe tratarse dun derivado da voz prelatina *carba* ‘matogueira espesa’ (vid. *Carabulla*), ‘carballo pequeno’, ‘monte baixo’ mediante o sufixo *-ALIU*. Teríamos deste xeito un étimo **CARVALIU* que deu lugar por vía regular non só á forma galega *carballo*, senón tamén á ásturo-leonesa *carbayu* e mais á portuguesa *carvalho*.

Existe no lugar unha capela dedicada a San Xulián e Santo Adrián. Sobre o emprazamento deste pequeno santuario existía unha lenda segundo a cal as imaxes destes dous santos, veneradas antigamente noutra ermida do lugar, apareceron unha madrugada na chamada *Campa de Carballido*, razón pola cal os fregueses decidiron edificar nese punto unha nova capela para ambos os santos. Porén, Blanco Prado e Rodríguez Sánchez (1987: 170) deixaron constancia dos posíbeis motivos desta mudanza:

La motivación fundamental del traslado pudo haber sido la siguiente: puesto que el día que se celebraba la fiesta en dicho santuario, que por aquel entonces era el 7 de Enero –festividad de S. Julián– los devotos dejaban en un estado calamitoso las propiedades existentes en torno a la antigua capilla, los dueños de dichas propiedades

decidieron trasladar la capilla para otro lugar, por lo cual llevaron de noche las advocaciones de S. Julián y S. Adrián a la “Campa de Carballido” –distante del antiguo emplazamiento un kilómetro y medio– lo que motivó que muchas personas de la comunidad de Carballido, decidiesen construir una nueva capilla en el lugar que ocupa actualmente.

Capela no lugar de Carballido (Pacios)

Nese mesmo santuario hai unha campá que foi traída no seu día desde unha antiga capela do lugar de Vilaflores, e que segundo a crenza popular serve para afastar as tronadas, sempre e cando se faga soar antes de que comece a chover.

O *Nomenclátor de Galicia* dá conta doutros 18 núcleos de poboación denominados *Carballido*.

Cardeite

Localidade da parroquia de Begonte

Este topónimo pódese explicar a partir dun antigo sintagma CASA DE EITA ou similar, onde EITA é un antroponímico probabelmente emparentado co éuscaro *aita* ‘pai’ e *aitona* ‘padriño’ (Boullón 1999: 195). Trátase dun nome persoal moi ben documentado na antroponimia medieval do Noroeste peninsular, e que reaparece ademais como constituínte doutros topónimos como *Casardeita* (en Ramirás, Celanova e Castrelo de Miño), *Casaldeite* (en Barreiros), *Lamasdeite* (en Vilardevós), *Viladeite* (en Cervantes) e *Cardeita* (en Cabanas e Sandiás). De feito, a relación entre as formas *Cardeita* e *Cardeite* é moi estreita, pois non só remiten ao mesmo étimo CASA DE EITA, senón que a evolución fonética foi practicamente idéntica en ambos os dous casos: produciuse o apócope do [a] final do substantivo CASA (CASA DE EITA > **Casdeita*) e, por un fenómeno de rotacismo, a consoante [s] pasou a se articular como a vibrante alveolar que representamos na escrita como <r> (**Casdeita* > *Cardeita*). No topónimo que nos ocupa tivo lugar aínda a transformación do [a]

final en [e], alteración que pode observarse tamén nalgúns dos exemplos arriba sinalados, como *Lamasdeite*, *Casaldeite* e *Viladeite*.

Carpaceira

Localidade da parroquia de Gaibor

Este topónimo explícase como un derivado do substantivo *carpaza* mediante o sufixo *-eiro/-eira* (< latín *-ARIU*), facendo referencia por tanto á abundancia dese vexetal no lugar.

A forma *carpaza/carpazo* (coas súas variantes *carpanza/carpanzo*) é a denominación xenérica dada a varias especies botánicas pertencentes ás familias das cistáceas e das ericáceas, e atópase espallada por todo o territorio galego agás no sur da provincia de Pontevedra e no extremo setentrional das de Lugo e A Coruña. O padre Sarmiento retrotraía esta voz ao latín *CARPERE* ‘arañar, rabuñar’ con interferencia de *CAREX* ‘carrizo’. Pola súa banda, Corominas preferiu reconstruír un étimo **CARAPACCIA* do que procedería tamén o castelán *calabaza*. Na nosa opinión, a opción máis verosímil é a orixe prelatina, de xeito que *carpaza/carpazo* e as súas variantes gardarían relación con outros nomes de plantas como *carrasco*, *carrizo* e mesmo *carba* e *carballo* (vid. *Carballido*).

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, o topónimo *A Carpaceira* existe tamén como denominación dunha entidade de poboación do concello do Carballiño.

Carrachos, Os

Localidade da parroquia de San Martiño de Pacios

O substantivo *carracho* (relacionado quizais co radical prelatino **kar(r)-* ‘pedra, dureza’) dá nome en galego a un parasito da familia dos arácnidos denominado tamén *carracha* e que vive sobre a pel doutros animais, alimentándose do seu sangue. En sentido figurado, un *carracho* é tamén unha persoa ruín, molesta ou que pretende vivir dos demais, imitando deste xeito unha actitude parasitaria. Aínda que carecemos de datos definitivos ao respecto, é posíbel que *Os Carrachos* fose en orixe o alcume dado a unha familia ou grupo de persoas asentadas no lugar, e que o lugar acabase por adoptar esa mesma denominación, tal e como ocorreu con outros moitos topónimos galegos.

Carral (San Martiño)

O topónimo *Carral* procede dun antigo sintagma (VIA) *CARRALE*, no que recoñecemos un adxectivo derivado da voz latina de orixe céltica *CARRŪ*, que deu lugar á súa vez ao galego *carro* (vid. *Bocacarreira*). De feito, o adxectivo *carral* aínda aparece en moitos dicionarios co significado ‘pertencente ou relativo ao carro’ (de aí *camiño carral* ‘camiño para carro’, *porta carral* ‘porta pola que pasa un carro’ etc.). Por tanto, a orixe do topónimo que nos ocupa debe ser procurada na existencia dun

antigo camiño ou vía de comunicación acondicionada para o paso de carros. Motivación similar podemos supor para os seus homónimos dos concellos de Agolada, Arzúa, Silleda, Sobrado, Val do Dubra e Vilalba. Aínda, *Carral* é o nome dun importante concello da bisbarra da Coruña, ben como da súa cabeceira municipal.

Volvendo ao *Carral* do concello de Begonte, encontrámolo documentado en época bastante temperá nalgúns diplomas do Tombo de Sobrado baixo formas como *Carrali* (s.d.), *Carrari* (959) ou *uilla Carrari* (971).

Carrapetal

Localidade da parroquia de Begonte

Unha posíbel explicación para este topónimo é que conteña unha variante do fitónimo *carrapito*, nome dunha especie de cardo coñecido na nomenclatura científica como *Cynara cardunculus*, e tamén dun tipo de arbusto caracterizado pola súa ramallada en forma de carapucho. Ambas as dúas plantas reciben tamén denominacións como *carrapizo*, *carrapicho* etc., todas elas posibelmente conectadas co radical prelatino **kar(r)*- ‘pedra’, ‘dureza’. Sexa ou non esta explicación a correcta, no caso de *Carrapetal* estaríamos ante un derivado de tipo abundancial que denotaría a presenza deste tipo de vexetación no lugar.

Aínda que o *Nomenclátor de Galicia* non rexistra ningún outro núcleo de poboación denominado *Carrapetal*, si dá conta dunha aldea do concello de Porto do Son chamada *O Carrapatal*, que, cando menos de xeito hipotético, podemos interpretar como variante do topónimo que nos ocupa. Outro tanto podemos dicir do topónimo portugués *Foros do Carrapatal*, no concello de Montijo.

Casal, O

Localidade da parroquia de Felmil

O substantivo *casal* (ben como a súa variante *casar*) procede do latín *CASALE*, á súa vez derivado do substantivo *CASA* ‘choupana’, ‘casa de campo, granxa’, que acabou asumindo os significados que tiña en latín o substantivo *DOMUS* ‘casa, residencia’. Tanto *casal* como *casar* deberon designar en orixe un conxunto de construcións precarias empregadas a xeito de alpendre ou cobertizo. Posteriormente, pasaron a se lle aplicar a un tipo de propiedade rural consistente nunha casa de campo coas dependencias auxiliares e mais as terras de labor, ou ben un pequeno agrupamento de casas no campo. De todos os xeitos, trátase dun topónimo moi abundante en todo o territorio galego, onde se rexistran máis de duascenas entidades de poboación que conteñen na súa denominación o substantivo *casal*.

Casa Nova, A

Localidade da parroquia de Damil

O substantivo *casa* procede do latín *CASA*, como vimos na epígrafe anterior. No caso que nos ocupa, *casa* aparece modificado polo adxectivo *novus* (< latín *NOVUS*), de xeito que o topónimo fai referencia a unha casa que, nun determinado momento histórico, salientaba por ser de construción máis recente cás restantes da súa contorna.

O topónimo *A Casa Nova* repítese nos concellos de Viveiro e Ourel, e rexístrase tamén *A Casa Nova de Vilariño* no concello de Guitiriz. A variante (*A*) *Casanova* conta con moitísimos exemplos espallados por todo o territorio galego.

Casanova

Localidade da parroquia de Felmil

Véxase a entrada *Casa Nova, A*.

Castiñeiro

Localidade da parroquia de Gaibor

O fitónimo *castiñeiro*, que deu lugar a este topónimo, pódese explicar a partir do latín **CASTANEARIU*, derivado de *CASTANEA* (> *castaña*), mais tamén se podería tratar dunha formación propiamente romance **castañeiro*, creada mediante a adición do sufixo *-eiro* (< latín *-ARIŪ*) ao substantivo *castaña*.

O topónimo *Castiñeiro* repítese nos concellos de Muxía e San Xoán de Río, mentres que a variante *O Castiñeiro*, co artigo determinado, rexístrase como topónimo maior nos de Abadín, Alfoz, Lalín, Melide, Monfero, Neda, Oza dos Ríos, Tordoia, Triacastela e Xermade. Cómpre non esquecer tampouco a existencia de sintagmas toponímicos nos que intervéñen o fitónimo en cuestión, como *Castiñeiro Redondo*, *Castiñeiro de Lobo*, *O Castiñeiro Longo* etc.

Castro, O (Santa María)

Este topónimo, ao igual có substantivo *castro* aínda en uso no galego moderno, procede do latín *CASTRU* ‘castelo, fortaleza, alcázar’, que durante a Idade Media foi adquirindo novos significados e valores. Deste xeito, o termo *castro* podíase referir non só a núcleos poboacionais herdeiros dos asentamentos prehistóricos, senón tamén a calquera outro tipo de fortificación de características similares ou incluso a calquera outeiro ou elevación do terreo onde antigamente existise ou puidese existir un castro. A igrexa parroquial de Santa María do Castro érguese precisamente dentro da que foi a acrópole dun antigo castro, e na súa contorna apareceron varios sartegos antropomorfos, hoxe en paradiro descoñecido.

As referencias documentais máis antigas á freguesía do Castro proceden do Tombo de Sobrado, onde aparece mencionada baixo formas como *Sancta Maria de Castro* (1187) e *Sancte Marie de Castro* (1190, 1208, 1220, 1222). Nun documento dese mesmo tomo con data de 1209 encontramos o topónimo facendo parte da secuencia antroponímica *Iohannes Guterit de Sancta Maria de Castro*.

Castro, O

Localidade da parroquia do Castro

Véxase a entrada *Castro, O (Santa María)*.

Cerval

Localidade da parroquia de Begonte

É probábel que esteamos perante un derivado do zoónimo *cervo* mediante o sufixo *-al* (< -ALE), derivado que faría referencia a un lugar especialmente propicio para a presenza deste tipo de animal. Estrutura morfolóxica similar é a que presentan outros topónimos galegos supostamente baseados en nomes de animais como *Lobás* (de lobo), *O Toural* (de touro) etc.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle outro topónimo *Cerval* no concello de Amoreiro, así como a correspondente forma de plural *Cervás* no concello de Ares, esta última documentada como *Sancti Petri de Cervales* en varios diplomas medievais. Nun documento en latín redactado en Santiago de Compostela no ano 985 atopamos a secuencia “vallum cerual”, na que podemos recoñecer o derivado que deu lugar ao noso topónimo utilizado aínda como adxectivo.

Cigoñeira, A

Localidade da parroquia de Damil

Este topónimo é un derivado do substantivo *cegoña* (< latín CICONIA), denominación que recibe en galego a ave da familia das cicónidas que ten como nome científico *Ciconia ciconia*. Elixio Rivas recolle a forma *cegoñeira* na comarca da Limia como voz de uso común, significando “Sitio con árboles muy altos en que anidan las cegoñas”. O *Nomenclátor de Galicia* rexistra *A Cegoñeira* como topónimo maior nos concellos de Pantón e Sober, *As Cegoñeiras* no de Tui e *A Cigoñeira* no de Páramo.

No que se refire ao topónimo que nos ocupa, aparece testemuñado nun documento de 1392 como apelido persoal, concretamente na secuencia *Pero Ferrandes da Çegoneira*.

Cima de Vila

Localidade da parroquia de Damil

O substantivo *cima* ‘cumio, parte máis alta’ procede do latín *CYMA*, que presentaba o mesmo significado. No tocante ao substantivo *vila* (< *VILLA*), este designa na actualidade unha entidade de poboación de tamaño intermedio entre o dunha cidade e o dunha aldea. Porén, o termo *villa* servía en orixe para denominar un certo tipo de explotación agraria nucleada ao redor da casa principal, ocupada precisamente polo señor propietario da vila. Sería a partir do período altomedieval cando *villa* pasou a se referir a un pequeno núcleo de poboación, mentres que en época baixomedieval servía para identificar xa un núcleo de poboación dotado de certos privilexios, chegando incluso a se empregar como sinónimo de *cidade*. Sexa como for, o lexema *vila* é abundantísimo na toponimia maior galega.

Por tanto, o topónimo *Cima de Vila* remite en conxunto a unha maior elevación ou a unha situación xeográfica determinada do lugar en cuestión con respecto aos outros da súa contorna inmediata. Ademais de no concello de Begonte, o sintagma *Cima de Vila* repítese noutras 66 ocasións ao longo de todo o territorio galego, sempre segundo os datos do *Nomenclátor de Galicia*.

Codesal

Localidade da parroquia de Begonte

Este topónimo está baseado no fitónimo *codeso*, ao que se lle engadiu o sufixo *-al* (< latín *-ALE*) cun valor de tipo colectivo ou abundancial. A forma *codeso* (que designa unha planta arbustiva de talos cilíndricos e flores amarelas cuxo nome científico é *Adenocarpus complicatus*) procede do latín *CYTISUS* (adaptación á súa vez do grego κύτισος), a través dunha forma vulgar **CUTISUS* que, ao que parece, só deixou descendentes en galego, portugués, ásturo-leonés e castelán.

O derivado *codesal* aparece recollido nos dicionarios co significado ‘lugar onde abundan os codesos’, sendo por tanto sinónimo doutros termos como *codeseira* ou *codesedo*, tamén moi presentes na toponimia galega. O *Nomenclátor de Galicia* recolle o topónimo *Codesal* en Oleiros e Sanxenxo, e *O Codesal* en Culleredo, Fene, Narón, Tordoia, Castroverde, Guitiriz e A Estrada.

Conchados, Os

Localidade da parroquia de Saavedra

Etimoloxicamente estamos perante un topónimo que remonta ao latín *CONCHULA*, orixe das formas galegas *concha* e *cuncha* e para o cal posibelmente poidamos pensar neste caso nun matiz oronímico, aludindo a irregularidades do terreo. Quizais teñan a mesma orixe e motivación outros topónimos galegos similares, como *A Conchada* (en Guitiriz, Ourense e Toén) ou *As Conchadas* (en Melide). De todos

os xeitos, non podemos descartar tampouco que esteamos perante derivados do fitónimo *concho* ‘noz’, ‘casca da noz cando está verde’.

Outra hipótese permitiríanos interpretar este topónimo en relación co adxectivo *conchado/cunchado/acunchado*, aplicado a animais de cor escura coa cara branca. Neste caso poderíamos pensar nun antigo alcume familiar que se converteu en nome de lugar, circunstancia relativamente frecuente na toponimia galega, como xa sinalamos a respecto de *Carrachos, Os*.

O testemuño máis antigo do que temos constancia para o topónimo *Os Conchados* procede do testamento do notario Juan Vázquez da Pena, con data de 1675 e no que se menciona “este lugar *dos Conchados* en que al presente bibo” e “mi propia cassa de morada y lugar *dos Conchados*, feligresía de Santa María de SAVEDRA”.

Coto, O

Localidade da parroquia de San Fiz de Cerdeiras

O substantivo *coto*, de orixe prelatina, utilízase aínda en galego para designar unha elevación ou prominencia no terreo, ou ben o punto máis alto dun outeiro. O seu equivalente é *cuetu* en ásturo-leonés e *cueto* en castelán. Trátase dun topónimo moi abundante e espallado por todo o territorio galego.

Covela

Localidade da parroquia de Saavedra

Estamos perante un derivado diminutivo do substantivo común *cova* ‘burato, cavidade natural do terreo’, ‘concavidade na orografía do terreo’, cuxa orixe se encontra nunha forma *COVA que pode interpretarse ou ben como unha variante hispánica do latín clásico CAVEA ou ben como un termo propiamente pertencente ao substrato prelatino, hipótese esta última pola cal nos decantamos.

Nos concellos do Carballiño, Meaño e O Incio existen tamén entidades de po-boación denominadas *Covela*. Pola súa banda, a variante con artigo determinado (*A Covela*) rexístrase como topónimo maior nos concellos de Abegondo, Carballo, Rois, Cospeito, Lourenzá, Monforte de Lemos, Palas de Rei, Portomarín e Ribas de Sil.

Volvendo ao noso topónimo, Pascual Madoz (1846) recolleuno coa variante *Cubela*, na cal chama a atención o peche da vogal pretónica, tamén verificábel na fala da zona.

Covos

Localidade da parroquia de San Martiño de Pacios

A forma *covo*, procedente dun étimo *COVUS ‘oco’ (vid. *Covela*), pervive no léxico actual con significados como ‘burato ou cavidade practicado na superficie

da terra'. Tamén se pode empregar como adxectivo, coa acepción 'cóncavo'. É probábel que a súa aplicación como topónimo presente en orixe unha motivación de tipo orográfico.

Existe outra entidade de poboación denominada *Covos* no concello da Pobra do Brollón, e *Os Covos* nos da Capela e Neda.

Cruceiro, O

Localidade da parroquia de Begonte

O substantivo *cruceiro* adoita designar en Galicia unha cruz monumental de pedra, xeralmente situada nas encrucilladas dos camiños, nos adros das igrexas etc. Trátase evidentemente dun derivado do substantivo *cruz*. Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, son máis de cen as entidades de poboación do noso país cuxa denominación contén o termo *cruceiro*.

Cruz, A

Localidade da parroquia de Bóveda

Localidade da parroquia de San Vicente de Pena

O substantivo *cruz*, procedente á súa vez do latín *CRUCE* 'cruz', adoita facer referencia na toponimia a un cruzamento de camiños ou ben á existencia dun cruceiro. Tendo en conta que os cruceiros adoitaban erguerse nas encrucilladas, adoita ser difícil discriminar cal dos dous usos subxace na orixe dun determinado topónimo.

Currás, Os

Localidade da parroquia de Carral

A forma *currás* (< *curraes* < **currales*) explícase como plural do substantivo *curral* 'recinto cercado situado diante ou ao carón da casa e utilizado para recoller o gando e os apeiros de labranza'. A voz *curral*, en opinión defendida por autores como Menéndez Pidal ou Joan Corominas, podería proceder dun adxectivo latino **CURRALE*, derivado a partir do substantivo *CŪRRU* 'carro' e que designaría en orixe un espazo ou lugar onde se recollía o carro. Porén, tampouco cómpre descartar algún tipo de relación co tema prelatino **korr-* 'cerrado circular', 'círculo de pedras'. Moito menos verosímil parece a hipótese suxerida no seu día por Roth, que remontaba o termo *curral/corral* a unha forma latina **QUADRALIS*.

Sexa como for, a secuencia *Os Currás* é moi abundosa como topónimo maior ao longo de toda Galicia, contabilizándose algo máis de corenta núcleos de poboación con esa denominación.

Currillo

Localidade da parroquia de Illán

Recoñecemos neste topónimo un derivado do substantivo *curro* por medio do sufixo *-illo* (< latín *-(i)LIU*). A voz *curro* presenta en galego significados como ‘monte cerrado destinado a pasto’, ‘pequeno curral’ ou ‘lugar descuberto e cercado onde se reúnen os cabalos ceibos do monte para tosquialos e marcalos’, entre outros. A súa orixe parece estar no radical prelatino **korr-* ‘cercado, de forma circular’.

A forma *Currillo* non se rexistra unicamente na toponimia de Begonte, senón que a encontramos tamén noutros concellos galegos: por exemplo, temos *O Currillo* en Arbo, *Os Currillos* en Frades e unha variante *Os Corrillos* en Mesía. En Lourenzá coñecemos tamén un núcleo de poboación denominado *O Currillón*, forma explicábel como un derivado aumentativo de *currillo*.

Chafareta, A

Localidade da parroquia de Baamonde

Non podemos precisar a orixe exacta deste topónimo, pois a forma *chafareta* non aparece nos dicionarios galegos que tivemos ocasión de consultar nin tampouco na documentación medieval. De todos os xeitos, quizais poida establecerse algún tipo de relación, mesmo que só sexa de maneira provisoria, con vocábulos como *chafariz* ‘fonte de varios canos’ ou *chafarico* ‘casa vella, pequena e ruín’, e con topónimos como *Chafarica*, rexistrado nos concellos de Pol e Vilalba.

Damil (San Salvador)

É moi probábel que a orixe deste topónimo estea nun nome persoal xermánico **Damirus* (a través do xenitivo **Damiri* > **Damir* > *Damil*), que aparece con bastante frecuencia na documentación medieval galega. De todos os xeitos, a constitución lingüística do dito antropónimo presenta algunhas dificultades: mentres que o segundo tema é sen lugar a dúbidas *-MÊREIS* ‘famoso, célebre’, o primeiro compoñente poderíase identificar cun elemento **DANS* ‘danés, nativo de Dinamarca’ (HgNb 64/1) ou ben co gótico **DAGS-* ‘día’ (Rivas 1991: 143). Sexa como for, a forma *Damil* rexístrase tamén como topónimo maior nos concellos de Abegondo e de Xinzo de Limia.

Nun documento do Tombo de Sobrado con data de 1202 encontramos a primeira referencia a esta freguesía, mencionada unicamente por medio da advocación relixiosa dentro da secuencia antroponímica *Petrus Pelagii, dictus Calvus, de Sancto Salvatore*. Bastante posterior é un texto redactado en Mondoñedo en 1351 no que localizamos xa unha forma *Damir* totalmente coherente coa nosa proposta etimolóxica. En 1440, unha tal María Fernández vende “os seus coutos de Felmill et de *Dimill*” e todo canto detiña “sub signo et figresias de Santiago de Felmill et San Salvador de *Dimill*”. No testamento da propia María Fernández, datado nese

mesmo ano de 1440, recolleamos a variante *Damille*, e nun documento de 1488 conservado no Arquivo da Catedral de Mondoñedo menciónase, entre outras parroquias da zona, “la yglesia de *Damill*”.

A freguesía de Damil formaba antigamente unha única xurisdición xunto coa de Felmil, da que aínda hoxe figura como parroquia anexa.

Denune

Localidade da parroquia de Felmil

Descoñecemos rexistros medievais deste topónimo. Madoz rexístrao coa forma *Denuñe*, posibelmente por castellanización. Malia esta precariedade documental, cremos que a explicación máis razoábel do topónimo pasa por considerar un antigo sintagma *(VILLA) DŌMĪNI NUNNI, no que recoñecemos a forma de xenitivo do antropónimo latino NUNNŪS. Este nome persoal, do que proceden tanto o galego e portugués *Nuno* como o castelán *Nuño*, era en orixe un termo da linguaxe infantil co valor de ‘pai’, para pasar posteriormente a empregarse na regra de San Bieito como forma de tratamento dos frades máis novos cara aos máis vellos. Deste xeito, a forma NUNNUS acabou por se consolidar como antropónimo, até o punto de ser un dos mellor representados na nosa onomástica medieval.

A evolución fonética esperábel dese sintagma *(VILLA) DŌMĪNI NUNNI daría como resultado unha forma **Donune*. O paso de **Donune* ao moderno *Denune* ten como causa un fenómeno de disimilación similar ao que comentamos para *Begonte* (< **Bogonte*) e *Besgode* (< **Bosgode*).

A forma toponímica *Denune* non se repite no resto do territorio galego. Existen porén outros topónimos procedentes tamén do mesmo antropónimo NUNNUS, como *Vilar de Nuño* (Abadín), *Vilanuñe* (Antas de Ulla) ou *Vilanune* (Vilalba). Este último é especialmente interesante, pois dá nome a unha entidade de poboación xeograficamente próxima a Denune, o cal, unido á similar cronoloxía que se lles pode presumir a ambos os dous topónimos, quizais sexa un indicio de ambos os núcleos teren sido fundados por un mesmo persoeiro de nome *Nuno*, que ademais lles transferiu o seu nome. De todos os xeitos, o que vimos de apuntar non pasa de ser unha mera hipótese que exixiría indagacións moito máis profundas e exhaustivas. Indiquemos, en fin, a existencia do topónimo portugués *Vila Nune* no concello de Cabeceiras de Basto.

Donalbai (San Cristovo)

Podemos retrotraer este topónimo a un antigo (VILLA) DŌMĪNI ALBANI, onde o substantivo DŌMĪNŪ funciona como forma de tratamento que deu lugar ao actual *don* (vid. *Denune*). No tocante ao antropónimo ALBANUS, cuxo xenitivo recoñecemos no sintagma que deu lugar ao topónimo, trátase dun nome creado a partir do da antiga cidade de Alba Longa mediante a adición do sufixo -ANUS, o máis utilizado en latín para a creación de xentilicios (Kajanto 1982: 44, 181). Este nome persoal,

característico segundo parece de escravos e libertos, era xa utilizado en época clásica e témolo tamén ben documentado na Galicia medieval.

A forma *Donalbai* non se repite como topónimo en ningún outro lugar de Galicia. Porén, ten a mesma orixe o topónimo *Donalbán*, nome dunha entidade de poboación no concello do Corgo. Tamén ao xenitivo ALBANI remite o topónimo *Albán*, existente na actualidade nos concellos da Pastoriza, Sarria, Coles, Ribadumia e Tordoia.

As mencións máis antigas que se fan da freguesía de Donalbai datan do século x, mais nelas aparece referida unicamente mediante a advocación que aínda hoxe conserva a parroquia, ou sexa, *San Cristovo*. Deste xeito, nun documento do Tombo de Sobrado do ano 966 cítanse uns “pumares in *Sancto Christophoro*”, e noutro texto desa mesma colección redactado en 1019 figura a forma *Sancto Christoforo*. Só en épocas posteriores encontramos referencias a esta parroquia designada xa mediante a forma toponímica que prevaleceu modernamente. Deste xeito, no *Diccionario geográfico-estadístico* (1846), de Pascual Madoz, aparece consignada baixo variantes como *Donalbay*, *Don Albay* e *Don-Albay*.

Segundo unha lenda popular, do castro de Donalbai saíron tres irmáns chamados Grandeu, Albai e Senén, que deron nome aos lugares de Dongrandeo, Donalbai e Senande, respectivamente. Son varios os relatos que din respecto a mouras e encantos asociados aos restos megalíticos conservados no termo parroquial de Donalbai. Fálase do tío Xan de Casanova que, estando un día a gardar as vacas no lugar da Rechave, viu saír dalí unha galiña con cen pitos e, ao seguiolos, chegou á cova da Pena dos Mouros, onde o agardaba unha moura a fiar na roca. A moura tiña nas mans unhas tesoiras relucentes que o tío Xan miraba con abraio. A muller preguntoulle: “Que che gusta máis, as tesoiras ou eu?”. O tío Xan respondeu que as tesoiras, e nese mesmo momento a moura espetoullas nos ollos e o coitado ficou cego para sempre.

Donalbai

Localidade da parroquia de Donalbai

Véxase a entrada *Donalbai (San Cristovo)*.

Dongrandeo

Localidade da parroquia de Donalbai

Cremos bastante verosímil que este topónimo garde relación co antropónimo xermánico **Ganderedus*, forma hipotética reconstruída por algúns autores a partir doutros topónimos como o galego *Ganderei* ou o portugués *Gandareu* (HgNb 115/3). Na estrutura dese nome persoal recoñecemos os temas GAND- ‘encantamento, feitizo’ e *RÊPS ‘consello’. Outra opción sería considerar o antropónimo tamén xermánico *Gunderedus*, formado a partir do tema *GUNÐI ‘loita’ e do xa sinalado *RÊPS e do que contamos con documentación desde época temperá (HgNb 145/27).

A ausencia de testemuños medievais para o topónimo que nos ocupa impídenos determinar con maior exactitude cal das dúas hipóteses é a correcta. Sexa como for, parece claro que temos que reconstruír un sintagma **Don Ganderedo* ou **Don Gunderedo*, coa fórmula de tratamento *don* aínda hoxe existente na lingua común e procedente, como sabemos, do latín DŌMĪNU ‘señor’ (vid. *Denune*).

Donsión

Localidade da parroquia de Saavedra

Na toponimia maior galega rexistramos a forma *Donsión* en dúas ocasións: unha como nome desta entidade de poboación da freguesía de Saavedra e a outra como nome dunha parroquia do concello pontevedrés de Lalín. En ambos os casos, a orixe etimolóxica é a mesma: trátase dun antigo sintagma (VILLA) DŌMĪNI SILONI ou (VILLA) DE DŌMĪNŪ SILONE que fai referencia a unha vila fundada por un perseoiro chamado SILO, talvez identificábel co monarca asturiano do mesmo nome que asinou o coñecido *Diploma do Rei Silo* a mediados do século VIII. De todos os xeitos, cómpre chamar a atención sobre a significativa concentración de topónimos co elemento inicial *don-* no termo municipal de Begonte, pois a *Donsión* temos que engadir os anteriores *Denune*, *Dongrandeu* e *Donalbai*.

Volvendo ao antropónimo SILO, este podería relacionarse quizais co gótico *sels* ‘bondadoso, afectuoso’, ‘apto, capaz’ (HgNb 238), se ben a súa frecuencia na epigrafía e mais na documentación medieval levou a algúns autores a interpretalo como un nome persoal autóctono (Boullón 1999: 415), mentres que outros prefiren identificalo cos *cognomina* latinos SILO, SILA e SILIUS (Rivas 1991: 273).

Cómpre reparar en que *Donsión* procede da forma de acusativo dese antropónimo SILO, e idéntica orixe podemos suporlles a topónimos como *Sión* e *Seón*, rexistrados nos concellos de Cotobade e de Navia de Suarna, respectivamente. Do xenitivo SILONIS debe provir o topónimo *Siós*, nome dunha aldea e dunha freguesía no concello de Pantón. Segundo vemos, estes exemplos están a falarnos dun grao de implantación bastante importante deste nome persoal en diferentes áreas do territorio galego.

Eirexa

Localidade da parroquia de Virís

Este topónimo procede do grego ἐκκλησία ‘assemblea, xuntanza dos fieis’ a través do latín ECCLESIA, que acabou por designar o lugar de reunión dos cristiáns para practicaren o culto e que pervive no galego moderno a través do substantivo *igreja*. No caso que nos ocupa, o lugar de Eirexa recibe tal nome por ser onde se encontra a igrexa parroquial de Virís. Madoz recolleuno en 1846 como *Junto á la Iglesia*, denominación igualmente transparente.

Ademais do topónimo que nos ocupa, existen en Galicia outros 62 núcleos de poboación coñecidos coa forma *Eirexa* ou *A Eirexa*, cifra aínda maior se temos en

conta sintagmas toponímicos nos que intervén ese mesmo elemento, como *Barrio da Eirexa*, *A Eirexa Vella* ou *Rabal da Eirexa*, entre outros.

Eirexe, A

Localidade da parroquia de Donalbai

Localidade da parroquia de Felmil

A orixe desta forma é exactamente a mesma cá do topónimo anterior, se ben no caso de *Eirexe* tivo lugar o paso do [a] final a [e] (*Eirexa* > *Eirexe*), tal e como aconteceu tamén noutros topónimos galegos igualmente procedentes do latín ECCLÉSIA como *A Irix*e, *Airexe* ou *Eirix*e, por exemplo. Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, a forma *Eirexe/A Eirexe* dá nome na actualidade a máis de cen entidades de poboación espalladas por todo o territorio galego.

No caso desta entidade da freguesía de Felmil, a denominación dada ao lugar (que Madoz recolle baixo a variante castellanizada *Aireje*) explícase polo feito de ser ese o emprazamento da igrexa parroquial. Pola súa banda, o topónimo *A Eirexe* da freguesía de Donalbai está a lembrar a existencia no lugar dunha antiga igrexa parroquial que documentamos xa en época medieval baixo a denominación *Sancta Eugenia de Gaudioso*, a mesma coa que era coñecido un mosteiro feminino sediado nese lugar. No Catastro de Ensenada (1753) esa freguesía aparece mencionada como *Santa Eugenia de Senande*, o cal nos indica que a cabeceira desa vella entidade parroquial hoxe desaparecida debía estar no que hoxe é Senande, outro dos lugares da parroquia de Donalbai (vid. *Senande*).

Ermida, A

Localidade da parroquia de San Fiz de Cerdeiras

O substantivo *ermida* pervive aínda hoxe no léxico común co significado de ‘capela, pequeno santuario’. Etimoloxicamente procede do latín EREMITA, que á súa vez deriva do adxectivo ĒREMUS ‘deserto, solitario, inculto’, ‘lugar ocupado por ermitáns’, adaptación tardolatina do termo grego ἔρημος ‘deserto, solitario’. Explícase esta etimoloxía polo feito de as ermidas se encontraren orixinariamente en lugares con estas características, nos que os ermitáns se podían consagrar a unha vida de recollemento e de plena dedicación a Deus.

A respecto deste lugar e da motivación que debeu ter a súa denominación, Blanca García Fernández-Albalat (1999) fai as seguintes observacións:

La Ermida queda cerca del límite entre las parroquias de S. Fiz de Cerdeiras, A Pena y Virís. Justamente en el lugar en donde convergen dichas parroquias existe una piedra “na que se fan marcas dende antiguo, e aínda os meus avós e os meus pais a facían”. El monte en donde se ubica dicha piedra se llama significativamente “Monte da Pena do Porco”. En este lugar confluyen toda una serie de símbolos: la feria celebrada en el campo de la Ermida, así como algunas casas situadas en los bordes. El límite parroquial triple. La piedra en el medio y el nombre del monte.

Este, sin embargo, es un “santuario menor” en el sentido de que apenas tiene peregrinación, y la única que perduró fue la de tipo comercial. La consagración del lugar con una ermita o pequeña iglesia no ha dejado ni huellas, aunque la gente todavía sabe en donde estaba situada.

Son moitos os núcleos de poboación da Galicia actual que teñen como denominación a forma (A) *Ermida*, ou ben un sintagma no que intervén tal substantivo (como *Fonte Ermida*, *O Castelo da Ermida* etc.).

Esportel

Localidade da parroquia de Donalbai

Carecemos dunha explicación totalmente fiable para este topónimo, que carece de homónimos no resto do territorio galego. Quizais poidamos remontalo ao latín *EXPORTĒLLU ‘pequena porta ou fiestra’, orixe do italiano *sportello* e no que recoñecemos un derivado de PŌRTA (> galego *porta*). Do punto de vista fonético, aínda que a solución esperábel en galego a partir desa forma latina sería **Esportelo*, debemos lembrar que a evolución do sufixo -ĒLLU > -*el* conta con paralelos noutros topónimos como *Cotarel* (< *COTTARĒLLU), *Tapel* (< TAPPĒLLU) etc.

O testemuño escrito máis antigo que temos deste topónimo procede do Catastro do Marqués de Ensenada (1753), onde se fala da “fuente de *esportel*”.

Estrada, A

Localidade da parroquia de Begonte

Localidade da parroquia de Gaibor

Localidade da parroquia de Saavedra

Localidade da parroquia de Trobo

O substantivo *estrada* ‘camiño real’, ‘camiño pavimentado’, procede do sintagma (VIA) STRATA, referido en orixe a unha vía empedrada e en cuxo segundo elemento recoñecemos o participio do verbo latino STERNO ‘estrar, tender polo chan’. Polo demais, o topónimo maior *A Estrada* presenta un número elevado de ocorrencias ao longo de todo o territorio galego.

Feás

Localidade da parroquia de Damil

O substantivo *feo* (equivalente ao portugués *feno* e ao castelán *heno*) designa en galego a herba que, desde que segada e seca, é empregada para alimentar o gando, mais o termo tamén se pode referir a un tipo de planta similar ao xunco que ten como nome científico *Deschampsia cespitosa* (L.) P. Beauv. En ambos os casos, a orixe encóntrase no latín FENU, a partir do cal xurdiu un derivado abundancial ou colectivo *FENALE cuxa forma de plural (*FENALES) deu lugar ao topónimo *Feás* (**Fenales* > **Feãēs* > **Feãās* > *Feás*).

O topónimo *Feás* existe tamén nos concellos de Antas de Ulla, Aranga, Boborás, Calvos de Randín, Cariño, Lalín, Mesía e Paradela, mentres que a forma *Os Feás*, con artigo determinado, rexístrase como topónimo maior nos de Cambre, Cervo, Salvaterra de Miño e San Sadurniño. Para os falares galegos occidentais, o resultado lóxico e esperábel é *Feáns*, que rexistramos como topónimo maior nos concellos da Coruña, Negreira e Santiago de Compostela, mentres que o equivalente en Portugal é a forma *Fiães*.

Felmil (Santiago)

A orixe deste topónimo encóntrase no nome persoal xermánico *Filimirus*, ben atestado na Idade Media a través de variantes como *Felmirus*, *Felemirus* etc. O antropónimo en cuestión está conformado por dous elementos: por unha banda, o gótico **FILU*- ‘moito’, e pola outra, o tema *MÊREIS* ‘famoso, célebre’ (HgNb 93/2). No caso concreto de *Felmil* temos que postular un antigo *(*villa*) *Felimiri* (> **Felimir* > **Felmir* > *Felmil*).

Na actualidade, a forma *Felmil* aparece tamén como topónimo maior no veciño concello de Outeiro de Rei. Pola súa banda, unha variante *Fermil* rexístrase nos concellos de Valdoviño, A Estrada, Palas de Rei e As Neves, e con ela hai que relacionar sen dúbida o topónimo *Portofermil* que dá nome a unha entidade de poboación do concello de Vilalba. Aínda, a forma toponímica *Fermil* é tamén coñecida no norte de Portugal, rexistrándose nos concellos de Celorico de Basto, Vouzela, Guimarães e Vila Nova de Famalicão. Neste sentido, cómpre lembrar que a variante *Fermil* pode escoitarse de xeito frecuente entre os falantes da zona para se referiren a esta parroquia do concello de Begonte, e mesmo figura nalgún sinal de estradas.

As mencións antigas ao topónimo *Felmil* son escasas. Na documentación do mosteiro de Sobrado dos Monxes tan só aparece nun diploma con data de 966 no que se mencionan uns “pomares in *Felmiri*”. Noutro documento, este de 1062, aparece a freguesía nomeada como *Sant^o de Felmir*, e xa moi posteriores, concretamente do s. XIV, son as primeiras atestacións en documentos redactados en romance. Deste xeito, en 1308 atopamos un *Affonso Peres de Felmir*. En 1377 Fernando Pérez de Andrade dóalle a dona Sancha “o couto de *Filmir* con todos los outros bees et herdamentos et friglisias”, mentres que na partilla testamentaria da propia dona Sancha, xa do ano 1391, comparece como testemuña un tal Afonso, clérigo de *Filmyr*. Noutros documentos do s. XV recolleemos as variantes *Felmil*, *Femill* e *Santiago de Femill*, xa moi semellantes á forma moderna ou mesmo coincidentes con ela.

Ferreira

Localidade da parroquia de Pacios

Esta forma toponímica é o resultado da evolución plenamente regular do latín *FERRARIA*, á súa vez un derivado do substantivo *FĒRRU* ‘ferro’. Deste xeito, as motivacións do topónimo puideron ser dúas: ou ben daba nome a un lugar con abundancia do dito mineral e no que se levaban a cabo labores de extracción, ou ben se explica pola existencia nese lugar dunha ferraría, opción esta última que achamos *a priori* máis plausíbel.

A forma *Ferreira* ou *A Ferreira* é moi frecuente no territorio galego, nunhas ocasións de xeito autónomo e noutras, pola contra, a facer parte de sintagmas toponímicos máis alargados (como por exemplo *Ferreira de Pallares*, *Ferreira de Suso*, *O Campo da Ferreira* e moitos outros). Alén do caso que tratamos nesta epígrafe, o *Nomenclátor de Galicia* dá conta doutras 34 entidades de poboación que reciben denominacións deste tipo.

Folgueira

Localidade da parroquia de Felmil

Foi en base ao latín *FILIX*, -ICIS ‘fento’ que se creou un derivado abundancial ou colectivo *FILICARIA*, orixe pola súa vez da forma galega *felgueira*. Así mesmo, a partir de *felgueira* podemos explicar as outras variantes presentes na toponimia galega, como son *filgueira* (coa vogal pretónica pechada por influencia do ditongo tónico [ej], como en *Regueira* > *Rigueira* e similares) e *folgueira* (coa vogal pretónica alterada polo contacto coa consoante inicial [f], como en *fermento* > **formento*). Nalgunhas zonas de Galicia, a forma *folgueira* conservou o seu valor colectivo orixinario, mentres que noutras acabou por designar de xeito individual a planta, virando así sinónimo de *fento*. Na zona que nos ocupa, o nome máis estendido para este vexetal é *fieito*, que, ao igual que *fento*, provén do latín *FILICTU*, en orixe un derivado do xa mencionado *FILIX* co significado ‘mata de fentos’.

O topónimo *Folgueira* ou *A Folgueira* aparece como nome de entidades de poboación nos concellos de Ames, A Baña, Arteixo, Cambre, Castro de Rei, Culleredo, Castroverde, Friol, Miño, Monforte de Lemos Outeiro de Rei, Tordoia e Vilalba. Ademais, en Tordoia existen senllos núcleos denominados *A Folgueira de Abaixo* e *A Folgueira de Arriba*.

Fondevila

Localidade da parroquia de Gaibor

Probabelmente poidamos retrotraer este topónimo a unha fase previa **Fondo de Vila*, na que recoñecemos as formas *fondo* ‘parte inferior dunha cousa cóncava’, procedente do latín *FUNDU*, e *vila* (vid. *Cima de Vila*). O significado do sintagma

**Fondo de Vila* (> *Fondevila*) é transparente, pois fai referencia ás casas situadas nun plano orográfico inferior con respecto ao seu contorno inmediato.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle outros 22 núcleos de poboación coñecidos como *Fondevila* ao longo de todo o territorio galego.

Fonfría

Localidade da parroquia de Gaibor

O topónimo procede dun antigo sintagma FÖNTE FRIGIDA, que por evolución fonética regular deu lugar a un resultado **Fonte Fría* no que posteriormente se produciu a apócope do núcleo nominal (**Fonte Fría* > *Fonfría*). O significado do topónimo é totalmente transparente aínda na actualidade.

No tocante á súa presenza na documentación medieval, encontrámolo testemuñado como *Fontem frigidum* nun documento mindoniense con data de 1128.

A forma *Fonfría* repítese como nome de entidades de poboación nos concellos de Antas de Ulla, A Fonsagrada, As Nogais, Pedrafita do Cebreiro e Pol.

Fonte Almesendre

Localidade da parroquia de Saavedra

Cremos moi probábel explicar esta forma a partir dun antigo **Fonte Ermesindi*, que nos permite poñela en relación con outros moitos topónimos galegos procedentes do mesmo antropónimo xermánico *Ermesindus*, entre eles *Ermosende* (Viveiro) e *Formosende* (Fene), sen esquecer *Hermisende* (cun <h> inicial antietimolóxico) na área de lingua galega da provincia de Zamora. O nome persoal *Ermesindus* (ben como a súa variante feminina *Ermesinda*) está bastante ben representado nos textos medievais. Participan na súa constitución dous temas xermánicos: o gótico *AIRMANS, *AIRMINS ‘grande, ancho’ e o tamén gótico SINPS ‘camiño’ (HgNb 78/21).

O testemuño máis antigo que coñecemos para este topónimo procede do testamento do notario de Saavedra Juan Vázquez da Pena, con data de 1675, no que se menciona unha fraga situada “junto al camino que viene de Damil, digo de *Fonte Almesendre* para este mi lugar”. Pola súa banda, Madoz anotou o topónimo como *Fontesalmesendre* (sic).

Fonte Filloa

Localidade da parroquia de Saavedra

Neste topónimo, o substantivo común *fonte* (< latín FÖNTE) aparece modificado por unha forma quizais identificábel co substantivo *filloa* ‘especie de torta delgada feita na tixola e composta de ovos batidos, leite e fariña de trigo’. A voz *filloa* procede do latín FOLIÖLA, que en realidade era un derivado diminutivo de FÖLIA (> galego *folla*, portugués *folha*, castelán *hoja* etc.). No caso do topónimo que nos

ocupa non parece clara a relación co significado máis habitual de *filloa*, e a carencia de rexistros documentais antigos impídenos afinar máis nesta cuestión. Quizais recibise o nome de *filloa* unha tona (de algas, por exemplo) que se formase na superficie da auga desa fonte, sobre todo se esa auga se encontraba apozada. Unha outra hipótese, quizais máis verosímil, é que a forma *filloa* presente neste sintagma toponímico sexa tan só unha alteración (sen dúbida condicionada pola existencia e vitalidade do substantivo homónimo *filloa* < FOLIÖLA) dun antigo **fiolla*, variante á súa vez de *fiollo* (< *FENÜCÜLŪ ‘fiúncho’), cuxa presenza na toponimia galega fica patente en derivados como *Fiollás*, *Fiolledo* e similares.

Fontela

Localidade da parroquia de Illán

Este topónimo ten a súa orixe nun étimo FONTĚLLA, explicábel como derivado diminutivo do latín FÖNTE ‘fonte’. Por tanto, a forma *Fontela* facía referencia en orixe á existencia dunha pequena fonte ou manancial no lugar. De feito, Constantino García recolleu o substantivo *fontela* como voz viva, co significado de “Sitio donde brota el agua formando un pequeño charco”.

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, existen no noso país uns corenta núcleos de poboación que conteñen na súa denominación a forma *Fontela*.

Francés

Localidade da parroquia de Carral

Parece fóra de calquera dúbida que este topónimo ten a súa orixe no xentilicio *francés*, derivado de *Francia* mediante o sufixo *-és* (< latín *-ENSE*), e quizais facendo alusión á presenza no lugar de xentes desa procedencia, ou ben a un tramo dunha ruta xacobeá.

O topónimo repítese noutros concellos de Galicia: así, en Ortigueira existen dous lugares coñecidos como *Francés de Abaixo* e *Francés de Arriba*, mentres que en Abegondo, Cambre, A Estrada, Paderne e Vedra coñecemos entidades de poboación denominadas *O Francés*. No caso de *As Casas do Francés*, nome dunha aldea do concello da Laracha, a hipótese máis verosímil parece ser a primeira das que sinalabamos para o topónimo begentino.

Fro, O

Localidade da parroquia de Bóveda

Non podemos determinar con total seguridade a orixe deste topónimo, que non se repite en ningún outro punto de Galicia. A denominación *Fro* dásele tamén ao monte en cuxa vertente oriental se asenta precisamente a parroquia de Bóveda. A presenza do artigo determinado pode apuntar para un antigo apelativo toponimizado do cal hoxe, infelizmente, non temos constancia, mais pode tratarse tamén

simplemente dun segmento vocálico constitutivo do étimo orixinal e separado do corpo do topónimo por ter sido interpretado, erradamente, como artigo (na liña de casos como *Ogrove* > *O Grove*, *Oallo* > *O Allo* etc.). Talvez un antigo *FAROLU > **Faroo* > **Faró* > *Fró*? Cómpre lembrarmos, a propósito disto, que o substantivo PHARUS, alusivo nun primeiro momento aos farois situados á beira do mar ou en illas para a orientación dos navegantes, acabou por designar tamén todo o tipo de cumio elevado non cal eran acendidas fogueiras como sinal de comunicación. Deste proceso de extensión semántica chegou a dar noticias o padre Sarmiento cando relaciona semanticamente a voz *faro* coa máis común e habitual *facho*, sinalando a respecto desta última que se trata dun vocábulo aplicado en Galicia a

las eminencias en donde, para avisar de la venida de los enemigos, se encienden hogueras; y así viene de *fax*, *facis*. Si en ellas hay farol continuo para guiar a los marinos, se llaman *Faros*, y si sólo para hogueras *Fachos*. A veces se toma uno por otro, v. g.: *ô Monte do Faro*, *ô Monte do Facho*, y éste continuamente tiene a centinelas en la marina.

O rendemento oronímico da voz *faro* está ben testemuñada na toponimia galega, e, nomeadamente, coñecemos a existencia do sintagma *O Pico Farelo* no veciño concello de Guitiriz. De todos os xeitos, a ausencia de rexistros documentais relativamente antigos impídenos formular, por agora, unha hipótese máis consistente para a forma *O Fro*.

Fungas, As

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

De xeito provisorio, poderíamos vincular este topónimo co substantivo *funga* ‘acción ou efecto de fungar’, ‘asubío do vento’. Segundo Elixio Rivas, nalgúns zonas de Galicia chámase *funga*, *fungo* ou *fungadeira* a un “Juguete infantil que suena al agitarlo y rozar el viento”. En todos estes casos, a forma *funga* deriva do verbo *fungar*, de orixe onomatopeica e que presenta acepcións como ‘respirar polo nariz con forza e facendo ruído’, ‘narnexar, falar polo nariz’ ou ‘resoprar un animal de xeito ameazador, bufar’. No ámbito da toponimia, unha forma como *As Fungas* quizais estea a referirse a un lugar ventoso onde o aire produce ruidos similares aos descritos. É significativo que moi preto deste lugar se encuentre outro chamado O Vento, para o que talvez poidamos supor unha motivación similar.

Gaibor (San Xiao)

Para este topónimo podemos reconstruír un étimo (VILLA) GAVIÖLI, xenitivo do antropónimo latino GAVIÖLUS (Ares 1982: 102). A evolución do antigo GAVIÖLI ao moderno *Gaibor* seguiría unha secuencia coma esta: GAVIÖLI > **Gaviol* > **Gaivol* > *Gaibor*.

De resto, a forma *GAVIÖLŪS* explícase como un derivado diminutivo do antropónimo *GAVIUS*, que temos documentado na epigrafía latina de Hispania e mesmo nalgúns documentos altomedievais galegos. Á súa vez, *GAVIUS* podería gardar relación con outros nomes como *GAVENIUS* e *GAVINA*, de orixe etrusca, ou mesmo co substantivo latino *GAVIA* ‘gaiivota’, sendo por tanto un cognome de orixe zoonímica.

A ocorrencia máis antiga deste topónimo na documentación medieval remítenos a un diploma do ano 959 incluído no Tombo de Sobrado e no que se menciona a *uilla Ravioli*, probabelmente copia ou lectura defectuosa dun **uilla Gavioli* que podemos identificar, sen maior dificultade, con *Gaibor*. De feito, esa forma *uilla Gavioli* aparece noutros dous textos contidos nese mesmo cartulario: “*uilla Gavioli cum aiacenciis suis*” (966) e “*in Boconti uilla Gavioli*” (c. 971). Nunha permuta feita polos bispos Aloito de Mondoñedo e Pedro de Lugo por volta de 1050-1060, esta localidade aparece xa denominada como *Gauoli*. Variantes xa claramente romances son *Gauol* (Mondoñedo 1351), *Gayuol* (Mondoñedo 1405), *Gayuor* (Vilourente 1433) ou *Gaybol* (Ourense 1480), entre outras.

Do punto de vista histórico temos que salientar a existencia do antigo couto de Gaibor, cuxo primeiro dono foi Pedro López de Rábade e Sanmartín. O couto aparece delimitado nos seguintes termos nun documento de 1624 pertencente ao arquivo da casa de Caldaloba:

Del marco de la cancela do Portigueiro a la trémoga de Favás, que está dentro de un prado que fue de la casa de la Torre de Trobo, de aquí va a la Veiga Ancha y después a un marco de un curro de la misma pertenencia, que hay junto a la Casa del Moutillón, a la Infesta y a la cuesta de Negrillos, al marco de la Mámoa de Arriba de la Fuente del Feo, cuya fuente es perenne, al marco de la Fuente de San Payo y a las Mámoas Tres, a Fuentefría y al ojo del río del Barrazoso, al Curretelo Torto, que está abajo del Peón del Pando, en el camino de San Bartolomé de Insua, de aquí al Pico del Aprazadoiro, abajo de la cuesta de Parada.

Gandariña, A

Localidade da parroquia de Saavedra

Non é difícil recoñecer neste topónimo un derivado diminutivo do substantivo *gándara*, que presenta en galego significados como ‘terra baixa chea de vexetación brava de pouca altura’, ‘terreo enchoupado e de vexetación pouco aproveitábel’ ou ‘terreo húmido, areoso e pouco produtivo’. A súa orixe encóntrase probabelmente nun tema prelatino **ganda* (ao que se lle atribúe o significado ‘pedra’) a través dun derivado **GANDARA* do que proceden tanto *gándara* como as súas variantes *gandra* e *granda*.

O topónimo maior *A Gandariña* existe tamén no Grove e Tomiño. A forma *Gandariña*, sen artigo determinado, rexístrase no concello de Vigo.

Goldar

Localidade da parroquia de Saavedra

Podemos explicar este topónimo a partir do xenitivo do antropónimo xermánico *Guldarius*. Á súa vez, este nome de persoa está formado por dous temas: o gótico WULPUS ‘magnificencia’ (ou quizais GULP- ‘ouro’) e HARIJS ‘exército’ (HgNb 141/1).

O lugar de Goldar aparece documentado xa desde o s. X. O testemuño máis recuado que coñecemos procede dun documento do ano 966 contido no Tombo de Sobrado e no que se menciona a “uilla *Guldari* cum insula de Ualeiri”, onde ese *Ualeiri* pode identificarse doadamente co actual lugar de Ver, en Cela (Outeiro de Rei). No inventario dos condes Hermenexildo e Paterna, copiado nese mesmo tomo mais datábel por volta do ano 971, faise referencia a varias localidades situadas “in Lagina *Guldar*”. Por último, figura como *Guldari* nunha relación de topónimos dun documento sen data nese mesmo tomo. Moi posterior, concretamente de 1391, é a alusión a “has herdades de Saa et de *Goldar*” que se fai na partilla de dona Sancha, viúva de Afonso López de Saavedra.

Granda

Localidade da parroquia de Felmil

A forma *granda* é unha mera variante fonética de *gándara*, xa comentada en *Gandariña, A*. No caso de *granda* produciuse a perda da vogal postónica medieval (**Gándara* > **Gandra*) e posteriormente o desprazamento da consoante [r] (**Gandra* > *Granda*, como en *Cabreira* > *Crabeira* e similares). O topónimo maior *Granda* repítese nos concellos de Cervo e Pol, mentres que a variante con artigo determinado (*A Granda*) rexístrase aproximadamente nunha vintena de ocasións, todas elas concentradas na provincia de Lugo.

Graña, A

Localidade da parroquia de Bóveda

Localidade da parroquia do Castro

A partir do latín GRANU ‘gran’ creouse un derivado GRANIA/GRANEA ‘celeiro, tulla, hórreo’, que deu lugar en galego a dúas variantes patrimoniais: por un lado *graña* (coa evolución fonética máis esperábel, como en CASTANEA > *castaña* ou VINEA > *viña*, por exemplo) e polo outro *granxa* (con consonantización do iode). Ambas as formas conviviron durante moito tempo, mais ao final acabou por se impor a segunda delas (*granxa*), mentres que *graña* desapareceu do léxico común e deixou-nos como únicos vestixios os numerosos testemuños toponímicos espallados por toda Galicia (mais inexistentes, curiosamente, en Portugal). Cómpre apuntar que durante moito tempo prevaleceu a hipótese segundo a cal *graña* procedía efectivamente do latín GRANIA/GRANEA, mentres que *granxa* (ben como o portugués *granja* e mais o seu homógrafo castelán *granja*) era adaptación da voz francesa *grange* ‘tulla’, ‘casa de campo’, introducida na Península Ibérica polos monxes

cistercienses e procedente á súa vez dunha forma latina GRANĪCA. Porén, outros autores recusan esta explicación tradicional e prefiren reducir *graña* e *granxa* a un mesmo étimo GRANIA/GRANEA, con tratamentos fonéticos diverxentes.

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, existen no territorio galego uns 48 núcleos de poboación denominados *Graña* ou *A Graña*. De todos os xeitos, a cifra incrementábase se temos en conta aqueles outros topónimos nos que intervéñe o elemento *graña* facendo parte de sintagmas máis alargados, como *A Graña de Vilarente*, *A Graña Vella* ou *A Graña de Cabanelas*, entre outros moitos.

Como demostrou Nicandro Ares (2005a) nun traballo monográfico, a aldea da Graña (repartida entre as freguesías veciñas de Bóveda e do Castro) conserva no seu nome a lembranza da antiga granxa cisterciense de Constantín, dependente do mosteiro de Santa María de Sobrado e que estivo localizada neste lugar. A granxa aparece mencionada directa ou indirectamente en máis de medio cento de documentos contidos no Tombo de Sobrado, o cal dá idea da relevancia que chegou a ter no contexto do patrimonio fundiario daquel cenobio.

Guimarás

Localidade da parroquia de San Fiz de Cerdeiras

Malia a ausencia de rexistros documentais que corroboren a nosa hipótese, cremos altamente probábel que a orixe deste topónimo estea nunha forma *Wimaranis*, xenitivo do antropónimo xermánico *Wimara*. Este nome persoal, amplamente documentado nos textos altomedievais, deixou unha considerábel descendencia toponímica. Porén, persisten certas dúbidas no tocante á súa estrutura lingüística. Piel (1968: 95-99) propuña os temas *WEIG-/*WI- ‘loita’ e *MARHA ‘corcel de batalla’ (vid. *Baldomar*), interpretación á que se lle poden apor certas obxeccións. Nunha obra posterior (HgNb 304), este mesmo autor fragmentaba o antropónimo nos constituíntes *WIM- (quizais relacionábel co islandés *vim* ‘vigor’ e o inglés *win* ‘vencer’) e ARA ‘aguia’ (ben representado nos nomes persoais galaicos de orixe xermánica, mais sempre como primeiro elemento da composición, a diferenza do que acontecería neste caso).

De calquera xeito, o antropónimo *Wimara*, a través da correspondente forma de xenitivo *Wimaranis*, gozou dunha importante proxección na toponimia galega: así, a forma *Guimarás* repítase como topónimo maior nos concellos de Allariz, O Corgo, Esgos, O Irixo, Muras, Outeiro de Rei, Pantón, Paradela e Piñor, mentres que a variante *Guimaráns*, típica do galego occidental, aparece rexistrada nos concellos de Ames, A Baña, As Neves, Padrón e Vedra. Cómpre lembrar que o topónimo begontino conta cunha variante *Ximarás* verificada no uso dos propios falantes e que tamén ten unha presenza notábel na sinalética da zona, para alén de dar nome a senllas localidades nos concellos veciños de Guitiriz e Vilalba. É posíbel que esa forma *Ximarás* sexa o resultado da hipercorrección dunha pronuncia con gheada (**Ghimarás*), pronuncia que sería sentida como castelanismo e consecuentemente rectificada. Outros autores, como Boullón Agrelo (2012),

sospeitan que, na verdade, *Ximarás* debe ser un topónimo diferente de *Guimarás*, presentando por tanto unha orixe etimolóxica tamén distinta, como por exemplo o xermánico *GILIMARUS (a través dun xenitivo *GILIMARANIS > *Ximarás*) ou calquera outra forma.

Na capela de Guimarás están soterrados don Ares, conde de Monterroso, e mais a súa muller dona Leonor López de Prado, en senllas sepulturas con data de 1593. Na lápida do conde de Monterroso, xusto debaixo do escudo de armas, pode lerse a seguinte inscrición en castelán: “La muerte a todos con bida i a naide perdona”. Neste santuario celébrase a festividade da Virxe da Natividade no segundo domingo de setembro, e intimamente asociada a esta romaría estaba a Fonte da Virtude, á que acudían os afectados por doenzas da pel como sarna, ecemas e similares, e mais o cruceiro situado a uns douscentos metros do santuario. De feito, era costume realizar unha procesión que saía da capela para dirixirse á fonte, posteriormente ao cruceiro e regresar finalmente á capela. Na secuencia do traslado da dita fonte a un emprazamento diferente do orixinal, a peregrinación ao lugar e as celebracións a ela asociadas experimentaron un forte declinio.

Hedreira, A

Localidade da parroquia de San Vicente da Pena

Trátase dun derivado do substantivo *hedra*, procedente á súa vez do latín *HEREDA* ‘hedra, planta rubideira que medra en sebes, valados ou árbores’. Algúns dicionarios galegos recolleron o termo *hedreira* ou a súa variante gráfica **edreira* como nome de uso común: por exemplo, Eladio Rodríguez deu para esta voz o significado “Sitio donde la *edra* crece libremente y con frondosidad”. Outros autores, como Elixio Rivas, mesmo rexistran *hedreira* como mero sinónimo de *hedra*.

A forma *A Hedreira* tamén se documenta como topónimo maior nos concellos da Baña, Curtis, Oleiros, Friol, Avión e Melón, e *Hedreira*, sen artigo determinado, no concello da Veiga. A variante *A Edreira*, sen o <h> inicial etimolóxico, existe en Ordes e Dozón. A serie toponímica aínda pode completarse coas variantes *As Hedreiras* (Ribeira) e *As Edreiras* (Zas), así como coas formas masculinas *O Hedreiro* (Vilalba e San Sadurniño) e *Os Edreiros* (Aranga e Cedeira).

Illán (Santiago)

Este topónimo debe proceder dun antigo (ECCLESIA) SANCTI IULIANI, referido a unha igrexa parroquial posta baixa a advocación de San Xiao (SANCTUS IULIANUS en latín). A perda do núcleo nominal (neste caso ECCLESIA) é habitual, mentres que na evolución da secuencia SANCTI IULIANI temos que supor unha fase intermedia **Santullán* (como o actual topónimo *Santullán*, en Cantabria) que pasou a **Santillán* e no que acabou por se producir un fenómeno até certo punto excepcional como é a perda do segmento inicial *Sant-* (**Santillán* > *Illán*), do mesmo xeito que aconteceu por exemplo en FÖNTE SANCTI FELICI > **Fonte San Fiz* > *Fontefiz*.

A nosa hipótese conta co apoio dos testemuños medievais deste topónimo. Así, nun diploma do Tombo de Sobrado do que descoñecemos a data menciónanse as propiedades que tiña un tal Vermudo Rodríguez “in Bogonti et in *Sancti Iuliani*”, onde podemos recoñecer sen dificultade as actuais freguesías de Begonte e de Illán. Xa en documentos do século xv localizamos a variante *Yllan*, moito máis próxima da forma moderna.

Segundo a tradición cristiá, San Xiao sufriu martirio en terras de Exipto xunto coa súa muller Santa Basilisa. A conmemoración de ambos os dous santos ten lugar o día 7 de xaneiro.

Illán de Abaixo

Localidade da parroquia de Illán

Para a forma *Illán*, véxase a entrada *Illán (San Xiao)*. No tocante ao elemento adverbial *abaixo*, este procede da aglutinación da preposición latina AD (> *a*) co adxectivo BASSUS ‘gordo, non alto’.

Illán de Arriba

Localidade da parroquia de Illán

Para a forma *Illán*, véxase a entrada *Illán (Santiago)*. Para o adverbio *arriba*, véxase a entrada *Aldea de Arriba*. O topónimo, loxicamente, está a facer referencia á parte máis elevada do núcleo de poboación que lle deu nome ao conxunto da parroquia de Illán, e encóntrase por tanto en correlación co topónimo anterior, ou sexa, *Illán de Abaixo*.

Illoi

Localidade da parroquia de Saavedra

Coidamos que este topónimo pode vincularse co antropónimo ALIONIUS, a través dunha formación (VILLA) ALIONII. Este nome persoal está atestado nunha inscrición de Coria (Soria) na que lemos *C. Alionius*. Encontrámolo tamén, baixo a forma *Alioni*, na relación de testemuñas dun diploma de Liébana do ano 843.

A evolución fonética da forma ALIONII até a moderna *Illoi* envolve, para alén da perda do -N- intervocálico, a palatalización da vogal pretónica por influxo da consoante [ʎ], como en FOLIOLA > *filloa* e outros casos similares (vid. *Fonte Filloa*). Nesta liña, tamén debe estar relacionada co noso topónimo a forma *Agrilloi*, nome de senllas aldeas (*Agrilloi de Arriba* e *Agrilloi de Abaixo*) da parroquia da Aguallada (Coristanco) e que podería explicarse como un antigo *AGRU ALIONII. Unha evolución distinta, con mantemento da vogal pretónica e caída temperá do -I final, é aquela representada por *Allón*, topónimo que encontramos na actualidade nos concellos de Vilarmaior e Pontedeume.

A atestación máis antiga do noso topónimo na documentación medieval parece confirmar a nosa hipótese etimolóxica. Referímonos a un texto con data de 1347 no que Afonso Díaz de Xermar doa ao cabido de Lugo “toda a herdade que eu ey en *Alloy*, a qual foy de meu padre, que he sub signo de Santa Maria de Saavedra”. Algo máis serodio, concretamente de 1411, é outro testemuño no que o topónimo aparece xa coa súa feitura moderna e formando parte da cadea antroponímica *Fernan Eanes de Illoy*.

Insua

Localidade da parroquia do Castro

O substantivo *insua* designa no galego da zona unha illa fluvial, que pode estar formada (aínda que non necesariamente) pola confluencia de dous ou máis ríos. Procede do latín *INSŪLA* ‘illa, porción de terra rodeada de auga’. Madoz ofrécenos información de interese para comprendermos a motivación e significado deste topónimo:

el restante de la felig[resía] se sirve de pozos y de los r[íos] que se reunen en el puerto llamado de *Insua* que son el Ladra y San Alberto que la bañan por el NE., siguiendo su curso de O. á SE. y sobre cuyas aguas cruza una barca en el referido puerto de *Insua*.

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, existen no noso país preto de corenta entidades de poboación denominadas *Insua* ou *A Insua*.

No Tombo de Sobrado consérvanse varios documentos que fan referencia ao lugar de Insua, sempre baixo a correspondente forma latina. Nun deles, con data de 1202, menciónase un persoeiro chamado *Munio Veremudi de Insula* como propietario dunha herdade situada “in illo casali inferiori de *Insula*”. De 1205 é outro diploma no que se fai referencia a outra herdade “in villa que vocatur *Insula* de Latra”, secuencia na que se alude ao emprazamento do lugar de Insua nas marxes do río Ladra. Outras atestacións do topónimo en cuestión son “*Insula* in filigresia Sancte Marie de Castro” (1208), “in *Insula* in terra de Goyoso” (1215) etc.

Ladra

Corrente fluvial

O río Ladra nace da confluencia dos ríos Trimaz, Madalena e Fabilos, e flúe por terras dos concellos de Vilalba, Begonte e Outeiro de Rei, onde dá as súas augas ao río Miño no lugar de Santa Sabela. Ademais, o río Ladra dá nome hoxe en día a unha parroquia do concello de Vilalba. Etimoloxicamente, cremos plausíbel remontar a forma *Ladra* ao radical indoeuropeo **lat-* ‘húmido, mollado’, ‘humidal, charca’, ao que se engadiu un sufixo *-āra* frecuentísimo en hidrotopónimos de orixe prelatina como *Lóuzara*, *Sóñora*, *Láncara*, *Azúmara* etc.

Na documentación altomedieval podemos encontrar referencias ao río Ladra. Deste xeito, nun diploma do mosteiro de Celanova con data de 871 menciónanse varias vilas situadas “inter Minio et *Latera*”, ou sexa, entre os ríos Miño e Ladra. Como en tantos outros casos, o nome do río pasou a se lle aplicar tamén ao territorio polo que este discorre, e así o comprobamos en secuencias como “in territorio *Latera*” que encontramos en varios textos da altura. Aínda, nun documento do ano 830 localizamos unha referencia á igrexa de *sanctum Iohannem in Latera*, que podemos identificar coa actual parroquia de San Xoán de Alba, no concello de Vilalba.

Lagoa, A

Localidade da parroquia de Saavedra

O substantivo *lagoa* ‘depósito natural de auga de dimensións inferiores ás dun lago’ procede do latín vulgar **LACONA*, variante á súa vez dunha forma *LACUNA* ‘estanque, depósito’, ‘foxo, concavidade do terreo’. A presenza do vocábulo na toponimia galega é moi abundosa e constátase ao longo de todo o territorio.

No caso que nos ocupa (ao igual que no dunha zona de prados da parroquia de Damil tamén denominada *A Lagoa*), debemos pensar en terras que se anegan e encharcan con facilidade durante o inverno. Neste sentido, é significativo que no Catastro do Marqués de Ensenada (1753) este lugar apareza mencionado como *Lagoa Junqueira*, pois o xunco, como sabemos, é unha planta especialmente característica dos lugares húmidos e pantanosos.

Lamas

Localidade da parroquia de Illán

Estamos perante a forma de plural do substantivo *lama* ‘barro, masa branda que se forma ao mesturarse a terra con auga’, ‘trollo, bulleiro’. Este vocábulo, que conta con equivalentes noutros idiomas románicos (como o ásturo-leonés, o castelán, o gascón ou o occitano), é de orixe prelatina, malia non estar totalmente claro o estrato lingüístico concreto ao que pertence.

A forma *Lamas* é moi abundosa como topónimo maior ao longo de toda Galicia, quer como elemento autónomo quer en combinación con outras voces (como en *Lamas do Biduedo*, *Eido de Lamas*, *Vilar de Lamas* etc.).

Lamela

Localidade da parroquia de San Martiño de Pacios

Podemos reconstruír para este topónimo un étimo **LAMÉLLA*, derivado diminutivo do termo prelatino **LAMA* (vid. *Lamas*). Os dicionarios galegos recollen o substantivo *lamela* con distintos significados, como ‘lugar onde hai lama, lameira’, ‘prado pequeno para cortar en verde’ ou ‘val moi pequeno’, entre outros.

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, existen aproximadamente uns corenta núcleos de poboación que conteñen na súa denominación a forma *Lamela*.

Laxe

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

O substantivo *laxe* (variante da forma *laxa*, tamén rexistrada no léxico e mais na toponimia de moitas zonas de Galicia) designa habitualmente un grande penedo caracterizado pola súa superficie lisa. A súa etimoloxía parece estar nun derivado céltico *LAGENA, da que proceden tamén os termos equivalentes quer do portugués (*lage*) quer do castelán (*laja*), se ben importa notar que a forma castelá é, de certeza, un empréstimo do galego-portugués.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle preto de cento corenta entidades de poboación que presentan na súa denominación a voz *laxe*.

Leboradas

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

Aínda que en principio podería pensarse nunha relación deste topónimo co substantivo *lebre* (do latín LĒPŌRE), na liña doutros nomes de lugar como *Leboreira*, *Leboreiro* ou *Castro Laboreiro*, o certo é que o tipo de sufixación (pouco habitual con substantivos zoonímicos) lévanos a pensar máis ben nunha forma *laborada* derivada do verbo *laborar* (< latín LABORARE) ‘traballar’, ‘arar, labrar’. A forma *laborada*, de feito, é recollida por Constantino García, quen a define como “Labor de poca importancia que se le hace al campo”. No *Auto das partilhas*, documento portugués de 1192 que chegou a nós a través dunha copia uns séculos posterior, encontramos o termo utilizado como topónimo: “na onrra e no herdamento d’Arguiffi e no herdamento de Lauoradas e no padroadigo dessa eygreyga”. Por tanto, é posíbel que o topónimo begontino poida ter unha explicación similar, e que esta, á súa vez, poida ser tamén aplicada ao topónimo *A Leborada*, nome dunha entidade de poboación do concello de Oourol.

Lenzas, As

Localidade da parroquia de Saavedra

É a partir do adxectivo latino LENTUS ‘pegañento’ que se formou un outro adxectivo *LENTEUS, cuxo feminino *LENTEA explica por unha evolución perfectamente regular a voz *lenza*. Esta forma, que aparece xa na *Crónica Xeral* (1295-1312) baixo a variante *lença*, designa terreos caracterizados pola súa humidade, e pode relacionarse por tanto con outros substantivos como *lentura* e *lentor* ‘humidade da terra’.

O topónimo begontino carece de homónimos na toponimia maior galega. Porén, cómpre salientar a existencia dos topónimos *Lencias* (en Navia de Suarna)

e *Llencias* (na Fonsagrada), pois tanto *lencia* como *llencia* non son máis que variantes de *lenza* características dos falares galegos nororientais.

Lousadela

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

Esta forma remite en última instancia a unha voz prelatina **lausa* ‘lousa, pizarra’, que pervive na actualidade a través do substantivo galego e portugués *lousa* ‘lastra, laxe’, ben como no ásturo-leonés *llo(u)sa* e o castelán *losa*. Para explicarmos o actual *Lousadela* a partir do étimo **lausa* temos que ter en conta unha dupla derivación na que interveñen xa sufixos propiamente latinos: nunha primeira fase, un derivado **LAUSATA* (que explica topónimos actuais como *Lousada* e *A Lousada*); e, nun segundo momento, un derivado **LAUSATÉLLA*, creado como diminutivo do anterior. En definitiva, o topónimo *Lousadela* podería facer referencia na súa orixe a un lugar abundante en pequenas lousas ou lastras, ou ben á existencia dunha vía ou camiño pavimentado con lousas de calquera tipo.

Segundo nos indica o *Nomenclátor de Galicia*, existen tamén núcleos de poboación coa denominación *Lousadela* nos concellos do Folgoso do Courel, Guntín, Láncara, As Neves e Sarria. O *Lousadela* que aquí nos ocupa aparece mencionado nun documento da Catedral de Lugo, con data de 1260, no cal son doadas ao bispo Miguel varias propiedades “ena uilla de *loussadela* ena ecclesia de sancta eolalia de pena”.

Lousado, O

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

A forma *Lousado* explícase como resultado dun antigo **LAUSATU*, derivado da voz prelatina **lausa* (> *lousa*) (vid. *Lousadela*). Na actualidade aínda existe o substantivo *lousado* como termo de uso común, con significados como ‘cuberta dun edificio feita con lousa’, ‘conxunto de lousas que cobren unha superficie’ ou ‘pavimento feito de lousas de calquera tipo’. Calquera destas acepcións (e sobre todo as dúas últimas) podería dar conta satisfactoriamente da orixe deste topónimo.

O topónimo *O Lousado* repítese nos concellos do Corgo, Friol, Gondomar e Guitiriz, mentres que a variante *Lousado*, con perda do artigo determinado, rexístrase nos do Irixo, Piñor e Sobrado.

No caso concreto do topónimo begontino, encontrámolo documentado baixo a forma *Lousado* (coincidente segundo vemos coa actual) nun diploma con data de 1218 conservado no Tombo de Sobrado.

Maciñeirá

Localidade da parroquia de Saavedra

Na zona que estamos a estudar, a árbore que dá como froito a mazá denomínase *maciñeira*, forma da que procede o topónimo *Maciñeirá*. Para entendermos a orixe e evolución do mesmo temos que partir de *MA(T)TIANARIOLA, derivado diminutivo de *MAT(T)IANARIA, e este á súa vez do latín vulgar *MAT(T)IANA (> galego *mazá*, portugués *maçã*, ásturo-leonés *mazana*, castelán *manzana*).

O resultado esperábel de *MA(T)TIANARIOLA sería *Maciñeiroa*, e esta é a variante que se recolle no Catastro do Marqués de Ensenada (1753) e tamén no *Diccionario Geográfico-Estadístico* de Pascual Madoz (1846). Por tanto, para chegarmos ao actual *Maciñeirá* temos que supor unha fase intermedia **Maciñeiroá*, con desprazamento do acento sobre a derradeira vogal (fenómeno frecuente en derivados toponímicos similares no sur de Lugo e na provincia de Ourense, como vemos en *Cabreiroá* < **Cabreiroa* < *CAPRARIOLA e similares), e de **Maciñeiroá* a *Maciñeirá* por simplificación da secuencia vocálica final. Até onde nós sabemos, esta forma *Maciñeirá* é única na toponimia galega.

Marco, O

Localidade da parroquia de Carral

Localidade da parroquia de Uriz

O substantivo *marco*, procedente da antiga voz xermánica **mark* ‘sinal, signo, marca’, designa un sinal (xeralmente unha pedra chantada) que marca unha estrema ou límite entre leiras, propiedades, territorios etc. Neste caso en concreto é posíbel que o topónimo estea a facer referencia ao marco que dividía as parroquias contíguas de Uriz e Carral.

O topónimo maior *O Marco* non só existe no concello de Begonte, senón que se rexistra tamén nos de Carral, Oza dos Ríos, Monterroso, Vilalba, San Amaro, Meis, As Neves, Pontevedra, Silleda e Vigo.

Martín de Abaixo

Localidade da parroquia de Trobo

Topónimo procedente dun antigo sintagma (VILLA) MARTINI, que fai referencia a unha propiedade fundiaria dun persoeiro chamado MARTINUS. Este nome persoal latino encóntrase estreitamente relacionado co nome do deus Marte, tendo moito a ver a súa difusión coa do culto a San Martiño de Tours. No caso de Galicia, a forma toponímica *Martín* (soa ou formando parte de sintagmas máis amplos) ten unha grande presenza cuantitativa ao longo de todo o territorio.

Sobre o adverbio *abaixo*, véxase a entrada *Illán de Abaixo*.

Martín de Arriba

Localidade da parroquia de Trobo

Para a forma *Martín*, véxase a entrada *Martín de Abaixo*. Para o adverbio *arriba*, véxase *Aldea de Arriba*.

Mato, O

Localidade da parroquia de Saavedra

O substantivo *mato* é o correspondente masculino de *mata*, voz ben coñecida en galego con significados como ‘arbusto, planta espesa’ ou ‘bosque, selva’, entre outros, e que ten a súa orixe nun termo prelatino *MATTĀ. Para a forma *mato* podemos sinalar acepcións como ‘bosque’, ‘matogueira, sitio cuberto de matas, arbustos, fentos etc.’, ‘terreo ermo cheo de plantas bravas’ ou mesmo ‘toxeira’, calquera das cales puido xustificar o uso toponímico do termo.

Mesón, O

Localidade da parroquia de Saavedra

O substantivo *mesón*, adaptación da voz francesa *maison* (< latín MANSIONE), designa en galego unha pousada ou casa onde se lles ofrece hospedaxe aos camiñantes. No caso que nos ocupa, e segundo os propios informantes da zona, esta denominación aplicóuselle ao lugar por mor da existencia dun bodegón onde se almacenaba e vendía viño, traído principalmente do Barco de Valdeorras.

Como topónimo maior, *O Mesón* rexístrase tamén nos concellos da Laracha, Melide, O Pino, Sobrado, Castro de Rei, O Incio, Palas de Rei, Samos, Sarria, A Caniza e Ourense, se ben non podemos garantir que en todos os casos teña a mesma etimoloxía e motivación que o topónimo begontino. Aínda, rexístrase o topónimo *Mesão* no concello portugués de Ponte de Lima, ben como *Mesão Frio* (cognado do topónimo galego *Meixonfrio*) no distrito de Vila Real.

Edificio que deu nome ao lugar do Mesón (Saavedra)

Miño

Corrente fluvial

O Miño é, sen dúbida, o río máis emblemático de Galicia. Nace no pedregal de Irimia, no alto da Serra de Meira, e divide os termos concellíos de Begonte e Rábade do de Outeiro de Rei. En Rábade, onde existen tres pontes para atravesalo, son especialmente coñecidas as Insuas do Miño, de grande valor paisaxístico e ecolóxico.

Canto ao nome do río, este tense explicado a partir dun radical indoeuropeo **mei-/ *moi-* ‘vagar, migrar, ir’, presente en moitos outros hidrotopónimos europeos. Outros autores, no entanto, preferiron relacionar este topónimo co latín *MINIU* ‘cinabrio, minio’, mineral abondoso en Hispania e cuxa denominación se aplicaría en xeral a todo tipo de substancias minerais de orixe diversa mais que teñen como característica común a súa cor vermella.

Como topónimo maior, *Miño* é tamén o nome dun concello coruñés, ben como da parroquia na que radica a cabeceira municipal. Existen ademais numerosas entidades de poboación en cuxa denominación intervéñe o nome do río Miño (por estaren situadas ao pé del), como *Castrelo de Miño*, *Salvaterra de Miño*, *Riba de Miño* etc.

Modia, A

Localidade da parroquia de Donalbai

O substantivo *modia*, aplicado á arquitectura megalítica, aplícaselle a un túmulo feito de terra e pedras que sinalan o lugar onde se encontra un enterramento. A súa orixe debe estar no mesmo radical prelatino que recoñecemos noutros substantivos referidos a este mesmo tipo de realidades, como son *medorra*, *medoña* etc. Deste xeito, quizais poidamos reconstruír como étimo da forma *modia* un antigo derivado **MOTENA*, con evolución fonética perfectamente regular en galego (**MOTENA* > **módena* > **módea* > *modia*). A presenza deste topónimo na freguesía de Donalbai é lóxica, tendo en conta a relativa abundancia de antigos túmulos megalíticos nesta zona, sobre todo en emprazamentos como Tras do Castro ou o monte das Medorras, este último especialmente transparente na súa denominación.

A forma *A Modia* aparece tamén como topónimo maior nos concellos de Cambados, Cospeito, Guitiriz, Meis, Miño, Narón e O Valadouro.

Modias, As

Localidade da parroquia de Begonte

Véxase a entrada *Modia, A*.

Monte, O

Localidade da parroquia de Saavedra

Localidade da parroquia de Uriz

En galego, o substantivo *monte* (< latín MONTE) pode referirse a terras deixadas a bravo ou, como no caso destes dous topónimos en concreto, a unha elevación máis ou menos pronunciada do terreo.

O lugar denominado *O Monte* en Uriz está situado no monte das Carpaciñas, emprazamento dunha capela na que se celebra cada mes de maio a romaría das Carpaciñas, noutrora moi concorrida.

Montecelo

Localidade da parroquia de Felmil

Este topónimo representa a solución esperábel en galego para o latín MONTICĒLLU, á súa vez un derivado do substantivo MONTE ‘monte, elevación’ mediante o sufixo diminutivo -(I)CĒLLU, o mesmo que identificamos noutros topónimos como *Portecelo* e *Portocelo* (de *porto*), *A Ponticela* (de *ponte*), *Arcucelos* (de *arco*) etc. Constantino García recolleu a variante *monticelo* como substantivo común co significado “Monte de poca altura”.

Trátase dun topónimo moi frecuente ao longo de todo o territorio galego, pois até un total de 24 entidades de poboación presentan na actualidade tal denominación. Pola súa banda, a variante de plural *Montecelos* está rexistrada como topónimo maior nos concellos da Baña, Vimianzo, Antas de Ulla, Friol, O Saviñao e Taboada. No norte de Portugal, nomeadamente nos concellos de Gondomar e Vila Nova de Famalicão, existe o topónimo equivalente *Montezelo*.

No lugar de Montecelo existiu noutrora unha casa torre cuxos restos foron aproveitados a comezos do s. XX para a construción da casa de Parguiña, na que aínda se pode observar o antigo escudo coas armas dos Gaioso e dos Baamonde.

Montillón

Localidade da parroquia de Trobo

Malia carecermos de testemuños medievais específicos para este topónimo, o certo é que podemos explicalo como un derivado do latín MONTE (vid. *Montecelo*) mediante os sufixos -(I)LIU (vid. *Currillo*) e -ONE. Por tanto, o étimo do noso topónimo pode reconstruírse como un antigo *MONTILIONE, con evolución fonética perfectamente regular. Outros topónimos galegos que presentan a mesma estrutura morfolóxica son *Castrillón* (de *castro*), *Pontillón* (de *ponte*), *Torrillón* (de *torre*) ou *Cotillón* (de *coto*), entre outros. Eladio Rodríguez recolle a forma *montillón* como substantivo vivo, e dálle o significado “Montículo, monte pequeno, que puede ser obra de la naturaleza o de la mano del hombre”.

Ademais do topónimo begontino, o *Nomenclátor de Galicia* dá *O Montillón* como nome dunha entidade de poboación no concello de Castro de Rei, e *O Montillón de Abaixo* e *O Montillón de Arriba* como denominación de senllas aldeas do concello da Estrada.

Montouto

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

Esta forma é o resultado da evolución fonética dun antigo sintagma latino MONTE ALTU, de significado totalmente transparente se temos en conta que se trata da combinación do substantivo MONTE ‘monte, promontorio, elevación’ e do adxectivo ALTUS, -A, -UM ‘alto, elevado’. No tocante ás alteracións fonéticas sufridas por ese étimo MONTE ALTU, chama a atención especialmente a vocalización do -L- en posición implosiva (ALTU > **auto*, como en FALCE > **fauce* > *fouce* e similares), seguida da esperábel evolución do ditongo [aw] en [ow] (**auto* > *outo*, como en AURU > *ouro*). Temos así unha secuencia **Monte Outo*, que deu lugar á forma actual do topónimo despois de se producir a apócope do [e] final do primeiro elemento (**Monte Outo* > **Mont'outo* > *Montouto*).

O adxectivo **outo* desapareceu do léxico común, reempazado pola variante culta *alto*, mais a súa produtividade fica ben testemuñada por un bo feixe de formacións toponímicas, como *Valouta* (< VALLE ALTA ‘o val elevado’), *Perouta* (< PĒTRA ALTA) ou *Toxos Outos* (< TOGIOS ALTOS), entre outras. No tocante a *Montouto*, aparece tamén nos concellos de Abadín, Abegondo, Aranga, Baleira, Carballedo, Curtis, A Fonsagrada, Guntín, Lalín, Melide, Mesía, Oulol, A Pastoriza, Santa Comba e Toques. Existe ademais unha localidade denominada *Montouto de Astariz* na freguesía de Gomelle, no concello de Guntín. En Portugal, *Montouto* é o nome dunha freguesía do concello de Vinhais.

Muíño, O

Localidade da parroquia do Castro

O substantivo *muíño*, que conta cunha presenza amplísima na toponimia galega, procede do latín MOLINU, á súa vez derivado do verbo MOLERE ‘moer’, e designa un edificio ou local que contaba coa maquinaria necesaria para moer o gran dos cereais. No termo municipal de Begonte, a abundancia de cursos fluviais favoreceu a presenza dun bo número de muíños de auga.

Navallo, O

Localidade da parroquia do Castro

A forma galega *navallo* só se conserva, até onde nós sabemos, na toponimia, mais conta cun equivalente no léxico do castelán como é *lavajo* ‘charca de auga de chuvia que rara vez seca’. Tanto o galego *navallo* como o castelán *lavajo* (e aínda

o portugués *navalhão*, o aragonés *navajo* etc.) proceden en última instancia dun derivado *NAVACULU, formado mediante a adición do sufixo latino -ACULU ao tema prelatino *nava ‘val’, ‘lugar pantanoso’, o mesmo que recoñecemos en formas como *Navia*, *Nava*, *Navaza*, o portugués *Neiva* (< NAVIA) etc. Por tanto, topónimos como *O Navallo* deben referirse a lugares que, pola súa orografía, adoitan (ou adoitaban) encharcarse con facilidade.

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, existen no territorio galego outras catorce entidades de poboación coñecidas como *O Navallo*, ademais dun *O Navallo de Abaixo* e un *O Navallo de Arriba*, ambos os dous no concello coruñés de Ortigueira. Xa en Portugal, os repertorios corográficos dan *Navalho* como nome dunha freguesía do concello de Mirandela.

Novás

Localidade da parroquia de Trobo

Neste topónimo recoñecemos unha forma de plural do substantivo *noval*, derivado do adxectivo *novo* (< latín NŌVU) e que habitualmente se refire a unha terra cultivada pola primeira vez, ou entón a terras que se lle foron gañando ao monte para culturais.

En Galicia existen outros dezaseis núcleos de poboación chamados *Novás*, mentres que a variante con artigo determinado (*Os Novás*) aparece recollida como topónimo maior nos concellos de Alfoz, Narón, As Somozas e O Valadouro.

Olo, O

Localidade da parroquia do Castro

Procede do latín ŌCŪLU ‘ollo’, ‘calquera obxecto con forma de ollo’. En galego, ben como en portugués, ásturo-leonés, catalán, castelán e gascón, os diferentes descendentes desa forma latina adquiriron unha acepción específica de ‘manancial’, o cal explica a existencia de derivados vivos no galego actual como *olleiro*, ao que Eladio Rodríguez lle atribuíu significados como “Manantial de augas no corredizas que forman bañales” ou “Agua que brota de la tierra o de una peña”. De todos os xeitos, cómpre indicar que neste lugar existe o chamado *Pozo do Olo*, un pequeno lago cuxa forma circular quizais constituíse a verdadeira motivación do topónimo que nos ocupa. O Pozo do Olo, que xorde na confluencia dos ríos Ladra e Parga, aparece mencionado xa polo Licenciado Molina na súa *Descripción del Reino de Galicia* (1550) e, para alén do seu valor medioambiental, posúe tamén unha grande relevancia antropolóxica, ao seren varias as lendas asociadas a el.

Descoñecemos atestacións medievais para este topónimo, que Madoz, xa no s. XIX, recolleu como *Hollo*. Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, na nosa toponimia maior só existe outro nome de lugar que conteña o substantivo *ollo*, á marxe do que nos ocupa: trátase de *O Campo do Olo*, no concello de Boimorto.

Parga

Corrente fluvial

Xunto co Labrada, o río Parga (que nace na Serra da Cova da Serpe) é o principal afluente do río Ladra, ao que se xunta na parroquia begontina de San Martiño de Pacios. Deu nome a un amplo territorio onde aínda hoxe existen varias entidades de poboación a conservaren esta forma hidronímica nas súas respectivas denominacións, como son Parga, San Breixo de Parga, San Salvador de Parga, Santa Cruz de Parga, Santa Locaia de Parga e A Pobra de Parga, todas elas pertencentes ao concello de Guitiriz. Así mesmo, este municipio foi coñecido até ben entrado o século XX como *Trasparga*, nome ademais dunha das parroquias que o constitúen. Á marxe das citadas localidades do concello de Guitiriz, e sen relación directa co río Parga, temos que mencionar tamén dúas localidades coñecidas como *Parga* nos concellos de Pontedeume e Zas.

Canto á súa etimoloxía, parece fóra de toda dúbida que nos encontramos perante un topónimo de filiación prelatina. As atestacións medievais son moi frecuentes e permítenos reconstruír un étimo *PARRIKA (> *Párrega > *Parga*): por exemplo, “in territorio *Parrice*” (Sobrado s.d.), “inter duos riuulos *Parreca* et *Lanera*” (Tombo A 920), “in ualle *Parriga*, uilla que dicunt Sancta Leocadia” (Sobrado 966), “ualle *Parriga*” (Sobrado 971, 1019), “commitato de *Parriga*” (Sobrado 968, 1007) etc. Para explicar ese derivado *PARRIKA, Monteagudo (1999) propuxo partir dun radical indoeuropeo *perk/prek ‘manchado, polícromo’, que deu orixe a algúns nomes de peixes como o irlandés medieval *orc* ‘salmón’ ou mesmo o latín PERCA/PORCA ‘perca’. Deste xeito, *PARRIKA faría referencia á abundancia de troitas ou salmóns nesta corrente fluvial. Porén, quizais resulte preferíbel relacionar o topónimo con palabras do léxico común como *parra* ‘armazón sostida con estacas ou puntais de madeira’, e máis en concreto cun tema *parrik- que significaría ‘curral, cerca-do, terras valadas’, ‘grella, trezado’ e similares. Similar orixe tería o substantivo común *parga* ‘morea feita cos mollos de trigo, centeo etc. para resgardar o gran da chuvia’.

Pazo, O

Localidade da parroquia de Baamonde

Localidade da parroquia de Gaibor

O substantivo común *pazo*, que ten o seu equivalente no portugués *paço*, o ásturo-leonés *palaciu* e o castelán *palacio*, parece en principio o resultado da evolución do latín PALATIUM, forma que, en orixe, designaba a vivenda dos emperadores romanos no monte *Palatinum* e que acabou desenvolvendo o significado ‘casa señorial, residencia dun señor’, sobre todo no contexto das antigas *villas* tardoantigas e altomedievais, mais tamén, como sabemos, aplicado xa en épocas posteriores ás *casas grandes* ou vivendas de fidalgos e pequenos nobres locais. No caso da localidade de Gaibor, aínda hoxe se conserva o pazo que lle deu nome, unha

construción do ano 1616 que exhibe na súa fachada as armas das casas de Lanzós, Baamonde e Saavedra.

Malia ser bastante clara a relación etimolóxica entre o noso topónimo e o latín PALATIUM, importa notar que unha porcentaxe importante dos topónimos *Pazo / Pacio / Palacio*, coas súas variantes e derivados, poderían encaixar no substrato prelatino. Tal é o parecer de Juan José Moralejo (2005), quen, baseándose na concentración da práctica totalidade deses itens toponímicos no Noroeste peninsular, conxectura un étimo **palat-^{io}* co significado de ‘curral, redil’ e eventuais derivacións semánticas.

O topónimo *O Pazo* é abundantísimo no territorio galego. De feito, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra case duascenas entidades de poboación con esa denominación.

Paxarosa, A

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

Este topónimo parece poder explicarse a partir do substantivo *paxaro* (ou ben da súa variante *páxaro*, a máis habitual na fala da zona estudada), ao que se lle engadiu a variante feminina do sufixo *-oso* (< latín *-OSUM*). O resultado é un derivado que semella expresar unha especial abundancia de paxaros nese lugar en concreto, quizais por reunir certas condicións que favorecían a presenza de tales animais. Canto ao substantivo *paxaro/páxaro* (equivalente ao portugués *pássaro*, ásturo-leonés *páxaru* e castelán *pájaro*), ten a súa orixe nunha forma tardolatina **PASSAR*, variante á súa vez da forma clásica *PASSER* ‘pardal’, que mesmo chegou a coñecer certa rendibilidade como nome de persoa.

Outros topónimos teoricamente baseados en nomes de animais aos que se lles engadiu o mesmo tipo de sufixación (malia poderen ser defendidas outras orixes etimolóxicas) serían, por exemplo, *Loboso* (de *lobo*) na Pastoriza, *Cigarrosa* (de *cigarra*) en Vereia ou *Formigoso* (de *formiga*) en Baños de Molgas.

Pedra do Couto

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

Neste topónimo, o núcleo nominal *pedra* (< latín *PĒTRA*) aparece determinado polo substantivo *couto* (común ao portugués e cuxo equivalente castelán é *coto*), procedente do latín *CAUTUM*, que á súa vez era o participio do verbo *CAVEO* ‘vedar, gardar, defender’. A voz *couto* pode designar unha extensión de monte valado e coutado, ou, en xeral, un terreo máis ou menos extenso dedicado a monte. No cadro xurisdiccional do Antigo Réxime, herdado en boa medida da Idade Media, o *couto* era un conxunto de varios núcleos de poboación que constituían un feudo e que, por estaren sometidos directamente ao señor (quer laico quer eclesiástico), gozaban da exención de certas cargas.

No caso concreto do topónimo *Pedra do Couto*, este debe referirse á existencia dun marco que separaba as parroquias de Santalla de Pena, en Begonte, e de Trasmonte, en Friol. De feito, consérvase no lugar o microtopónimo *O Marco da Pedra do Couto*, xa mencionado no Catastro do Marqués de Ensenada (1753).

Ademais de no concello de Begonte, o *Nomenclátor de Galicia* dá conta da existencia do topónimo *A Pedra do Couto* nos concellos de Cabanas e As Pontes de García Rodríguez.

Pedregoso

Localidade da parroquia de Begonte

Este topónimo ten a súa orixe no adxectivo *pedregoso*, aplicado a terreos cubertos de pedras e sinónimo doutros termos como *pedreguento*, *pedreguloso* etc. O étimo é o latín *PETRICOSU, derivado do latín PĒTRA ‘pedra’ a través dun tema *PETRIC- que debeu xeralizarse a partir dun posíbel diminutivo *PETRICELLA.

O *Nomenclátor de Galicia* non rexistra ningunha outra ocorrencia do topónimo *Pedregoso*, aínda que si recolle un *A Pedregosa* no concello de Val do Dubra e un *As Pedregosas* no de Xermade.

Pedrón, O

Localidade da parroquia de Trobo

O substantivo *pedrón* existe aínda hoxe na lingua común con significados como ‘poste de pedra natural ou pouco traballada que se emprega como sinal’, ‘pedra grande solta’ ou ‘menhir, pedra fita’. A súa orixe está nunha forma PETRONE interpretábel como derivado aumentativo do latín PĒTRA ‘pedra’.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra tamén o topónimo maior *O Pedrón* nos concellos de Castro de Rei, Castroverde, Fene, Lourenzá, Monfero, A Pastoriza, As Pontes de García Rodríguez e Xermade. A variante *Pedrón*, sen artigo determinado, dálle nome a unha entidade de poboación no concello de Mañón.

Pedroso de Abaixo, O

Localidade da parroquia de San Martiño de Pacios

O adxectivo *pedroso* aplícase a aqueles terreos cubertos de pedras e de penedos, tendo a súa orixe nun derivado *PETROSU formado a partir do latín PĒTRA ‘pedra’. Para o adverbio de lugar *abaixo*, vid. *Illán de Abaixo*.

O *Nomenclátor de Galicia* non recolle ningún outro topónimo maior que reproduza a secuencia *O Pedroso de Abaixo*. De todos os xeitos, a denominación *O Pedroso* repítese nos concellos de Chantada, Friol, Mondoñedo, As Neves, Sarria e Vilagarcía de Arousa.

Pedroso de Arriba, O

Localidade da parroquia de San Martiño de Pacios

Para o adxectivo *pedroso*, vid. *Pedroso de Abaixo*. Para o adverbio *arriba*, vid. *Aldea de Arriba*. Este topónimo é correlato do anterior e, por oposición a el, fai referencia á parte máis elevada dun lugar que antigamente recibía unha única denominación, ou sexa, *O Pedroso*.

Pena, A

Localidade da parroquia de San Fiz de Cerdeiras

O substantivo *pena* fai referencia en galego a unha formación pétreo de grande tamaño que sobresaie en boa parte da superficie. O seu equivalente en ásturo-leonés e castelán é *peña*, voz que pasou ao portugués como *penha*, banindo a vella forma patrimonial común galego-portuguesa *pena* que actualmente só pervive no rexistro toponímico. No tocante á súa etimoloxía, tradicionalmente interpretouse *pena* como resultado do latín PINNA ‘amea dunha muralla ou fortaleza’, ‘pináculo’, aínda que semella máis probábel relacionala co substrato prelatino, e máis en concreto cun tema **penn-/*pinn-* ‘rocha, pena’, alegadamente presente en topónimos antigos como *Pennolocos* (a actual cidade suíza de Villeneuve) ou *Pennobriga*, entre outros.

A forma *A Pena*, quer de xeito autónomo quer en combinación con outros elementos, ten unha grande implantación toponímica en todo o territorio galego.

Pena Grande

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

Topónimo transparente que fai referencia a un penedo de tamaño considerábel, e no que o substantivo *pena*, xa comentado na epígrafe anterior, aparece modificado polo adxectivo *grande*, procedente do latín GRANDE. Podería facer referencia a unha pena de grande tamaño, mais tamén a un enterramento megalítico, dos que hai varias mostras tanto na parroquia de Santalla de Pena como noutras veciñas.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle tamén o sintagma *A Pena Grande*, con artigo determinado, e que lles dá nome a varias entidades de poboación nos concellos da Capela, Muras, Sobrado, Vilalba e Vilarmaior. Canto á variante gráfica *A Penagrande*, esta aparece nos concellos pontevedreses de Crecente e Moraña.

Pena Moura, A

Localidade da parroquia de Bóveda

Para o substantivo *pena*, vid. *Pena, A*. No tocante á forma *moura*, trátase do feminino do adxectivo *mouro* (< latín MAURU ‘habitante da Mauritania’, de onde ‘escuro’, ‘moreno, de pel escura’), que dá conta das peculiares características

cromáticas do penedo que deu nome ao lugar. Non descartemos, no entanto, que o adxectivo *mouro* poida estar a facer referencia aos entes mitolóxicos do mesmo nome que, segundo a tradición galega, construíron e habitan os castros e os monumentos megalíticos.

Existe outra entidade de poboación con esta mesma denominación no concello de Mondoñedo. A variante gráfica *A Penamoura* rexístrase como topónimo maior nos concellos de Abadín, As Pontes de García Rodríguez e San Sadurniño.

Pereirá

Localidade da parroquia de Damil

Aínda que o *Nomenclátor de Galicia* rexistra este topónimo como *Pereiroa*, a forma realmente utilizada polos falantes da zona é *Pereirá*. Procede do latín *PIRARIOLA, derivado diminutivo de PIRARIA (> galego e portugués *pereira*). A partir de *PIRARIOLA tivo que chegarse efectivamente a unha fase intermedia **Pereiroa*, que, en virtude dos mesmos fenómenos descritos a respecto do topónimo *Maciñeirá* (vid. *Maciñeirá*), veu a xerar o actual *Pereirá*.

Peto, O

Localidade da parroquia de Felmil

O substantivo *peto* presenta en galego, entre outros significados, o de ‘monumento a xeito de pequeno altar de pedra que se ergue nas encrucilladas para que os camiñantes depositen nel unha esmola’. Tendo en conta a existencia dun cruzamento de camiños no lugar (preto do cal foi construído precisamente un esmoleiro dedicado a Santo Antón e aínda hoxe existente), quizais sexa esta a acepción que motivou a aparición do topónimo. A atestación documental máis antiga que coñecemos, retirada do Catastro do Marqués de Ensenada (1753), parece apoiar unha interpretación nesta liña, pois, no apartado en que son descritos os lindes da freguesía de Santa María de Trobo, lemos: “en la parte de L[evante] tomando acia el N[orte] en un marco loseño nombrado do *Petto*”.

Peto dedicado a Santo Antón no lugar do Peto (Felmil)

Sexa como for, e sempre segundo os datos do *Nomenclátor de Galicia*, a forma *O Peto* repítese noutros concellos galegos, nomeadamente nos de Cartelle, Chantada, Negreira e Vilardevós. Nalgún destes casos é posíbel que a orixe do topónimo teña que ver coa locución adverbial *de peto* ‘de punta, moi pendente’, aplicada a un terreo.

Pico

Localidade da parroquia de Gaibor

O substantivo *pico* presenta en galego acepcións como ‘punto máis alto dun lugar’, ‘cima dunha montaña’ ou ‘montaña illada’. Etimoloxicamente debe proceder do céltico *BECCU, que, a partir do significado orixinal ‘parte saínte da cabeza das aves’, veu a desenvolver outros como ‘obxecto aguzado’, ‘punta’ e ‘cume dun monte’.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle tamén *Pico* como nome doutra entidade de poboación pertencente ao concello de Carballedo. Pola súa banda, *O Pico* aparece como topónimo maior nos concellos de Becerreá, Miño, Muras, Ortigueira, O Páramo, Sarria e Vilalba.

No tocante aos testemuños documentais do topónimo begontino, cremos que pode identificarse o actual lugar de Pico co “*Pico del Aprazadoiro*” que aparece mencionado nun documento de 1624 no que se delimita o antigo couto de Gaibor (vid. *Gaibor*).

Ponte, A

Localidade da parroquia de Rábade

Localidade da parroquia de Uriz

Localidade da parroquia de Virís

O substantivo *ponte* procede do latín PŌNTE e designa un paso sobre unha corrente fluvial. A súa presenza na toponimia galega é abundantísima.

Ponte sobre o río Miño no lugar da Ponte (Rábade)

Ponte de Arriba, A

Localidade da parroquia de San Martiño de Pacios

Véxase a entrada *Ponte, A*.

Pontella, A

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

A orixe deste topónimo debemos procurala no substantivo latino PÖNTE ‘ponte’ (vid. *Ponte, A*) a través dun derivado de matiz diminutivo-despectivo PONTÍCULA.

O substantivo *pontella* aparece recollido como voz de uso común por algúns dos nosos lexicógrafos. Deste xeito, xa no século XVIII o padre Sobreira definía o termo como “Puente de losas de piedra”, e no século XIX Marcial Valladares achegaba o significado “Puentecillo de madera, ó piedra, más o menos grande, más ó menos tosco, para atravesar riachuelos, arroyos etc.”. Sinónimos de *pontella* son *pontello*, *ponticela*, *pontigo*, *pontillón* e outros.

A forma *pontella* ocorre en numerosos microtopónimos espallados por todo o territorio galego. Xa no que á toponimia maior di respecto, encontramos *A Pontella* como denominación de entidades de poboación nos concellos de Cee, Friol, Guitiriz, Malpica de Bergantiños e Vilagarcía da Arousa, ben como *Pontelha* nos concellos portugueses de Vila Nova de Cerveira e Viana do Castelo.

70

Porrás, Os

Localidade da parroquia de Damil

Este topónimo contén a forma de plural do substantivo *porral*, que adoita designar un terreo onde se sementan plantas que posteriormente son trasplantadas a outro lugar, ou ben unha leira próxima á casa e dedicada ao cultivo de hortalizas. A forma *porral* é un derivado do fitónimo *porro* (< latín PÖRRU), denominación común en galego para a planta que ten como nome científico *Allium porrum*, aínda que, atendendo ás acepcións que vimos de sinalar, é probábel que se tratase dun termo de significado máis xenérico, alusivo tamén a outras plantas como allos, cebolas e similares.

O topónimo *Os Porrás* repítese no concello de Pol, e rexístrase tamén unha forma *Porrás* no de Vilalba. No concello de Carballedo existen dúas entidades de poboación coñecidas como *Porrás de Abaixo* e *Porrás de Arriba*, respectivamente.

Porta do Cao

Localidade da parroquia de Gaibor

Neste topónimo temos a combinación do substantivo *porta* (< latín PÖRTA), referido probabelmente a algún tipo de entrada ou paso, cun antigo adxectivo **cao* (< CANU), que a partir da acepción inicial ‘branco, canoso’ acabou adquirindo a de

‘persoa vella’ e foi utilizado nese sentido como nome persoal no latín clásico (Kajanto 1982: 223). Ademais, a forma romance **cao* foi bastante frecuente en época medieval como alcume, converténdose posteriormente en apelido.

Á marxe do topónimo begontino, o *Nomenclátor de Galicia* recolle tamén un *Porta dos Caos* no concello de Frades.

Portigueiro, O

Localidade da parroquia de Gaibor

A forma inicial deste topónimo foi *O Pertigueiro*, na que a vogal pretónica [e], en contacto coa consoante bilabial inicial [p], pasou para [o]. Esta afirmación vese avalada pola documentación da que dispomos, nomeadamente polo Catastro do Marqués de Ensenada (1753), onde o topónimo aparece mencionado en varias ocasións: “un marco de seyxo que se nombra da cancela de *pertegueiro*”, “marco *pertegueiro*”, “marco de *pertegueiro*”, “canzela de *pertegueiro*” etc.

No que respecta ao significado e a etimoloxía do topónimo, debemos estar perante un derivado do substantivo *pértega* (< latín *PERTĪCA*), que en galego adoita designar unha vara delgada e flexíbel feita xeralmente de salgueiro ou de carballo. Por tanto, a forma orixinal *O Pertigueiro* estaría a se referir a un lugar do que se extraía o material vexetal necesario para a fabricación de pértegas. Idéntica motivación puido ter tamén o topónimo *As Pertegueiras*, nome de dúas entidades de poboación do concello de Vigo e cuxa estrutura morfolóxica é idéntica como vemos ao do topónimo que nos ocupa.

Porto do Barco

Localidade da parroquia do Castro

Topónimo formado por dous substantivos de uso común nos nosos días: por un lado, o substantivo *porto* (< latín *PŌRTU* ‘porto’), neste caso co significado ‘paso por onde se pode atravesar un río’; e polo outro, o substantivo *barco* ‘toda clase de nave para transportar pola auga cousas ou persoas’, variante masculina da voz *barca* (< latín **BARCHA* ‘barca, lancha’) O sintagma *Porto do Barco*, por tanto, facía referencia á existencia dun porto fluvial onde se podía cruzar o río Ladra, circunstancia que xa mencionaba Madoz no seu *Diccionario Geográfico-Estadístico* (1846) cando sinalaba que:

el restante de la felig[resía] se sirve de pozos y de los r[íos] que se reunen en el puerto llamado de Insua que son el Ladra y San Alberto que la bañan por el NE., siguiendo su curso de O. á SE. y sobre cuyas aguas cruza una barca en el referido puerto de Insua.

Pumariño, O

Localidade da parroquia de Carral

Esta forma toponímica pódese explicar sen ningún xénero de dúbidas como un derivado diminutivo do substantivo *pomar* ‘terreo plantado de árbores froiteiras, nomeadamente de maceiras’, ‘maceira, árbore que dá como froito a mazá’. Á súa vez, a voz *pomar* xurdiu como un derivado do latín *POMU* ‘mazá’, que a partir do s. I d. C. comezou a ser reemprazado na Península Ibérica polo neoloxismo MAT(T)IANA (Navaza 2006: 340), orixe do substantivo galego *mazá* e dos seus equivalentes en portugués (*maçã*), castelán (*manzana*) e ásturo-leonés (*mazana*).

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, a forma *Pumariño* ou *O Pumariño* dá nome a un total de 20 entidades de poboación do noso territorio, ás cales hai que engadir aínda os lugares de *Pumariño de Arriba* e *Pumariño de Abaixo*, ambos os dous no concello coruñés de Moeche. A variante portuguesa *Pomarinho* existe como topónimo maior nos concellos de Ponte de Lima e Barcelos.

Quitimil

Localidade da parroquia de Begonte

É posíbel explicar este topónimo a partir dun antropónimo xermánico **Wittimirus*, e máis en concreto a través dun sintagma como **(villa) Wittimiri* ou similar. O nome persoal **Wittimirus* (testemuñado na documentación altomedieval con variantes como *Victemirus*, *Victimirus* ou *Witemirus*) estaría conformado á súa vez por dous temas: por un lado, o elemento **WIT(T)-*, por acaso relacionado co gótico *WITAN* ‘saber, atender, vixiar’ ou *WITI* ‘entendemento’; polo outro, o ben coñecido *mêreis* ‘famoso, célebre’ (HgNb 315/4). No que respecta á evolución fonética de **Wittimiri*, a alteración máis destacábel ten a ver coa súa consoante inicial, que, como en tantos outros casos, se adaptou á fonética do primitivo romance galego-portugués como [g] (**Wittimiri* > **Guitimil*), para posteriormente pasar a [k] en virtude dun posíbel proceso de equivalencia acústica (**Guitimil* > *Quitimil*), ao seren [g] e [k] dous sons de articulación moi semellante. Este proceso fonético obsérvase tamén noutros topónimos xermánicos como *Guitiande* (no concello de Brión) a par de *Quitande* (no concello de Vimianzo), ambos os dous procedentes do xenitivo dun antropónimo *Victenandus*.

A única referencia que encontramos para o topónimo que nos ocupa é relativamente recente pois dánola Pascual Madoz, que o rexistra como *Quintinil* (sic). O *Nomenclátor de Galicia* non recolle ningún outro topónimo maior coa forma *Quitimil*.

Rábade (San Vicenzo)

Cremos que a forma *Rábade*, única até onde nós sabemos na toponimia galega, pode retrotraerse á voz hispano-árabe *rabaḍ* ‘barrio, suburbio’, da cal deriva tamén

o substantivo *arrabalde* (e variantes *arrabal* e *arrabaldo*), con idéntico significado e certa presenza na toponimia maior.

As atestacións documentais deste topónimo son bastante abondosas, e delas despréndese que, na verdade, *Rábade* foi en orixe a denominación dun pequeno territorio ou alfoz (de aí seguramente a súa denominación) a abranguer tamén freguesías hoxe pertencentes aos concellos de Begonte, Cospeito e Outeiro de Rei. De feito, a actual parroquia de Santa Mariña, en Outeiro de Rei, aparece de xeito recorrente na documentación como *Santa Mariña de Rábade* (ou a variante *Santa María de Rábade*), e así a rexistra aínda Pascual Madoz no s. XIX. Nun documento de 959, copiado no Tombo de Sobrado, lemos a secuencia “in territorio *Rabati* uilla Boniti”, da cal se deduce que o lugar de Buíde, hoxe integrado na parroquia de Carral, pertencía antigamente a esta demarcación da que estamos a falar. Noutro texto procedente da mesma fonte documental, mais xa con data de 966, indícase que pertencen ao “ualle *Rabadi*” non só Buíde, senón tamén outras entidades de poboación como Gaibor (*Gaiuol*), Donalbai (*Sancto Christoforo*), Begonte (*Boconti*), Santadizco (*Sancto Acisclo*) ou Guldar (*Gundari*), por exemplo. Por último, queremos apuntar tamén que nun diploma mindoniense con data de 1128 menciónase a “feligresia de Sancto Martino de Pino” (identificábel coa actual parroquia de Pino, no concello de Cospeito) e indícase que se encontra “sub caractere *Rabadi*”. Debemos ter en conta que tanto *valle* como *caractere*, no latín altomedieval, eran voces que dicían respecto a un certo tipo de xurisdición característico desa época. Outro tanto acontece co substantivo *honore*, que encontramos na secuencia “in honore *Rabati* comes domnus R. Uelaz” (Lourenzá 1129).

Segundo puidemos comprobar, a referencia documental máis antiga á localidade de San Vincenzo de Rábade propiamente dita (que debeu xurdir e desenvolverse en torno da ponte romana que comunica as dúas beiras do río Miño) aparece nun diploma do mosteiro de Santa María de Meira datado en 1110 e no que se menciona a “villa que dicitur *Rabade*”.

Ramallide

Localidade da parroquia de Uriz

O substantivo *rama* ‘póla dunha árbore ou arbusto’ deu lugar á forma *ramallo/ramalla* ‘póla pequena dunha árbore ou arbusto’, ‘conxunto de pólas dunha árbore’ mediante a adición do sufixo diminutivo-despectivo *-allo/-alla* (< latín -(A)CULU). Á súa vez, sobre o substantivo *ramalla* creouse un derivado toponímico **Ramallida* no que recoñecemos o sufixo *-ido/-ida*, moi frecuente na conformación de fitotopónimos (vid. *Carballido*). O paso de **Ramallida* ao actual *Ramallide* é semellante ao que se produciu noutros moitos topónimos deste tipo (*Pedride* < **Pedrida*, *Ameixide/Meixide* < **Ameixida* etc.) e quizais se poida explicar pola analoxía establecida con outros topónimos procedentes do xenitivo de antigos nomes persoais, como por exemplo *Melide* (< VILLA MELLITI, de MELLITUS), *Margaride* (< VILLA MARGARITI, de MARGARITUS) e moitos outros.

Existen na toponimia maior galega numerosos derivados do substantivo *ramallo/ramalla*, como son *A Ramallosa*, *O Ramallal*, *A Ramalleira* etc. Porén, non se rexistra ningún outro que presente a mesma estrutura fonética e morfolóxica có begontino *Ramallide*.

Rañal

Localidade da parroquia de San Martiño de Pacios

Quizais poida relacionarse a forma *Rañal* con outros topónimos galegos como (*A*) *Raña*, (*As*) *Rañas*, (*O*) *Rañadoiro*, *Rañoa*, *Rañoá*, *Rañó* e similares, que se teñen asociado co verbo *rañar* ‘rascar, fretar coas unllas’ e que farían referencia a terreos raídos pola erosión.

Outra posibilidade sería interpretar *Rañal* como un derivado abundancial do fitónimo *raño/raña*, un dos nomes do arbusto rosáceo que ten como froito o rañote e cuxo nome científico é *Sorbus aira*. Esta explicación sería válida en principio para outros topónimos galegos como *O Rañado* ou *As Rañeiras*, os cales, ao igual que *Rañal*, presentan sufixos habituais en formacións de tipo fitonímico.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle tamén a forma *Rañal* como nome de senllas entidades de poboación dos concellos de Moeche e Vilalba, e *O Rañal* nos de Arteixo e Vilalba.

Regabaixo

Localidade da parroquia de Rábade

Este lugar aparece nalgúns nomenclátors e mapas coa denominación *Rego de Abaixo*, sendo *Regabaixo* a forma realmente utilizada polos falantes para se referir a el. Para a etimoloxía do substantivo *regos*, vid. *Rega*, *A*.

Rega, A

Localidade da parroquia de Baamonde

En galego, o substantivo *rega* pode ofrecer acepcións como ‘canle ou suco que leva a auga para a distribuír’, ‘prado onde hai herba abundante’ ou ‘terreo brañento con herba pequena’, todas as cales puideron motivar unha denominación toponímica como a que nos ocupa. Pode tratarse dun derivado regresivo do verbo *regar* ‘distribuír auga sobre unha superficie terrestre’ (< latín *RIGARE*), explicación que parece segura para o primeiro dos significados apuntados. Para as outras acepcións quizais sexa preferíbel partirmos dunha relación co hidrónimo *regos* ‘pequena corrente de auga’, que algúns autores explicaron a partir do mesmo verbo latino *RIGARE* con influxo do céltico **rica* ‘suco’, mentres que outros optan por un lexema prelatino **REKO* cuxa base **rek-* é a mesma de topónimos como *Reza* ou *Rezón*, e que ascendería en última instancia á raíz indoeuropea **er-* ‘fluír, moverse’.

Sexa como for, o topónimo *A Rega* rexístrase noutros concellos galegos. De feito, segundo o *Nomenclátor de Galicia*, existen ao longo do noso territorio outros vinte e seis núcleos de poboación con esta denominación.

Rego, O

Localidade da parroquia de Carral

O substantivo *regó*, pronunciado con vogal tónica aberta, presenta significados como ‘pequena canle pola que corre a auga’ ou ‘curso de auga pequeno e non permanente’, e conta cunha presenza abundantísima na toponimia galega. Para a súa posíbel etimoloxía, vid. *Rega, A*.

Regueira

Localidade da parroquia de Felmil

O substantivo *regueira* pode designar en galego varias realidades, principalmente un curso de auga pouco abundante e de escasa profundidade, ou tamén unha canle ou suco utilizado para distribuír a auga. Do punto de vista etimolóxico, *regueiro* explícase como un derivado do substantivo *regó* (xa comentado na entrada *Rego, O*) por medio do sufixo *-eiro* (< latín *-ARIU*).

Regueiro

Localidade da parroquia de San Fiz de Cerdeiras

A forma *regueiro* pode considerarse practicamente un sinónimo de *regueira*, pois presenta en boa medida os seus mesmos significados e, ademais, pode postularse a mesma orixe etimolóxica (vid. *Regueira*).

O substantivo *regueiro* é frecuentísimo na toponimia galega. No que respecta ao topónimo begontino, o testemuño documental máis antigo que coñecemos procede dun texto de 1349 no que se mencionan dous casais, “dos quaes o hun chaman o cassal de Santa Marta et o outro do *Regueyro*”.

Revoltas, As

Localidade da parroquia de Damil

O substantivo *revolta* (en orixe participio do verbo *revolver* ‘dar voltas, remover’, procedente do latín *REVOLVERE* ‘envolver’) designa un cambio máis ou menos pronunciado na dirección dunha corrente fluvial, dunha rúa ou, como parece ser no caso que nos ocupa, dun camiño. O *Nomenclátor de Galicia* rexistra outra entidade de poboación denominadas *As Revoltas* no concello de Cabana de Bergantiños.

Riocaldo

Localidade da parroquia de Illán

Ademais de ser o nome deste núcleo de poboación, a forma *Riocaldo* designa tamén unha corrente fluvial (o rego de Riocaldo) que nace na chamada *Fonte de Alonso* e desauga no río Ladra. Así mesmo, son ben coñecidas no lugar as lagoas de Riocaldo ou do Pedroso.

A etimoloxía do topónimo é bastante clara, pois parece remitir a un antigo sintagma RIVU CALĪDU no que recoñecemos o substantivo RIVUS ‘corrente de auga continua e caudalosa’ modificado pola forma correspondente do adxectivo CALĪDUS, -A, -UM ‘cálido, quente’. Por tanto, o topónimo parecía facer referencia en orixe á temperatura característica das augas, se ben non temos noticia da existencia na zona de augas termais nin de ningunha outra circunstancia análoga que puidese motivar unha denominación deste tipo.

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, no concello ourensán de Lobios hai outra entidade de poboación chamada *Río Caldo*. Tamén en Portugal, nomeadamente no concello de Terras de Bouro, existe unha localidade denominada *Rio Caldo*.

Pormenor da lagoa de Riocaldo

Río Calvo

Localidade da parroquia de Begonte

Neste sintagma toponímico interveñen o substantivo *río* (vid. *Riocaldo*) e mais o adxectivo *calvo* ‘que perdeu o pelo na cabeza’ (< latín CALVU). Evidentemente, o adxectivo *calvo* presenta na toponimia un sentido figurado ‘árido, estéril, sen vexetación’, aplicado ao terreo ou, como no caso deste topónimo, ás marxes dunha corrente fluvial. De feito, Eladio Rodríguez recolleu como unha das acepcións do adxectivo *calvo* a seguinte: “Calvo, tratándose de un terreo, pelado, sin hierba, matas ni plantas”. Isto é que explica, por exemplo, outras formacións toponímicas como *Soutocalvo*, *Montecalvo* etc.

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, existe tamén o topónimo maior *Riocalvo* no concello de Silleda.

Riocovo

Localidade da parroquia de Baamonde

Este topónimo formouse pola combinación do substantivo *río* (vid. *Riocaldo*) co adxectivo *covo* (vid. *Covos*), designando en orixe unha corrente fluvial caracterizada pola súa profundidade. O topónimo maior *Riocovo* repítese nos concellos de Melide, Monforte de Lemos e Neda, e temos tamén *Río Covo* (Cervo), *O Río Covo* (Oia) e, xa en Portugal, *Rio Covo* (Águeda e Barcelos).

Rocha, A

Localidade da parroquia de Saavedra

É probábel que este topónimo teña a súa orixe no substantivo homónimo *rocha* ‘roca, pena’, xeralmente interpretado como variante do latín *ROCA introducida a través do francés. O *Nomenclátor de Galicia* dá conta doutros vinte e cinco núcleos de poboación denominados desta maneira, aos que hai que engadir aínda *Rocha*, nome dunha parroquia do veciño concello de Friol. Xa en Portugal, o topónimo revélase como esencialmente norteño, pois documentámolo como nome de varias poboacións nos concellos de Guimarães, Paços de Ferreira, Caminha e Viana do Castelo.

Roibás

Localidade da parroquia do Castro

Neste topónimo recoñecemos o plural do adxectivo *roibal* ‘que tende á cor encarnada’, aplicado sobre todo a certo tipo de froitos como mazás, castañas, peras etc. e que na toponimia pode facer referencia tamén á cor avermellada da terra, ou á de certas plantas existentes no lugar (como as carpazas, que fican vermellas ao floreceren). Do punto de vista formal, o adxectivo *roibal* (e tamén a súa variante *ruibal*) procede de *RUBEALE, á súa vez derivado de RUBEUS ‘rubio, encarnado’.

Segundo o *Nomenclátor de Galicia*, *Roibás* é tamén o nome doutras dúas entidades de poboación no concello de Ortigueira.

Romariz

Localidade da parroquia de Damil

A orixe deste topónimo está nun antigo (*villa*) *Romarici*, secuencia na que observamos a forma de xenitivo do nome persoal xermánico *Romaricus*. Á súa vez, na composición deste antropónimo interveñen dous temas ben coñecidos na onomástica xermánica: por un lado, o gótico *HRÔM-, ao que Piel e Kremer (HgNb 225/3) lle supoñen o significado ‘valor, gloria’; e polo outro, o xermánico *RIKAZ ‘poderoso, rico’.

A forma *Romariz* rexístrase como topónimo maior na actualidade non só no concello de Begonte, senón tamén nos de Fene, Abadín, Guitiriz, O Incio, Palas de Rei, Vilalba, Riós, Agolada e Soutomaior. A variante *Romarís*, con seseo implorivo, dá nome a entidades de poboación dos concellos da Baña, Boiro, Brión, Negreira, Padrón, Vedra, Vimianzo e Vilanova de Arousa. O *Nomenclátor de Galicia* tamén recolle un topónimo *Villarromarís* no concello de Oroso. Xa en Portugal, as ocorrencias do topónimo *Romariz* concéntranse no norte, nomeadamente nos concellos de Arouca, Lousada, Vinhais e Santa Maria da Feira.

O lugar de Romariz foi antigamente un couto, agregado a aquel que formaban Damil e Felmil. No Catastro do Marqués de Ensenada (1753) dáse información de interese ao respecto:

el citado Coto de Romariz hes de Señorío de el Dean y Cabildo de la Yglesia Cathedral de la Ciudad de Lugo y lo tiene aforado a don Juan Varela vecino de san Pedro Felix de Cerdeiras y al Colejio de la Compañia de Jesus de la villa de Monforte de Lemos.

Saa

Localidade da parroquia de Saavedra

Este topónimo representa a evolución lóxica e esperábel en galego para o tema *SALA ‘pazo, residencia principal’, ‘casarío, quinta’, unha voz de orixe xermánica que se tornou moi común no léxico antigo de todo o Noroeste peninsular, vindo a resultar moi produtivo na toponimia maior desta área (Piel 1989: 123-124). A única mudanza fonética de relevancia foi a perda do -L- intervocálico, que tivo lugar de xeito sistemático en todo o dominio galego-portugués. Para alén disto, na toponimia actual encontramos tanto a forma *Saa*, con mantemento do hiato [aa], como a variante simplificada *Sa*. Neste sentido, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra até un total de 25 entidades de poboación coñecidas como *Saa* ou *A Saa*, mentres que a variante *Sa* ou *A Sa*, pola súa banda, dá nome a outros 25 núcleos habitados. Cómpre apuntar que a realización maioritaria que observamos nos falantes da zona para o topónimo begontino que nos ocupa é *Sa*, e máis concretamente *A Sa*, co artigo determinado.

No tocante á documentación medieval, o único rexistro que coñecemos este nome de lugar procede dunha partilla con data de 1391 na que dona Sancha, viúva de Afonso López de Saavedra, fai referencia entre outras ás “herdades de *Saa* et de Goldar”.

Saamil

Localidade da parroquia do Castro (Santa María)

Podemos remontar con toda seguridade este topónimo ao xenitivo do nome persoal *Salamirus*. Este antropónimo xermánico está constituído á súa vez por dous temas:

o primeiro deles é o ben coñecido *SALA ‘edificio, corte, pazo’ (vid. *Saa*), mentres que o segundo é o igualmente frecuente MÊREIS ‘famoso, célebre’ (HgNb 229/2). O *Nomenclátor de Galicia* dá conta da existencia doutras entidades de poboación coñecidas coa forma *Saamil* nos concellos de Arzúa, Boimorto, Oza dos Ríos, O Pino, Rois, Toques, Vilarmaior, Muras, Vilalba e Vigo.

As mencións á localidade begontina de Saamil son moi frecuentes na documentación medieval, e máis concretamente na recollida no Tombo de Sobrado. Xa en textos do s. X podemos rexistrar en varias ocasións a forma *uilla Salamiri*, da que é continuadora directa a variante *Saamir* que aparece en varios diplomas do s. XII. Da primeira década do s. XIII son varias as cartas nas que diversos particulares doan ou venden aos frades de Constantín e de Sobrado as propiedades que posuían nos poboados da contorna, entre eles Saamil, que emerxe constantemente ao longo destes textos. Nalgúns casos aparece utilizado como integrante de secuencias antroponímicas, como por exemplo en *Azende Menendi de Salamir*, un dos personaxes máis mencionados nos devanditos documentos.

Saavedra (Santa María)

Procede dun antigo SALA VĒTERA, sintagma no que se combinan o tema gótico *SALA ‘pazo, residencia principal’ (vid. *Saa*) e mais a forma de feminino do adxectivo latino VĒTUS, VĒTERIS ‘vello’. Por tanto, o significado global da secuencia resulta totalmente transparente.

Os testemuños documentais do topónimo son bastante serodios, e na maior parte dos casos aparece integrando cadeas antroponímicas máis amplas, como por exemplo *Fernando Lupi de Saavedra* (1291), *Rodrigo Alonso de Saavedra* (1407), *anton garçia de saavedra* (1473) etc. Como topónimo illado, a atestación máis antiga da que temos noticia é unha forma *Saauedra* que ocorre nun documento redactado en Mondoñedo en 1351. De todos os xeitos, na interpolación do s. XII que se lle acrecentou ao famoso *Parroquial Suevo* (vid. *Begonte*) localizamos unha forma *Salvatera* que tal vez se poida interpretar como corrupción de **Salavetera* (> *Saavedra*).

Para alén da explicación filolóxica que vimos de desenvolver, existiu tamén unha pseudoetimoloxía de carácter erudito segundo a cal un esforzado cabaleiro deu morte na lagoa de Veria (lugar de culto do deus Baal e adoito identificada coa lagoa de Cospeito) a unha serpe monstruosa, de xeito que a conxunción da forma castelá *sierpe* co topónimo *Veria* daría lugar en última instancia ao topónimo *Saavedra*. Noutras versións, *Saavedra* era o nome da propia serpe, e o cabaleiro que a matou adoptouno a partir dese momento como apelido familiar.

Segundo o cronista Vasco de Aponte, a casa torre dos Saavedra, ao redor da cal se foi desenvolvendo o núcleo de poboación, foi fundada no ano 1322 e destruída no s. XV polos irmandiños. Xa no s. XIX, Pascual Madoz deixou constancia da existencia do couto redondo ou xurisdición de Saavedra. Do punto de vista relixioso, a parroquia de Santa María de Saavedra é especialmente coñecida pola romaría da

Virxe dos Milagres, celebrada o 24 de maio de cada ano e que atrae devotos de toda a comarca e doutras moitas localidades de fóra dela.

Salgueiras

Localidade da parroquia de Saavedra

A partir do fitónimo *SALIX* creouse un derivado **SALICARIU* que, por evolución regular, deu orixe á forma galega *salgueiro*, nome dunha árbore moi común en Galicia que adoita medrar á beira de cursos fluviais. O correspondente feminino, *salgueira*, pode darlle nome a un tipo específico de salgueiro ou tamén a un lugar no que abundan estas árbores.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra o topónimo maior *Salgueiras* non só no concello de Begonte, senón tamén no de Coristanco, e *As Salgueiras* nos de Cabana de Bergantiños, Carral, Coristanco, A Laracha, Narón, Neda, Ponteceso, Baleira e Navia de Suarna.

Sandulfe

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

Procede dun antigo (*villa*) *Sendulfi*, formado co xenitivo dun antropónimo *Sendulfus* no que se recoñecen os temas góticos **SINÞS-* ‘viaxe, camiño’ e *WULFUS* ‘lobo’ (HgNb 241/18b). Agora ben, tendo en conta a inestabilidade da vogal pretónica tamén podería pensarse nun tema **SANÞ-* ‘verdadeiro’ (Rivas 1991: 270).

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra a variante fonética *Sandolfe* no concello de Monterroso. No concello ourensán de Piñor encontramos o topónimo *Casandulfe*, no que intervén o mesmo antropónimo *Sendulfus*, mais desta vez acompañando na secuencia a un substantivo *casa*.

San Fiz de Cerdeiras (San Fiz)

O primeiro elemento deste topónimo, *San Fiz*, é evolución regular dun sintagma latino *SANCTU FELICE* (> **San Feiz* > **San Fiiz* > *San Fiz*), que noutras áreas de Galicia deu resultados como *San Fis* e *San Fins*. Trátase dun antropónimo baseado no adxectivo latino *FELIX* ‘feliz’ e que deu nome a dous santos mártires: un deles foi bispo de Tibiucia e é conmemorado o 27 de xullo, mentres que o outro, que sufriu martirio en Girona, ten a súa festividade o 1 de agosto.

Canto ao segundo elemento do topónimo (*Cerdeiras*), trátase do plural do substantivo *cerdeira* ‘árbore que dá como froito a cereixa’, que á súa vez remite ao latín vulgar **CERESIA* ‘cereixa’ (Navaza 2006: 200) a través dun derivado **CERESARIA*. A evolución deste último pasou por unha fase intermedia **cerezeira* que pasou a **cerzeira* pola perda da vogal pretónica medial e finalmente a *cerdeira* por un posíbel (aínda que certamente excepcional) fenómeno de disimilación consonántica. Pola súa banda, formas como *cereixeira*, *cereixal* e similares para designar a

árbole en cuestión son derivados máis recentes, creados directamente a partir do substantivo romance *cereixa*.

A parroquia de San Fiz de Cerdeiras aparece documentada nun bo número de ocasións nos textos medievais. Nos rexistros máis antigos aparece mencionada unicamente baixo a súa advocación relixiosa, como por exemplo “in Gaudioso ecclesia *Sancti Felicis*” (747) ou “in terra de Gaudiosi ecclesiam *Sancti Felicis*” (897), onde *Gaudioso/Gaudiosi* fai referencia a unha antiga terra ou xurisdición que tiña como epicentro as actuais parroquias de San Tomé de Gaioso e Santiago de Gaioso, ambas as dúas no concello de Outeiro de Rei. Xa moi posteriores son atestacións como *Lopo Aras de Sant Pedro de Cerdeyras* (1345), *San Fiis de Çerdeyras* (1345, 1349) ou “Afonso Lopes, prelado de *San Fiis de Çerdeyras*” (1350).

San Lázaro

Localidade da parroquia de Begonte

O antropónimo Lázaro é un nome bíblico procedente do arameo Laʿzâr ‘Deus axudou’, que pasou ao latín como LAZARUS a través da adaptación grega *Lázaros*. San Lázaro é un santo relacionado coa lepra, sendo por tanto frecuente a existencia de lazaretos (é dicir, hospitais que acollían persoas aqueixadas por esa doenza) nos lugares postos baixo a súa advocación. No caso concreto que nos ocupa, o topónimo *San Lázaro* debe relacionarse coa existencia dun pequeno esmoleiro que contén unha imaxe dese santo, en xeso e policromada, e que aínda hoxe pode verse na marxe dereita da estrada N-VI ao seu paso por Begonte. Segundo Blanco Prado (2011), é posíbel que este esmoleiro, ao igual ca outros espallados pola bisbarra, teña influencia da emigración cubana.

Como topónimo maior, a secuencia haxionímica *San Lázaro* repítese nos concellos de Noia, A Pobra do Caramiñal, Ribadeo e Santiago de Compostela.

San Martiño de Pacios (San Martiño)

O haxiónimo *San Martiño* presente neste topónimo refírese concretamente a San Martiño de Tours, célebre taumaturgo que viviu na Galia no século IV e que foi obxecto dunha grande veneración. Do punto de vista lingüístico, o haxiónimo en cuestión procede dun sintagma SANCTU MARTINU. Nesta secuencia recoñecemos o antropónimo latino MARTINUS, un dos máis frecuentes en Galicia a partir do século XII, a través dos resultados patrimoniais *Martiño* e *Martín*, esta última propia do galego oriental (vid. *Martín de Abaixo*). No testemuño máis antigo co que contamos para o topónimo que nos ocupa, este aparece referido unicamente co nome do santo titular: trátase dun texto con data de 920 no que o rei Ordoño II fai doazón dunha vila “*quae ibi est fundata uocabulo Sancti Martini*”.

No tocante ao segundo constituínte do topónimo, *Pacios*, temos que explicala a partir do latín PALATIUM, que deu lugar en galego ás variantes *pazo* e *pacio* (vid. *Pazo*, *O*). Esta última, característica das provincias de Lugo e Ourense (Rivas 1978),

tense explicado de distintos xeitos: evolución semiculta, influencia do chamado “iode leonés” ou mesmo unha moi improbábel interferencia da forma propia do castelán (*palacio*). De todos os xeitos, no caso do *Pacios* begentino debeu existir durante bastante tempo vacilación entre os dous resultados patrimoniais, a vulgar pola forma *San Martinno de Paaços* que documentamos aínda nun texto de 1407 recompilado no Tombo Pechado da Catedral de Mondoñedo.

En San Martiño de Pacios encóntranse as mámoas de Amenido, nas que se contaba que había un tesouro agochado. Esta crenza debe ser moi antiga, pois xa aparece mencionada no interrogatorio do padre Vázquez de Orxas (1609), acompañada dun motivo moi habitual na mitoloxía galega como é o da “galiña con pitos”:

Que era fama pública que dicha mámoa do Amenido tenía tesoro, y decían que todas las mañanas de San Juan de cada año veían en ellas señales de haber tesoro, que eran un hato de gallinas y pollos, los cuales luego desaparecían después que se mostraban.

Santadizco

Localidade da parroquia de Saavedra

Nicandro Ares (1986) emprega sistemáticamente para este topónimo a variante *Santarizco*, tamén utilizada polos falantes da zona xunto coa forma oficial *Santadizco*. Foi precisamente Nicandro Ares quen estableceu como orixe do topónimo en cuestión o haxiónimo *SANCTU ACISCLU*, baseándose na alusión a un “nasario de *Sancto Acisclo*” que aparece nun documento do Tombo de Sobrado con data de 966. A mesma etimoloxía podemos defender para outros topónimos peninsulares, como *Santocildes* en Burgos ou *Sant Iscle* en Cataluña. No que se refire a Galicia, descoñecemos na actualidade ningún outro resto toponímico dese nome de santo, aínda que cómpre lembrar que Santo Acisclo é o padroeiro de dúas parroquias galegas como son Santo Acisclo do Valadouro, no concello do Valadouro, e Gullade, no de Monforte de Lemos.

O antropónimo latino *ACISCLUS* ou *ACISCLUS*, documentado desde época clásica aínda que moi pouco frecuente nos nosos textos medievais, pódese explicar a partir do substantivo *ACISCLUS* ‘martelo de canteiro’, á súa vez é un diminutivo de *ACIES* ‘pico’. Canto á figura de Santo Acisclo, tratouse segundo parece dun mártir cordobés venerado xuntamente coa súa muller Santa Vitoria, e cuxa festividade, celebra no domingo a seguir ao día de San Martiño, servía como inicio do ano litúrxico.

Santalla de Pena (Santalla)

A forma *Santalla* é unha das posíbeis evolucións patrimoniais que coñeceu en galego o sintagma *SANCTA EULALIA*, nome dunha mártir de finais do s. III que se tornou a santa hispana máis popular. Outras solucións fonéticas tamén verificábeis na toponimia galega son *Santaia*, *Santoalla* ou *Santaballa*. Lingüisticamente, o

antropónimo EULALIA explícase como latinización do grego Eὐlalia ‘a ben falada’. No que respecta á forma *pena*, vid. *Pena, A*.

Os primeiros rexistros deste antropónimo pertencen ao século XIII, e aparecen en documentos conservados no Tombo de Sobrado. Os testemuños máis antigos son do ano 1202: *Petrus Petri de Sancta Eolalia de Pena* e *Iohanne Guterriz de Sancta Eolalia de Pena*. Algo posterior, máis en concreto do ano 1206, é a primeira aparición do topónimo como elemento autónomo, nun diploma no cal o abade Paio de Sobrado fai un pacto con Xoán Rodríguez acerca da “hereditate nostra quam habemus in *Sancta Eolalia de Pena*”.

Santa Marta

Localidade da parroquia de San Fiz de Cerdeiras

O antropónimo *Marta* foi en orixe un nome arameo, procedente de *marta*, que á súa vez era a forma de feminino do substantivo *mar* ‘señor, patrón, amo’. No tocante á mártir Santa Marta, compañeira de Santa Susana, a Igrexa conmemóraa o día 23 de febreiro.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra outros núcleos de poboación chamados *Santa Marta* nos concellos de Culleredo, Baralla, Friol, Lugo, Paradela, Riotorto, Sarria, Sober, Maceda, Taboada, Pereiro de Aguiar, Ramirás, San Cibrao das Viñas, Cangas, Vilamartín de Valdeorras, Crecente, Mos e Vilaboa. No que respecta ao topónimo begontino, encontrámolo testemuñado por vez primeira nun documento de 1349 no que se mencionan dous casais, “dos quaes o hun chaman o cassal de *Santa Marta* et o outro do Regueyro”. É nese mesmo texto que aparece mencionado un tal *Arias Peres de Santa Marta*.

Santo André

Localidade da parroquia de Uriz

Segundo a tradición bíblica, Santo André foi un dos doce apóstolos de Xesús, irmán de San Pedro e conmemorado pola Igrexa o 30 de novembro. A forma *André* é o resultado patrimonial galego e portugués para o antropónimo ANDREAS, formado á súa vez a partir do grego andrṓV ‘home’.

Á marxe de no concello de Begonte, existen tamén entidades de poboación denominadas *Santo André* noutros 15 concellos galegos. Ademais, Santo André é o padroeiro dun bo número de parroquias ao longo de todo o noso territorio.

Santo Estevo de Uriz

Localidade da parroquia de Uriz

O haxiónimo *Santo Estevo* é o resultado patrimonial galego do latín SANCTU STEPHĀNU (> **Santo Estévano* > **Santo Estévã* > **Santo Estevo* > *Santo Estevo*). Segundo os Evanxeos, Santo Estevo foi o primeiro mártir cristián, e o seu culto

propagouse extraordinariamente a raíz do descubrimento das súas supostas reliquias no ano 415. A súa festividade celébrase o 26 de decembro.

No tocante á forma *Uriz*, podemos retrotraela ao xenitivo do antropónimo xermánico *Onoricus/Honoricus*, ben coñecido na documentación altomedieval galega e en cuxa constitución interveñen os temas *AUNA- (quizais relacionado con *hunn ‘oso’) e *RIKAZ ‘poderoso, rico’ (HgNb 203/7). Máis en concreto, a forma actual *Uriz* esixe reconstruír un antigo (*villa*) *Honorici* ou (*villa*) *Onorici* (> **Onoriz* > **Ooriz* > **Oriz* > *Uriz*, como *cociña* > **cuciña* e outros). Apoian esta hipótese os rexistros medievais do topónimo, que aparece na documentación do Tombo de Sobrado como *Onorici* (959), *Onoriz* (s.d.) ou *uilla Onoriz* (c. 971).

O haxiónimo *Santo Estevo* (ben como a súa variante *Santestevo*) reaparece como denominación doutras moitas entidades de poboación ao longo de toda Galicia. No que respecta á forma *Uriz*, esta repítese como topónimo maior nos concellos de Castroverde e Chantada.

Santo Tomás

Localidade da parroquia de Saavedra

As formas *Tomás* e *Tomé* proceden do latín eclesiástico THOMAS, e este á súa vez do grego θωμάς, transliteración do arameo *t’ômâ* ‘xemelgo’. No caso concreto que nos ocupa, o lugar tomou o nome da existencia dunha capela posta baixo a advocación de Santo Tomé e da que xa fala Madoz a comezos do s. XIX.

San Vicente de Pena (San Vicente)

Para o substantivo *pena*, vid. *Pena, A*. Pola súa banda, o haxiónimo *San Vicente* ten a súa orixe nun antropónimo latino VINCENTIUS, formado sobre o participio de presente do verbo VINCO ‘vencer’. A partir dun sintagma (ECCLESIA) SANCTI VINCENTII, co haxiónimo en caso xenitivo, obtemos por vía regular a forma moderna *San Vicente*. De todos os xeitos, en galego contamos tamén cunha variante *San Vincenzo*, procedente do caso acusativo, ou sexa, dunha secuencia (ECCLESIA DE) SANCTU VINCENTIU. De feito, na atestación máis antiga que coñecemos para o noso topónimo é esta segunda variante a que aparece: *San Viçenço de Penna* (1349).

Do punto de vista histórico, San Vicente foi un arqui-diácono natural de Caesaraugusta (a actual Zaragoza) que sufriu terrible martirio en Valencia. A Igrexa conmemóralo no día 22 de xaneiro.

Seixo Branco, O

Localidade da parroquia de Bóveda

Este topónimo está formado por dous elementos. O primeiro deles correspóndese co substantivo *seixo*, procedente do latín SAXU ‘coio, pedra, callao’, e que en galego adoita designar a pedra de cuarzo. Pola súa banda, o adxectivo *branco* remonta a

un adxectivo xermánico *blank* ‘branco, brillante’, introducido no latín desde época temperá.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle tamén o sintagma *O Seixo Branco* como nome dunha entidade de poboación do concello de Salceda de Caselas.

Senande

Localidade da parroquia de Donalbai

Podemos establecer como orixe deste topónimo o antropónimo xermánico *Si-senandus*, formado á súa vez polo gótico **SIS-* ‘bebedizo, maxia, canto fúnebre’ e o gót. **NANÞ-* ‘audacia, ousadía’ (HgNb 244/16). Este nome de persoa debeu contar cunha variante *Senandus* documentado en diplomas portugueses e ao que temos que remitir o topónimo begontino, seguramente a través dun sintagma como *(*villa*) *Senandi* ou similar.

A forma *Senande* repítese como topónimo maior nos concellos de Boqueixón, Muxía, Antas de Ulla, Guitiriz, Palas de Rei e A Caniza. Outras variantes presentes na toponimia maior galega son *Sinande*, *Cachosenande*, *Casenando* e *Sernande*. Tamén en Portugal coñecemos a existencia de *Senande* como nome dunha entidade de poboación do concello de Paredes.

Senras

Localidade da parroquia de Saavedra

O substantivo *senra* pode presentar en galego diversas acepcións, como ‘terra de boa calidade’, ‘extensión de terras de cultivo cun valado exterior e de propiedade colectiva’ ou ‘parcela de monte roturada para sementar nela trigo, centeo ou outros cultivos’, entre outras. Como vemos, o termo fai sempre referencia a terras de cultivo cunhas características determinadas. Canto á súa etimoloxía, adoita aceptarse que tanto o substantivo *senra* (coñecido tamén en ásturo-leonés) como a súa variante *seara* remiten en última instancia a un vocábulo prelatino **SENARA* ‘terra que se labra á parte’, do que procede tamén o equivalente castelán *serna*.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle a forma *As Senras* como denominación dunha aldea do concello da Laracha. Tamén no concello portugués de Arouca encontramos o topónimo maior *Senras*.

Silvosa, A

Localidade da parroquia de Baamonde

O substantivo *silva*, denominación galega do arbusto da familia das rosáceas que ten como nome científico *Rubus fruticosus*, procede en orixe do latín *SILVA* ‘bosque, mato’. O sufixo *-oso* (< latín *-OSU*) achega un matiz de tipo abundancial, de xeito que o topónimo designa un lugar con especial presenza deste tipo de planta.

Así, Eladio Rodríguez recollía no seu dicionario o adxectivo *silvoso* co significado “Terreno de *silvas* que crecen espontáneamente y en abundancia”.

A forma toponímica *A Silvosa* repítese como nome de núcleos de poboación nos concellos de Castro de Rei, Muros e Tomiño.

Souto, O

Localidade da parroquia de San Fiz de Cerdeiras

O substantivo *souto* designaba tradicionalmente en galego un bosque, ou sexa, unha terra inculta poboada por diversas especies arbóreas, mais posteriormente pasou a especializarse co significado ‘bosque de castiñeiros’ (Navaza 2006: 513). Dada a importancia que tivo historicamente a castaña na economía rural galega até a chegada da pataca, non é de estrañar que o *Nomenclátor de Galicia* recolla máis de trescentos topónimos maiores que conteñen este substantivo. A súa orixe está no latín *SALTU*, que nun comezo significaba ‘desfiladeiro, quebrado’ para posteriormente adquirir valores máis propiamente fitonímicos como ‘herbeira, pastizal’ e ‘pastizal con bosque’.

No lugar do Souto existe aínda na actualidade un pazo do s. XVIII que pertenceu no seu día a Juan José Varela Vaamonde e mais á súa, dona Eugenia Constanza das Seixas Castro, señores do couto de Gaibor. No fermoso escudo que conserva a súa fachada principal obsérvanse as armas dos Aguiar, Varela, Seixas e Gaioso.

Támoga

Corrente fluvial

O río Támoga é unha das correntes fluviais máis importantes da comarca da Terra Chá. Nace no monte Monseibán, na Serra do Xistral, como resultado da confluencia dos ríos Santaballa, Arnela e Ribeira, e atravesa terras dos concellos de Abadín, Vilalba, Cospeito e Begonte para dar finalmente as súas augas ao río Miño nas proximidades da freguesía de Cela (Outeiro de Rei). É precisamente a confluencia deses dous ríos a que serve de límite entre os concellos de Outeiro de Rei, Cospeito e Begonte. O río Támoga dá nome ademais a unha freguesía do concello de Cospeito. Debemos advertir que, malia ser *Támoga* a forma oficial, a variante que adoito se verifica na fala da zona é *Támboga*, onde observamos o desenvolvemento dunha consoante bilabial [b] despois da nasal [m] do mesmo xeito que acontece noutras palabras como *cómaro/cómbaro*, por exemplo.

O étimo da forma *Támoga* pode reconstruírse como **TAMIKA*, que daría lugar en primeira instancia a unha forma *Támeqa*. Esta primeira fase evolutiva aparece testemuñada na documentación medieval, e máis en concreto na mención que se fai á devandita freguesía de Támoga como *villa Tameqa* nun texto do ano 934. O paso *Támeqa* > *Támoga* pode explicarse pola labialización da vogal postónica [e] en contacto coa consoante nasal [m], do mesmo xeito que aconteceu con outras voces como *MINDONIETU* > **Mendoñedo* > *Mondoñedo*, *SEPTIMANA* > *semana* >

popular **somana* etc. No caso concreto de *Támoga*, esa alteración está testemuñada desde época recuada, pois encontramos xa unha alusión ao *rivulo Tamuga* nun documento do ano 953.

Retomando o étimo **TAMIKA*, podemos recoñecer nel un tema hidronímico **tam-* moi presente nun bo número de derivados toponímicos espallados por todo o territorio europeo, e cunha especial difusión na Península Ibérica. No caso de Galicia, remiten directa ou indirectamente a este radical topónimos como *Tambre*, *Tamarela*, *Taramancos*, *Posmarcos* (< **Postamaricos*), *Támega* (nome dun afluente do Douro que nace en terras ourensás e que, como vemos, conservou até a actualidade a denominación que tivo primitivamente o río *Támoga*), *Tamuxe*, *Tamarón*, *Tameirón*, *Tamagos*, ou *Tamaguelos*, entre outros. Malia a indiscutíbel produtividade deste tema **tam-*, a súa orixe e significado continúa a ser obxecto de debate. Algúns autores déronlle o valor ‘fluír, escoregar’, o que o conectaría co radical indoeuropeo **tā* ‘derreterse, fluír’. Pola súa parte, Edelmiro Bascuas (2006) comparou o elemento **tam-* con termos como o antigo eslavo *timěno* ‘lama, fango’, e suxeriu que se tratase dunha forma aplicada a terreos encharcados ou enlamados, circunstancia que cadra ben coas características do río *Támoga*, ao longo de cuxo curso van formándose varias charcas, lamas e lagoas. Aínda que a opción defendida por Bascuas é a que nos resulta máis verosímil, tampouco podemos descartar que ese tema **tam* sexa en realidade a raíz hidronímica indoeuropea **am-* ‘canle, cal’ (moi presente na toponimia galega) precedida dun elemento mostrativo **t-*, de existencia corroborada noutras linguas indoeuropeas.

Teixeiro, O

Localidade da parroquia de Carral

Este topónimo pode explicarse como un derivado abundancial do fitónimo *teixo* (< latín *TAXU*), denominación galega da árbore que ten como nome científico *Taxus baccata* e que noutrora debeu ser moi común en todo o territorio galego (Navaza 2006: 528). Menos probábel nos parece a relación deste topónimo co porco teixo, tamén coñecido como *teixugo* (*Meles meles* na nomenclatura científica), aínda que Eladio Rodríguez recollese a voz *teixeiro* co significado “Cueva donde suele refugiarse el porco teixo”.

A forma *O Teixeiro* dálles nome tamén a outras entidades de poboación nos concellos de Ares, Ortigueira, Ourel, Riotorto e As Somozas. A forma illada *Teixeiro*, sen artigo determinado, aparece como topónimo maior nos concellos de Curtis, Láncara, Lourenzá, Lugo, Ourel, Paderne e As Somozas.

Toimil

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

A orixe deste topónimo encóntrase no xenitivo do antropónimo xermánico *Theodemirus*, ou máis ben dunha variante *Todemirus/Tudemirus* que identificamos sen

dificultade en moitos documentos altomedievais: por exemplo, nun diploma portugués con data de 1001 encontramos a forma *Todemirus*, mentres que *Tudemirus* aparece en moitos textos de comezos do século X. En calquera caso, estamos perante un nome persoal xermánico formado polos temas β IUDA ‘pobo’ e MÊREIS ‘famoso, célebre’ (HgNb 271/19).

Na actualidade, a forma *Toimil* aparece rexistrada tamén na toponimia maior dos concellos de Lalín, Xove e Paradela, mentres que a variante fonética *Tuimil* comparece nos concellos de Bóveda, Valdoviño e Redondela.

O topónimo begentino aparece mencionado por vez primeira nun documento do ano 922 conservado no Tombo de Lourenzá, nos seguintes termos: “villa quo dicunt *Teodemiri*, territorio Parricense”.

Torre, A

Localidade da parroquia de Illán

Localidade da parroquia de Trobo

Do latín TÜRRE ‘torre’ procede o vocábulo *torre*, común ao galego, ao portugués, ao asturiano e ao castelán e que con frecuencia designa non só unha torre como tal, senón tamén o conxunto dunha fortaleza ou casa grande. Máis en concreto, no lugar deste nome da parroquia de Trobo existiu unha casa torre con cuxos restos se ergueu a comezos do s. XX unha casa particular, en cuxa fachada pode verse aínda o escudo de armas da antiga construción.

O topónimo maior *A Torre* é abundantísimo por toda Galicia.

Brasón conservado na fachada da Casa da Torre (Trobo)

Touredo, O

Localidade da parroquia de Bóveda

Localidade da parroquia de Saavedra

Malia o que poida parecer, non cremos que este topónimo garde relación ningunha co zoónimo *touro* (< latín TAURU), pois o sufixo *-edo* (< latín -ETU) non se adoita combinar con ese tipo de substantivos. Pola contra, achamos máis verosímil pensar nun derivado creado a partir do tema oronímico prelatino **taur-*, moi frecuente na

toponimia galega (pensemos por exemplo en *Touro*, *Tourón*, *Toroño* etc.) e alusivo polo xeral a elevacións máis ou menos pronunciadas do terreo.

O topónimo *O Touredo* tamén existe como nome dunha entidade de poboación no concello da Caniza, e é probábel que tamén poidamos incluír nesta familia o topónimo *O Touredal*, no concello de Castro de Rei.

Trascastro

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

A estrutura deste topónimo é completamente transparente, pois recoñecemos nel a preposición *tras* ‘por detrás’ (< latín *TRANS*) e mais o substantivo *castro* (< latín *CASTRU*). Por tanto, o topónimo designa un determinado lugar facendo referencia á súa situación xeográfica xusto por detrás dun antigo castro, circunstancia que pode verificarse doadamente neste caso en concreto, pois o lugar de Trascastro encóntrase nas redondezas do castro de Eirexe.

O testemuño documental máis antigo que coñecemos para este topónimo procede dun texto da Catedral de Lugo, con data de 1260, no cal se fai referencia á “uilla de *trascastro*”.

Á marxe deste lugar da parroquia de Santalla de Pena, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra outras entidades de poboación denominadas *Trascastro* nos concellos de Castroverde, O Incio, Lán cara, Monterroso, Samos, Vilalba, Agolada, Lalín e A Estrada.

Tras do Castro

Localidade da parroquia de Donalbai

Véxase a entrada *Trascastro*.

Tras do Regueiro

Localidade da parroquia de Rábade

Este sintagma toponímico é totalmente transparente en termos de significado, pois remite para un lugar situado do outro lado dun curso fluvial. Neste caso, o substantivo *regueiro* (malia ser aplicado, polo xeral, a correntes de pequena ou mediana entidade) talvez estea a facer referencia ao propio río Miño, que corre ao pé do lugar de Tras do Regueiro (actualmente atravesado pola autovía A-6).

Para a etimoloxía do substantivo *regueiro*, vid. *Regueiro*.

Travesas, As

Localidade da parroquia de Trobo

Da forma feminina do adxectivo latino *TRANSVERSU* ‘oblicuo, atravesado, transversal’ temos en galego o substantivo *travesa*, que na toponimia pode facer referencia a un camiño ou a un terreo que se dispón de xeito perpendicular a outro. Porén, existen outras acepcións desta voz que tamén puideron dar lugar a denominacións toponímicas: por exemplo, Aníbal Otero recolleu o substantivo *travesa* co significado “Hereditad pequena, más ancha que larga respecto de las colindantes”.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra tamén *As Travesas* nos concellos de Carballo, Carral, Cerdido, Monfero, Santa Comba e Vigo, e *Travesas* no da Fonsagrada.

Trobo (Santa María)

A forma *trobo* existe aínda en galego como substantivo común. O significado máis habitual e estendido deste termo é o de “colmea fixa... cortizo formado precisamente pola cortiza de sobreira ou polo tronco excavado [sic] dun carballo ou dun castiro ou doutra árbore calquera” (Ares 1982), designando por tanto un tipo de construción para as abellas que noutras áreas de Galicia recibe denominacións como *abelleira*, *albariza*, *cobo*, *colmea* ou *cortizo*. De todos os xeitos, os nosos dicionarios recollen outras acepcións que se poden relacionar coa anterior a partir dunha noción común de ‘oquedade’ ou ‘concaidade’. Así, Acevedo definía *trobo* como “Vasija grande para hacer la colada”, ao tempo que sinalaba que consiste “en un gran tronco ahuecado de roble o castaño unas veces, outras en una barrica, y aun de forma cuadrada con tablas ensambladas y sujetas a cuatro barrotes, que determinan los ángulos”. Elixio Rivas, pola súa banda, recolleu acepcións como “Tronco hueco con una rejilla de madera en la parte inferior usado para pisar o descascarillar las castañas secas”, “Tronco hueco, vacío” e “Dornajo en que se sala la carne de cerdo”, entre outras. Coa forma galega *trobo* correspóndese directamente a asturiana e leonesa *truébanu*, que tamén significa principalmente ‘tronco oco’ e ‘colmea’.

No tocante á etimoloxía do substantivo *trobo*, parece evidente, sobre todo á luz do seu paralelo astur-leonés *truébanu*, que temos que partir dun antigo derivado prelatino **TROBANU*. Neste sentido, Edelmiro Bascuas (2006: 322) suxeriu a relación desta forma coa raíz indoeuropea **treb-* ‘construción de madeira’, ‘edificio, vivenda’, a mesma que deu lugar entre outros ao latín *TRABS* ‘trabe’, ao irlandés medieval *treb* ‘casa’, ao antigo galés *treb* ‘vivenda’ ou ao alemán *Dorf* ‘aldea’, entre outros moitos. Segundo este mesmo autor, isto permitiría interpretar os toponimos como *Trobo* no sentido de ‘colmea’, mais tamén quizais no de ‘vivenda, aldea, lugar’. Cremos menos probábeis outras explicacións que parten dunha forma gótica **thraus* ‘arca’ (latinizada posteriormente como *TRŌX*) ou dun étimo latino *TŪBŪLU*.

A presenza do topónimo begontino *Trobo* na nosa documentación medieval é abondosa. Xa nun texto redactado en Lugo en 1178 menciónase unha “villam quae vocatur *Trobano* cum cauto suo”, testemuño que reforza a verosimilitude do étimo *TROBANU antes proposto. Variantes xa lingüisticamente romances do topónimo son *Trobou* (Sobrado 1209), *Trobouum* (Sobrado 1219), *enno Trobo* (Mondoñedo 1351) ou *Trouoo* (1405).

No que respecta a Galicia, o topónimo só se rexistra na provincia de Lugo, pois hai *O Trobo* nos concellos da Fonsagrada, Ourense, O Valadouro e Vilalba, e *A Fonte do Trobo* no de Abadín. O *Nomenclátor de Galicia* recolle aínda unha forma de plural *Os Trobos* como nome de dúas entidades de poboación pertencentes ao concello de Cospeito. Na comarca asturiana do Eo-Navia existe *El Trobo* no concello de Castropol e *A Veiga dos Trobos* no da Veiga. Ademais, é interesante observar que o uso de *Trobo* como apelido persoal tamén conta cunha distribución moi característica, pois a súa meirande densidade dáse precisamente nas zonas setentrionais e centro-orientais da provincia de Lugo.

Trollos, Os

Localidade da parroquia de Saavedra

O substantivo *trollo* presenta, entre outros significados, o de ‘bulleiro, lamazal, lugar onde forma moita lama’, e repítese como topónimo no veciño concello de Outeiro de Rei, onde existe un núcleo habitado denominado *Trollos*. No tocante á súa etimoloxía, quizais poidamos dar por boa a proposta de Edelmiro Bascuas (2006: 150 e ss.), que propuña unha forma prelatina *TULLIO (baseada á súa vez no radical indoeuropeo *tā ‘derreterse, fluír’) a partir da cal teríamos en primeira instancia *tollo e, posteriormente, *trollo* (cfr. STELLA > *estela > estrela e similares).

Uriz (Santo Estevo)

Véxase *Santo Estevo de Uriz*.

Veiga Ancha

Localidade da parroquia de Trobo

Neste topónimo recoñecemos o substantivo *veiga*, cuxo significado varía sensibelmamente dunhas áreas de Galicia ás outras, mais que na zona que nos ocupa adoita facer alusión a un prado situado nas marxes dun curso fluvial, caracterizado pola súa humidade e que apoza con facilidade. Trátase dunha voz prelatina, para a que algúns autores defenderon un étimo *(TÈRRA) (I)BAIKA ‘terra nas beiras dunha corrente de auga’, relacionado co éuscaro *ibai* ‘río’. No tocante ao adxectivo *ancho*, procede do latín *AMPLU* ‘largo, amplo, espazoso’ e fai referencia por tanto ao tamaño da veiga que lle deu nome ao lugar.

Pascual Madoz recolle este topónimo como *Beigancha* (sic). Como xa podemos comprobar nunha entrada anterior (vid. *Gaibor*), o lugar de Veiga Ancha aparece mencionado nun documento de 1624 no que se establecen os lindes do antigo couto de Gaibor: “de aquí va a *la Veiga Ancha* y después a un marco de un curro de la misma”.

Vento, O

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

É posíbel identificar como base deste topónimo o substantivo *vento* ‘aire en movemento’ (< latín *VĒNTU*), en referencia a un lugar especialmente exposto á acción deste axente meteorolóxico. Lembremos que é esta a motivación máis probábel para outros topónimos galegos como *O Mesón do Vento*, *O Pico do Vento* etc., todos eles designando emprazamentos máis ou menos elevados e venteados. Outra opción (no entanto menos verosímil) é relacionarmos esta forma *vento* co castelán *venta* ‘pousada, casa de hospedaxe nun camiño’, que, ao igual cá forma propia do galego (*venda*), procede do latín *VENDĪTA*. Estaríamos así ante un topónimo na mesma liña que outros como *O Ventorro* ou *O Ventorrillo*. Sexa como for, *O Vento* rexístrase tamén como topónimo maior nos concellos de Cabana de Bergantiños, Chantada, Friol, Lalín, Narón, O Pino, Vilagarcía de Arousa e Vilasantar.

Vigo

Localidade da parroquia de Gaibor

Procede do latín *VICU* ‘conxunto de casas’, ‘barrio dunha vila’, ‘rúa’. Malia perderse como substantivo común na lingua moderna, este tema está moi presente na toponimia maior galega (sendo, entretanto, inexistente na portuguesa), pois proliferan por todo o noso territorio os topónimos *Vigo/O Vigo*, ben como outras formas de estrutura máis complexa como *Vigo de Mosteiro*, *Vigo de Galegos*, *Vigovidín* ou *Vigobó*, por exemplo.

Vila, A

Localidade da parroquia de Begonte

Localidade da parroquia de Gaibor

Localidade da parroquia de San Vicente de Pena

Localidade da parroquia de Trobo

Véxase a entrada *Cima de Vila*.

Vilaflores

Localidade de San Martiño de Pacios

É probable que a orixe deste topónimo estea nunha antiga secuencia **Vila (de) Flórez*, onde recoñecemos o patronímico do antropónimo latino FLORUS, cognome tirado á súa vez do adxectivo homónimo FLORUS, -A, -UM ‘rubio’. A estrutura deste topónimo sería por tanto homologábel á doutros nomes de lugar como *Vilaestévez*, *Vilafernández/Vila Fernández* e similares.

Na alteración *Flórez > Flores* debeu exercer unha influencia decisiva a analoxía co substantivo común *flor* (< latín FLORE). Pascual Madoz recolleu o topónimo como “Miraflores ó Villaflores” (sic), dato tamén indicativo da influencia do devandito fitónimo, que puido condicionar unha reinterpretación da forma orixinal *Vilaflores* como *Miraflores*, variante que polo demais existe na toponimia maior galega.

Vila Grande, A

Localidade da parroquia de Saavedra

Este topónimo, resultado da combinación do substantivo *vila* (vid. *Cima de Vila*) e mais o adxectivo *grande* (< latín GRANDE), presenta un significado transparente e repítese como denominación de senllas entidades de poboación dos concellos de Agolada e Friol.

Vila Pequena, A

Localidade da parroquia de Saavedra

O significado deste topónimo enténdese en referencia ao do anterior (*A Vila Grande*), do cal é correlato. Neste caso, o substantivo *vila* (< latín VILLA, vid. *Cima de Vila*) vese modificado polo adxectivo *pequeno*, cuxa etimoloxía non está aínda totalmente esclarecida mais que podería proceder dunha forma tardolatina *PITTINNU.

Nos concellos de Antas de Ulla e Friol existen senllas aldeas tamén denominadas *A Vila Pequena*, ás que hai que engadir outra do concello ourensán de Montederramo que ten como nome *Vila Pequena*, xa sen artigo determinado.

Vilar

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

Localidade da parroquia de Trobo

O substantivo *vilar*, abundantísimo na toponimia galega, procede directamente dunha forma tardolatina *VILLARE, derivado do substantivo VILLA e que en orixe designaba unha explotación agraria asentada nos límites dunha vila, en terreos gañados ao monte ou que antigamente foran ermos. Na actualidade, o termo *vilar* adoita aplicárselle a unha pequena agrupación de casas, aínda que pode presentar

outras acepcións como ‘conxunto de terras a labradío, cercadas ou pertencentes a varios donos’, ‘herdade grande’ ou mesmo ‘campo en barbeito unha vez recollido o froito’.

Vilar de Cenlle

Localidade da parroquia de Begonte

Para o substantivo *vilar*, vid. *Vilar*; *O*. No tocante ao segundo elemento do topónimo, pódese explicar como resultado da forma de xenitivo do antropónimo latino CAELIUS. Malia carecermos de rexistros documentais para o topónimo begontino, si o temos para o seu homónimo *Cenlle*, nome de lugar, freguesía e concello na provincia de Ourense e atestado baixo variantes como *Ceeli*, *Çelle* ou *Çeenlle*, perfectamente compatíbeis coa hipótese etimolóxica que acabamos de propor (Fernández González 2007: 100).

Vilariño

Localidade da parroquia de Bóveda

Este topónimo pódese explicar sen maior dificultade como un derivado diminutivo do substantivo *vilar*, comentado na epígrafe anterior, mediante o sufixo *-iño* (< latín *-INU*). A forma *Vilariño* é abundantísima como topónimo maior en todo o territorio galego.

O lugar de Vilariño aparece mencionado baixo a forma *Villarino* nun documento do Tombo de Sobrado do ano 1187 no cal se establecen os lindes da antiga granxa de Constantín.

Vilardeseo

Localidade da parroquia de Rábade

Para o substantivo *vilar*, vid. *Vilar*; *O*. No tocante á forma *seo* (< latín *SĪNU* ‘curvatura, prego’), pode presentar na toponimia varias acepcións, mais no caso que nos ocupa, tendo en conta as características do terreo, quizais sexa factíbel interpretala cun significado similar ao que recolleu no seu momento Constantino García: “Depresión cerrada en terreno llano donde confluyen en invierno algunas aguas que desaparecen en el verano”. Malia ser *Vilardeseo* forma única que non se repite en ningún outro lugar de Galicia, o *Nomenclátor de Galicia* recolle tamén un topónimo maior *O Seo* no concello de Xermade.

A atestación documental máis antiga que coñecemos para este topónimo procede do Catastro do Marqués de Ensenada (1753), onde aparece como *Vilar deseio*. Na sinalética da zona, a representación gráfica do topónimo sempre presentou unha inestabilidade notábel, tendo alternado variantes como *Vilardeseo*, *Vilar de Seo* ou mesmo *Vilar do Seo*.

Vilasuso

Localidade da parroquia de Baamonde

Este topónimo remite a un étimo VILLA (DE) SURSUM, no que o núcleo nominal VILLA (vid. *Cima de Vila*) aparece modificado polo adverbio SURSUM ‘arriba, no alto’, ‘cara a arriba’. Por tanto, a forma *Vilasuso* non significa outra cousa que ‘a vila de riba’, aludindo á posición xeográfica máis elevada que ocupa este núcleo de poboación con respecto a outros da parroquia de Baamonde.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle outras 19 entidades de poboación chamadas *Vilasuso*, ás que hai que engadir aínda *Vilasuso de Arriba* e *Vilasuso de Abaixo*, nome de dúas aldeas do concello coruñés de Trazo.

Virís (Santa Helena)

Este topónimo aparece na documentación medieval baixo formas como *Uerinis* (1205) ou *Veriis* (1332). No Catastro do Marqués de Ensenada (1753) recóllese xa baixo unha forma castelanizada *santa Elena de Verines*. De todos os xeitos, parece verosímil reconstruír un étimo *VERINES (> *Verĩēs > *Verĩis > *Verís > *Virís*). O sufixo INES repítese noutros topónimos galegos como *Entíns*, e supónselle valor xentilicio, é dicir, serve para crear un topónimo a partir doutro topónimo preexistente (expresando procedencia xeográfica) ou ben a partir dun antropónimo (denotando a existencia dunha filiación ou liña de descendencia). Xa que logo, a base *VER- pode explicarse como toponímica ou como antroponímica: no primeiro dos supostos quizais podería establecerse vinculación co radical indoeuropeo *awer- ‘auga, río’ (vid. *Barés*), mentres que no segundo sería verosímil pensar en nomes persoais como VER(I)US, VIRIUS e similares.

Aínda que a forma *Virís* non se repite en ningún outro lugar de Galicia, é certamente probábel que teñan a mesma orixe etimolóxica outros topónimos como *Vrins* (en Santiago de Compostela) e *Verís* (Irixoa), este último rexistrado na documentación medieval como *Uerinis*, *Uirinis*, *Uirines*, *Uerines* etc.

Nesta freguesía de Santa Helena de Virís consérvase unha casa torre fundada polo conde Ares de Monterroso. En 1980 encontrouse nesta localidade a parte superior dunha ara dedicada aos deuses Lares Viales, sinal da importancia que tiveron estas terras como lugar de paso dentro da antiga rede viaria da época romana e posterior.

Xulfe

Localidade da parroquia de Santalla de Pena

Malia carecermos de rexistros medievais deste topónimo, cremos que a súa orixe pode estar nun antigo sintagma (*villa*) *Genulfi*, no que se recoñece o xenitivo do nome persoal xermánico *Genulfus*, un antropónimo documentado en textos portugueses do s. XI (HgNb 121/7). A partir desa forma *Genulfi* temos que supor

a sistemática perda do -N- intervocálico, que daría lugar a unha fase intermedia **Gēũlfe*. A asimilación da vogal pretónica á vogal tónica e a simplificación da secuencia vocálica [uu] resultante (ou sexa, **Gēũlfe* > **Juulfe* > *Xulfe*) completan a cadea evolutiva que explica a forma actual do noso topónimo. No tocante á constitución interna do antropónimo GENULFUS, podemos recoñecer nel o tema gótico *AGJ- ‘susto’ e mais o tamén gótico WULFS ‘lobo’.

Bibliografía

- Álvarez Blanco, Rosario (2002): “Topónimos en *-edo* e *-ido*”, en Ana Isabel Boullón Agrelo (ed.), *Actas do XX Congreso Internacional de Ciencias Onomásticas (Santiago de Compostela, 20-25 de setembro de 1999)*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 87-101.
- Ares Vázquez, Nicandro (1982): “Begonte, Gaibor, Trobo: notas histórico-etimolóxicas”, *Grial* 75, 100-104.
- (1996): “Santarizco e Mozandeo: ¿haxiotopónimos?”, *Boletín de Estudos del Seminario “Fontán-Sarmiento” de Hagiografía, Toponimia y Onomástica de Galicia* 17, 14-19.
- (2005a): “A granxa cisterciense de Constantín en Begonte”, *Lucensia* 30, 147-158.
- (2005b): “Toponimia do concello de Sober”, *Lucensia* 31, 245-280.
- Bascuas, Edelmiro (2006): *Hidronimia y léxico de origen paleoeuropeo en Galicia*. Sada: Ediciós do Castro.
- (2014): *Novos estudos de hidronimia paleoeuropea galega*. Vigo: Universidade.
- Blanco Prado, José Manuel (2011): “Os esmoleiros da Terra Chá (Lugo) e as súas vinculacións con algúns santuarios chairegos”, *Galicia Encantada*, nº 7. <http://www.galiciaencantada.com/lenda.asp?cat=34&id=1879>
- Blanco Prado, José Manuel e Manuel Rodríguez Sánchez (1987): *Begonte, pasado y presente*. Lugo: Alvarellos.
- Boullón Agrelo, Ana Isabel (1999): *Antroponimia medieval galega (ss. VIII-XII)*. Tübingen: Max Niemeyer.
- (2012): “A gheada na onomástica (achegas á estandarización)”, *Estudos de lingüística galega* 4, 151-168.
- Cal Pardo, Enrique (1984): *El monasterio de San Salvador de Pedroso en tierras de Trasancos. Colección documental*. A Coruña: Deputación Provincial.
- Corominas, Joan e José Antonio Pascual (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos.

- Fernández González, Frutos (2007): *Nomes do Ribeiro*. O Carballiño: Instituto de Estudos Carballiñeses.
- Fernández Rei, Francisco (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- García Fernández-Albalat, Blanca (1999): *Las rutas sagradas de Galicia: perduración de la religión celta de la Galicia antigua en el folclore actual*. A Coruña: Deputación Provincial.
- HgNb = Piel, Joseph Maria e Dieter Kremer (1976): *Hispano-gotisches Namenbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Lorenzo Vázquez, Ramón (1977): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla (II. Glosario)*. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos “Padre Feijóo”.
- Loscertales de G. de Valdeavellano, Pilar (1976): *Tumbos del Monasterio de Sobrado de los Monjes*. Madrid: Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural (Archivo Histórico Nacional).
- Madoz, Pascual (1986) [reimp. facs. da ed. de 1846]: *Diccionario geográfico estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar: Galicia*. Santiago de Compostela: Libros Galicia.
- Maia, Clarinda de Azevedo (1986): *História do galego-português. Estado lingüístico da Galiza e do Noroeste de Portugal do século XII ao século XVI (com referência à situação do galego moderno)*. Coimbra: Instituto Nacional de Investigação Científica.
- Martínez Lema, Paulo (2007): “Nomes de posesor na toponimia do concello de Begonte”, *Revista Galega de Filoloxía* 8, 125-155.
- Moralejo Álvarez, Juan José (2005): “Arco(s), Busto(s), Pazo(s), ¿toponimia de ganadería?”, en Ana Isabel Boullón Agrelo [et al.] (eds.), *As tebras alumeadas. Estudos filolóxicos ofrecidos en homenaxe a Ramón Lorenzo*. Santiago de Compostela: Universidade, 219-237.
- Navaza, Gonzalo (2006): *Fitotoponimia galega*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Otero Piñeyro Maseda, Pablo e Xosé Antón García González-Ledo (2006): “Testemuñas heráldicas e documentais dun fidalgo lucense: Gaspar López de Vaamonde”, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, volume LIII, nº 119, 381-419.
- Piel, Joseph Maria (1989): *Estudos de linguística histórica galego-portuguesa*. Lisboa: Imprensa Nacional / Casa da Moeda.
- Portela Silva, María Xosé (2007): *Documentos da Catedral de Lugo: século XIV*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Rivas Quintas, Elixio (1978): “La isoglosa PACIO/PAZO en Galicia”, *Verba* 3, 356-364.
- Santamarina Fernández, A. (ed.) (2003): *Diccionario de diccionarios* [versión 3]. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.

Bases de datos en liña

AGON = Asociación Galega de Onomástica: <http://ilg.usc.es/agon/>

CAG = Cartografía dos apelidos de Galicia. Instituto da Lingua Galega. Universidade de Santiago de Compostela. <http://servergis.cesga.es/website/apelidos/viewer.asp>

CODOLGA = López Pereira, Xerardo (dir.) (2008): *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades (CIRP). <http://corpus.cirp.es/codolga>

ITGM = Martínez Lema, Paulo (coord.) (2008-): *Inventario Toponímico da Galicia Medieval*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. <http://ilg.usc.es/itgm>

TMILG = Varela Barreiro, Xavier (dir.) (2004-): *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. <http://ilg.usc.es/tmilg>

Xunta de Galicia (2003): *Nomenclátor de Galicia*. <http://www.xunta.es/toponimia>

Índice xeral

Prólogo	3
Introdución	7
Parroquias e lugares dos concellos de Begonte e Rábade	11
Formas comentadas	15
Acivro, O	15
Aldea, A	15
Aldea de Arriba	16
Altide	16
Areal, O	16
Armental	16
Baamonde (Santiago)	17
Baamonde	18
Bailada, A	18
Baldomar (San Xoán)	18
Baltar	19
Barés	19
Barrazoso Vello	20
Barreiro	20
Barrio, O	20
Barrosa, A	21
Barrosela	21
Begonte (San Pedro)	21
Begonte	22
Besgode	22
Bocarreira	23
Borreiros	23
Bos Aires	24
Bóveda (Santalla)	24

Bóveda	25
Buíde	25
Burgo, O	25
Calle do Sol	26
Camiño Real, O	26
Campo, O	26
Campo de Arriba	27
Canavello, O	27
Cancela	27
Candieiras	28
Cantiño, O	28
Carabulla	28
Caraxeita	29
Carballido	29
Cardeite	30
Carpaceira	31
Carrachos, Os	31
Carral (San Martiño)	31
Carrapetal	32
Casal, O	32
Casa Nova, A	33
Casanova	33
Castiñeiro	33
Castro, O (Santa María)	33
Castro, O	34
Cerval	34
Cigoñeira, A	34
Cima de Vila	35
Codesal	35
Conchados, Os	35
Coto, O	36
Covela	36
Covos	36
Cruceiro, O	37
Cruz, A	37
Currás, Os	37
Currillo	38
Chafareta, A	38

Damil (San Salvador)	38
Denune	39
Donalbai (San Cristovo)	39
Donalbai	40
Dongrandeo	40
Donsión	41
Eirexa	41
Eirexe, A	42
Ermida, A	42
Esportel	43
Estrada, A	43
Feás	43
Felmil (Santiago)	44
Ferreira	45
Folgueira	45
Fondevila	45
Fonfría	46
Fonte Almesendre	46
Fonte Filloa	46
Fontela	47
Francés	47
Fro, O	47
Fungas, As	48
Gaibor (San Xiao)	48
Gandariña, A	49
Goldar	50
Granda	50
Graña, A	50
Guimarás	51
Hedreira, A	52
Illán (Santiago)	52
Illán de Abaixo	53
Illán de Arriba	53
Illoi	53
Insua	54
Ladra	54
Lagoa, A	55
Lamas	55

Lamela	55
Laxe	56
Leboradas	56
Lenzas, As	56
Lousadela	57
Lousado, O	57
Maciñeirá	58
Marco, O	58
Martín de Abaixo	58
Martín de Arriba	59
Mato, O	59
Mesón, O	59
Miño	60
Modia, A	60
Modias, As	60
Monte, O	61
Montecelo	61
Montillón	61
Montouto	62
Muíño, O	62
Navallo, O	62
Novás	63
Ollo, O	63
Parga	64
Pazo, O	64
Paxarosa, A	65
Pedra do Couto	65
Pedregoso	66
Pedrón, O	66
Pedroso de Abaixo, O	66
Pedroso de Arriba, O	67
Pena, A	67
Pena Grande	67
Pena Moura, A	67
Pereirá	68
Peto, O	68
Pico	69
Ponte, A	69

Ponte de Arriba, A	70
Pontella, A	70
Porrás, Os	70
Porta do Cao	70
Portigueiro, O	71
Porto do Barco	71
Pumariño, O	72
Quitimil	72
Rábade (San Vicenzo)	72
Ramallide	73
Rañal	74
Regabaixo	74
Rega, A	74
Rego, O	75
Regueira	75
Regueiro	75
Revoltas, As	75
Riocaldo	76
Río Calvo	76
Riocovo	77
Rocha, A	77
Roibás	77
Romariz	77
Saa	78
Saamil	78
Saavedra (Santa María)	79
Salgueiras	80
Sandulfe	80
San Fiz de Cerdeiras (San Fiz)	80
San Lázaro	81
San Martiño de Pacios (San Martiño)	81
Santadizco	82
Santalla de Pena (Santalla)	82
Santa Marta	83
Santo André	83
Santo Estevo de Uriz	83
Santo Tomás	84
San Vicente de Pena (San Vicente)	84

Seixo Branco, O	84
Senande	85
Senras	85
Silvosa, A	85
Souto, O	86
Támoga	86
Teixeiro, O	87
Toimil	87
Torre, A	88
Touredo, O	88
Trascastro	89
Tras do Castro	89
Tras do Regueiro	89
Travesas, As	90
Trobo (Santa María)	90
Trollos, Os	91
Uriz (Santo Estevo)	91
Veiga Ancha	91
Vento, O	92
Vigo	92
Vila, A	92
Vilaflores	93
Vila Grande, A	93
Vila Pequena, A	93
Vilar	93
Vilar de Cenlle	94
Vilariño	94
Vilardeseo	94
Vilasuso	95
Virís (Santa Helena).....	95
Xulfe.....	95
Bibliografía	97

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

Con esta colección, a Real Academia Galega e a Asociación Galega de Onomástica pretenden recompilar e estudar os nomes de lugar habitados e algúns dos principais accidentes xeográficos dos concellos de Galicia, dun xeito divulgativo e ameno para axudar a coñecérmonos algo máis como galegos. Saber cal é a motivación e o significado dos nomes dos sitios onde vivimos e de onde vimos, onde naceron os nosos devanceiros e que acollerán os nosos fillos, faranos máis conscientes da relación co noso pasado, de como se conformou a nosa sociedade, de como é a natureza en que habitamos, a súa fauna e as plantas. Significará identificármonos mellor como sociedade e como pobo.

Presentamos aquí o número 2 da colección, correspondente á *Toponimia de Begonte e Rábade*, realizada por Paulo Martínez Lema, doutor cunha tese sobre toponimia medieval e autor de numerosos artigos sobre distintos aspectos da toponimia en revistas académicas.

Asociación Galega de Onomástica

REAL
ACADEMIA
GALEGA

Asociación Galega
de Onomástica